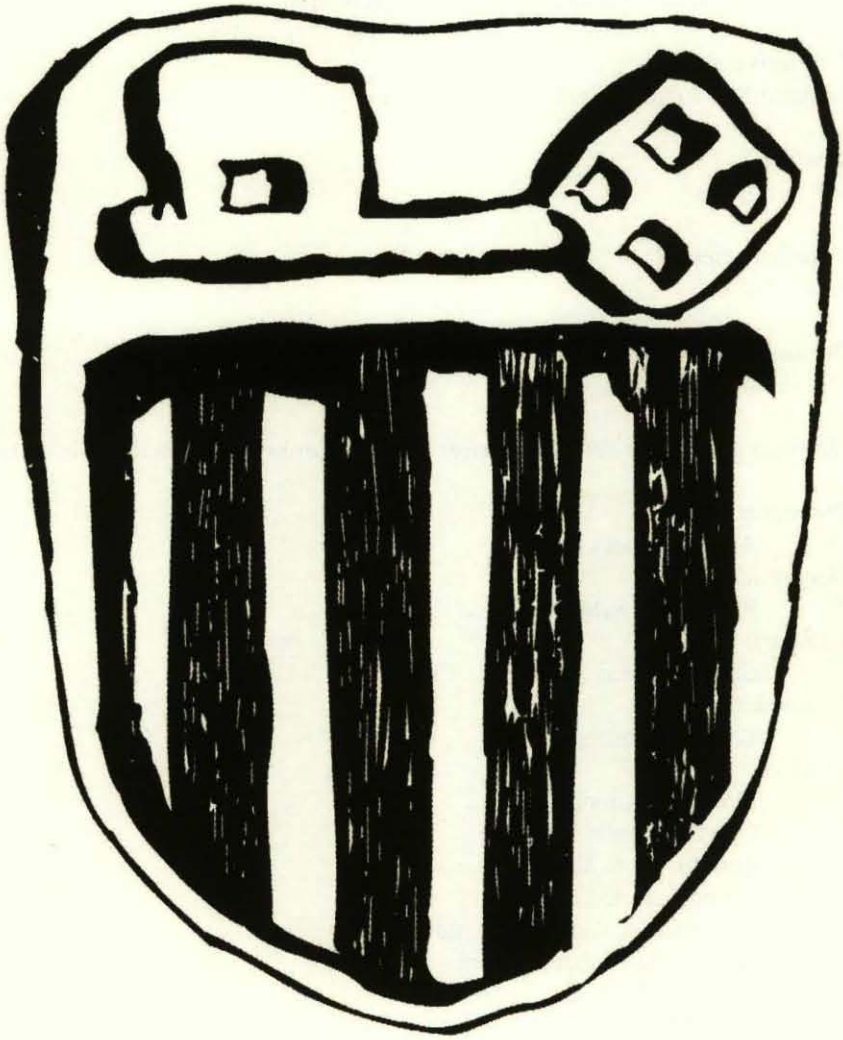
20 €

Tèrra Aranesa

IJ Epòca - nº 7 - 2008

Conselh de Redaccion:
Ròsa Maria Salgueiro Pujós

Correccion:
Ròsa Maria Salgueiro Pujós

Difusion:
Arturo Calbetó, Claudio Aventin, Mn. Jusèp Amiell, Elisa Ros, Lissa Escala, Angelina Cases, Lourdes Santacruz e Ròsa Maria Salgueiro

Edite:
Fondacion Privada Musèu Etnologic dera Val d'Aran

Imprimís e dessenh:
Anfigraf S.A. / Publi&Graf. Alèxia Grustan

Tiratge:
500 exemplars

Prumèra edicion:
Junh 2008

Depaus Legau:
D.L.- L-875-2008

Membres dera Junta dera Fondacion Privada Musèu Etnologic dera Val d'Aran:

Presidenta:
Angelina Cases Andreu
Vicepresidenta:
Ròsa Maria Salgueiro Pujós
Secretari:
Carlos Fañanas Aguilera
Tresaurèr:
Elisa Ros Barbosa
Vocaus:
Mn. Jusèp Amiell Solé
Claudio Aventin Boya
Rosa M. Broto Moga
Arturo Calbetó Calbetó
Melquíades Calzado de Castro
José Antoni Corbera Gubern
Lissa Escala Lara
Tina Madrid Penetró
José Moga España
Jep Montoya Parra
Ferran Peus Serra
Elvira Riu Riu
Lourdes Santacruz Alis
Vicent Simó Sevilla

Edite:

FONDACION MUSÈU ETNOLOGIC DERA VAL D'ARAN

Tamb eth supòrt deth:

Conselh Generau d'Aran

Sumari

Presentacions:

Sindic dera Val d'Aran 9

Presidenta dera Fondacion 11

Rebrembant a Pepita Caubet Delseny, Vicepresidenta dera Fondacion Privada deth Musèu Etnologic dera Val d'Aran 13

Activitat:

Rites e Tradicions e d'autes activitats dera Fondacion Privada deth Musèu Etnologic dera Val d'Aran 19

Seccions:

Lengua Viua 25

Amics de Montgarri 27

Articles:

Rebrembes dera enfantesa dera sra. Germena Moga
Arturo Calbetó Calbetó 31

Eth gigant Mandrònius deth folklòre aranés e es monedes iberiques damb era legenda "Ban"
Claudio Aventin Boya 33

Costums
Ròsa Maria Salgueiro Pujós 35

Romieuatges: hèsta religiosa, hèsta ludica
Esther Monge España 39

Exemples de noviatge a trauèrs dera documentacion depausada en Archiu Generau d'Aran
M. Pau Gómez Ferrer 47

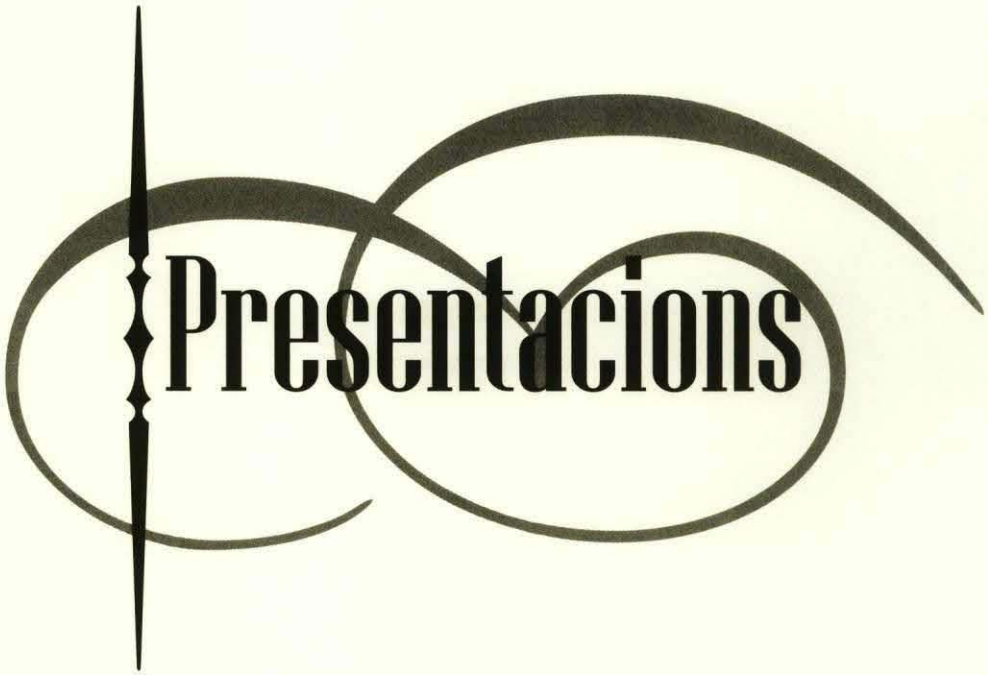
Darrèra malautia e rite funerari
Mossen Jusèp Amiell Solé 57

Marianna
Lourdes Santacruz Alis 63

Eth dret aranés segontes es testaments deth sègle XVIII
Trabalh de recerca de *M. Aran Justo Vicente* 67

Era darrèra fira de Vielha
Pepita Caubet Delseny (transcrita per Angelina Cases Andreu) 111

Es opinions expresades enes articles son exclusives des sòns autors

Presentacions

Rites e Tradicions

Aran ei un país qu'a volut èster tostemp restacat as sues tradicions e as sues costums. Totun, era nòsta ei ua societat que viu, en aguesti moments, procèssi de cambi plan mercats. Per un costat, eth fenomen dera globalitzacion non mos a deishat pas ath marge dera evolucion dera planeta, a on es gusti pera musica, es mòdes o per ua estetica determinada esdevien un hèt que ja non tanh a cultures ne a frontères. Per un aute costat, eth desplaçament de persones a portat d'autes cultures, d'autes lengües e d'auti rites tath nòste país. Eth resultat ei que dempús des ans 70 deth sègle passat, Aran, damb era sua transformacion economica e es cambis que se produsissen en sòn entorn, entre en ua naua etapa. Un temps en qué es cambis economics e sociaus pòrten ath desbrembe tot aquerò qu'en anteriors sègles auie estat ua forma de víuer e d'ordenar era vida des aranesi ath torn de rites e tradicions que mercauen es moments mès importants ena vida dera gent.

Ei per'mor dera rapidesa d'aguestes evolucions sociaus qu'aguesta exposicion dera quau ne podérem gaudir en Sant Joan d'Arties eth passat a eth sentit d'estimular era memòria e tanben de retrobar, tàs mès joeni, es imatges impagables de com sigueren es batiegi, comunions, nòces, hèstes o enterraments des generacions deth sègle passat. Ei tanplan aguesta, ua memòria que tostemp esdeven fragila e qu' a de besonh d'èster suenhada e sauvada tà totes es generacions qu' encara an d'arribar. Aguest ei un pretzhèt qu'era Fondacion deth Musèu Etnologic a sabut hèr de forma plan endonviada.

Totun, coma país auem encara rèptes importants tà garantir qu' elements d'aguestes tradicions, especiaument es que formen part der auviatge collectiu, non desapareishen.
Son tot un seguit de tradicions e de rites qu'en forma de romieuatges, hèstes e d'autes manifestacions contunhen encara mantenguent era esséncia d'aquerò qu'ei laguens deth nòste bagatge culturau e per tant ei enormament valuós.

Ei per'mor d'aguesta conviccion que mos cau, en aguesti pròplèu ans, iniciar un trebalh d'identificacion e de proteccion de toti aqueri actes festius o religiosi que meriten auer un determinat grad de proteccion que permete conservar-les com elements identificadors dera nòsta cultura.

Era hèsta des Creus en Salardú, era deth Haro en Les, era processon de Setmana Santa en Bossòst, son quauqu'uns d'aguesti elements que cau preservar com tradicions qu'an sobreviscut as cambis e mos permenten, encara aué, mantier un pònt viu damb eth nòste passat.

Francés X. Boya Alòs
Sindic d'Aran

Presentacion "Tèrra Aranesa 7"

Ei un plaser presentar-vos aguest nau exemplar de Tèrra Aranesa sus es **rites e tradicions en Aran,** es articles reflectissen aspèctes dera vida vidanta des persones qu'an viscut e viuen en nòste país.

Podem veir que i a tradicions que s'an mantengut viues enquiàs nòsti dies coma es romieuatges e es hèstes majors de toti es pòbles, d'autes s'an perdut e d'autes an cambiat. Totes son eth resultat d'esfòrci considerables e d'un trabalh collectiu que exprimissen era manèra d'èster des persones que formen Aran.

En nòm dera Fondacion voi balhar es gràcies a totes es persones qu'an collaborat en tot aportar-mos es trabalhs d'aguesta revista, sens eth sòn supòrt non aurie estat pas possible era sua edicion.

Tanben arregraïsqui ara maxima institucion deth nòste país, eth Conselh Generau, eth sòn emparament e ajuda.

Demori qu'aguesti articles sus es tradicions e costums, d'ager e d'aué, mos ajuden a avalorar era forma de vida d'Aran, un país damb ua cultura sociau pròpria e diferenciada e mos hèsquen reflexionar sus tot çò que podem aportar ara nòsta tèrra entà deishar as nòsti hilhs e arrèhilhs un mielhor país.

Angelina Cases Andreu
Presidenta dera Fondacion Musèu Etnologic dera Val d'Aran

Hònt: Familia Caubet

Rebrembant a Pepita, Vicepresidenta dera Fondacion Musèu Etnologic dera Val d'Aran

Pepita, as hèt un long camin enquiath tèrme, tostemp ajudant ena Fondacion, assistint a totes es amassades aportant es tues bones idies, trigant es tèmes e es fotos entàs exposicions, escriuent òbres de teatre entà poder-les representar eth gròp de Lengua Viua, deishant mos tostemp es utisi entàs representacions...
Creigui qu'eth significat de paraules com compromís, elegància, rigorositat, creativitat, illusion, responsabilitat, professionalitat, estimacion... an presidit eth tòn trabalh e eth tòn ahèr de ciutadana.
Pepita, as d'èster orgulhosa d'auer cuelhut era aishada ath long dera tua vida e auer semiat tantes esperances. Cau demorar qu'es fruts agen estat saludables entara societat aranesa. En sò plan segura. Non te cau pèrder era pista pr'amor qu'es tòns passi van laugèrs peth camin de Varicauba e eth tòn rebrembe e era tua lum non se pòt méter dejós d'un galin, s'amortarie.
Eth dia 18 de deseme de 2007 assisti ath Plen deth Conselh Generau d'Aran a on, per unanimitat de toti es conselhèrs se prenec er acòrd de concedir a Pepita Caubet Delseny era distincion d'Aranesa Illustra, e tamb eth permís deth Magnific Sindic d'Aran adjunhem eth sòn discurs.

En nòm de toti es membres dera Fondacion feliciti ath Conselh Generau per aguest reconeishement ara tua labor pera nòsta tèrra e pera nòsta lengua.

Tostemp te rebrembarè.

Angelina Cases Andreu

Discurs deth Sindic d'Aran damb motiu der acòrd deth Plen deth Conselh Generau d'Aran deth dia 18 de deseme de 2007 entà concedir a títol pòstum era distincion d'Aranesa Illustra ara senhora Pepita Caubet Delseny

PEPITA CAUBET DELSENY

Peth Sindic d'Aran,
Francés X. Boya Alòs

Pepita Caubet Delseny neishec en Vielha eth 3 d'agost de 1930 e moric en aguesta madeisha vila eth 16 de seteme de 2007.

Era sua vida siguec mercada per un compromés fèrm tant damb era lengua coma damb eth país que la veiguec nèisher, enquiath punt de devíer tot un referent literari e civic enter es sòns coetanis e entàs naues generacions. Era sua òbra e era sua trajectòria vitau an deishat ua peada notabla ena lengua e cultura, atau coma ena pròpria societat aranesa.

Pepita Caubet dediquèc grana part dera sua vida a escríuer en aranés, a viatges a despièch des circonstàncies advèrses, en tot arribar a èster escrivana reconeishuda.

Pepita Caubet siguec era prumèra escrivana aranesa en guanhar eth prumèr prèmi literari en aranés damb era òbra *Era darrèra fira de Vielha*, que s'autregèc en Vilac en 1976 e qu'organizèc era Fondacion Privada deth Musèu Etnologic dera Val d'Aran.

Dus ans mès tard participèc en concors damb era poesia *Baricauba* e en 1996 artenhec eth 3au prèmi damb era poesia *Bric-Brac* en certament *Occitans a vòsta pluma* dera Gironda. En 2002 recebec eth Prèmi Lengua Viua.

Jacinta, casa e país, ei era sua darrèra aportacion ara literatura aranesa, ua òbra qu'en paraules dera autora se forme de "bocins e vivéncies que se relacionen [...] d'ua epòca que sigueren plan importantes enes vides de fòrça gent deth nòste país e que se repetien en un pilèr de cases. Fracassi, decepcions, gòis... causes que non dèishen d'èster istòria encara que sigue era *petita istòria*".

Atau madeish, collaborèc ena revista Tèrra Aranesa. Membre dera Fondacion des sòns inicis ençà e vicepresidenta dera madeisha a compdar de 1998, dera sua faceta civica cau destacar tanben eth sòn pas peth Conselh Generau d'Aran coma conselhèra de Cultura (1994-1995). Siguec tanben militanta des ahèrs sociaus en tot trabalhar discrètament en *Caritas* a favor des qui mès ac an de besoh.

Ena figura de Pepita Caubet podem reconéisher era valor d'ua persona compromesa damb eth sòn país, damb era sua gent e damb es sòns vesins. A estat un compromés prigond, e d'ua grana dimension umana. Era com arrés sabec restacar era sua pasion pes ahèrs d'Aran, e era sua militància culturau damb eth sòn compromés sociau e es valors dera solidaritat e eth reconeishement dera diversitat.

Un país se bastís en tot saber-se reconéisher ena memòria de persones com Pepita Caubet, capables de balhar un exemple de compromés solidari, de memòria viua de tot aquerò que mos a precedit, qu'aué, sortosament, demorarà definitivament viu enes planes des sòns libres.

Serà donc gràcies ara memòria que poderam contunhar eth prètzhèt tà non pèrder era identitat, era memòria de saber reconéisher ena uelhada ath passat aqueri qu'an sabut mercar damb eth sòn exemple, un camin a seguir, ua estela que mos guide ena recèrca d'un futur que mos contunhe de perméter díder, encara qu'èm vius!

Ei per'mor d'aguesta conviccion qu'aué volem tà Pepita Caubet aguest reconeishement d'aranesa illustra, tà onrar era sua memòria e tà seguir eth sòn exemple.

Activitat

Era Fondacion Privada Musèu Etnologic dera Val d'Aran

Angelina Cases
Presidenta Fondacion Privada Musèu Etnologic dera Val d'Aran

Era Fondacion organizèc ua **conferéncia "Cents ans dera publicacion dera guida de Juli Soler Santaló"**, eth dia 16 de deseme de 2006 entàs 18 ores, ena Sala de Plens der Ajuntament de Vielha Mijaran, entà hestejar eth centenari dera publicacion dera guida sus era Val d'Aran, publicada per Juli Soler Santaló en 1906 dempús de dètz ans de recórrer eth país.

Era conferéncia siguec aufrida peth ex-president deth Centre Excursionista de

Catalunya Josep Mª Sala Albareda, que recorrec era vida e òbra der autor, en tot destacar qu'era guida ei tant importanta pes dades istoriques e sociologiques coma pera informacion cientifica en tot explicar era geologia e metereologia. Era sala d'actes der Ajuntament s'auie guarnit entara ocasion tamb fotografies dera Val d'Aran hètes per Juli Soler Santaló amassa tamb d'autes hètes per Josep Mª Sala e Ton Abel, en an 2004, enes madeishi endrets, que permetien de hèr-ne era comparança passadi cent ans.

Damb aguest acte, era Fondacion volec vantar era importància dera guida sus era Val d'Aran de Juli Soler Santalò, un tèxte de 403 planes plan complèt sus eth territòri aranés. Era publicacion dera guida permetec hèr a acréisher eth coneishement dera Val d'Aran en Catalunya e coma arreconeishença es pòbles dera Val d'Aran nomentèren a Juli Soler Santalò coma hilh predilècte.

Damb aguesta celebracion era Fondacion aumenatgèc a Juli Soler Santalò pera sua contribucion a difóner eth país, en tot legar-mos ath delà ues fotografies excepcionaus deth madeish.

Hònts: Fondacion Musèu Etnologic dera Val d'Aran

Era Fondacion a participat enes IX Jornades Occitanocatalanes organizades peth Conselh Generau d'Aran en juriòl de 2006 tamb era **conferéncia "Era Fondacion Privada Musèu Etnologic dera Val d'Ara coma signe dera importància der associonisme"** a cargue deth Sr. Arturo Calbetó, membre dera Junta de Patrons dera Fondacion.Tanben a participat eth 20 de juriòl de 2007 enes X Jornades Occitanocatalanes tamb era **conferéncia "Rites e Tradicions en Aran"** a cargue deth Sr. Xavier Roigé, coautor deth libre Era Casa Aranesa e d'auti.

"Rites e tradicions en Aran" siguec eth títol dera **exposicion**, organizada pera Fondacion Privada Musèu Etnologic dera Val d'Aran, que se desvolopèc ena glèisa de Sant Joan d'Arties deth 29 de junh enquiath 16 de seteme de 2007.

Er acte d'inauguracion auec lòc eth dia 29 de junh entàs 19 ores ena glèisa de Sant Joan d'Arties tamb era assisténcia deth Sindic d'Aran, de diuèrsi conselhèrs e bailes, membres dera Fondacion e de nombrosi amigues e amics aranesi. Comencèc tamb es paraules dera presidenta qu'en sòn parlament remerquèc era intencion dera exposicion, que reflectie era vida vidanta d'Aran: es batiegi, comunions, maridatges, hèstes majors, professions, romieuatges, era musica, manifestacions religioses, culturaus e sociaus des persones qu'an viscut e viuen ena Val d'Aran de dempús es prumeries deth s. XX enquia aué. Tanben arregraïc a totes es persones qu'auien collaborat aportant fotos, libres, mobiliari, esturments de musica, capítols matrimoniaus....sense eth sòn supòrt non aurie estat possible amiar-la a tèrme e, arreconéisher ath Conselh Generau d'Aran eth sòn emparament e ajuda. Tanben presentèc eth libre **"Cisco, eth music de Vilac"**, escrit pera Sra. Lolita Beso e editat pera Fondacion.

Hònts: Fondacion Musèu Etnologic dera Val d'Aran

Dempús eth Sindic d'Aran, Sr. Francés Boya, arregraïc ara Fondacion eth sòn trabalh entara recuperacion dera memòria istorica deth país e felicitèc ara Sra. Lolita Beso peth sòn libre sus eth music de Vilac, Cisco Sambeat.

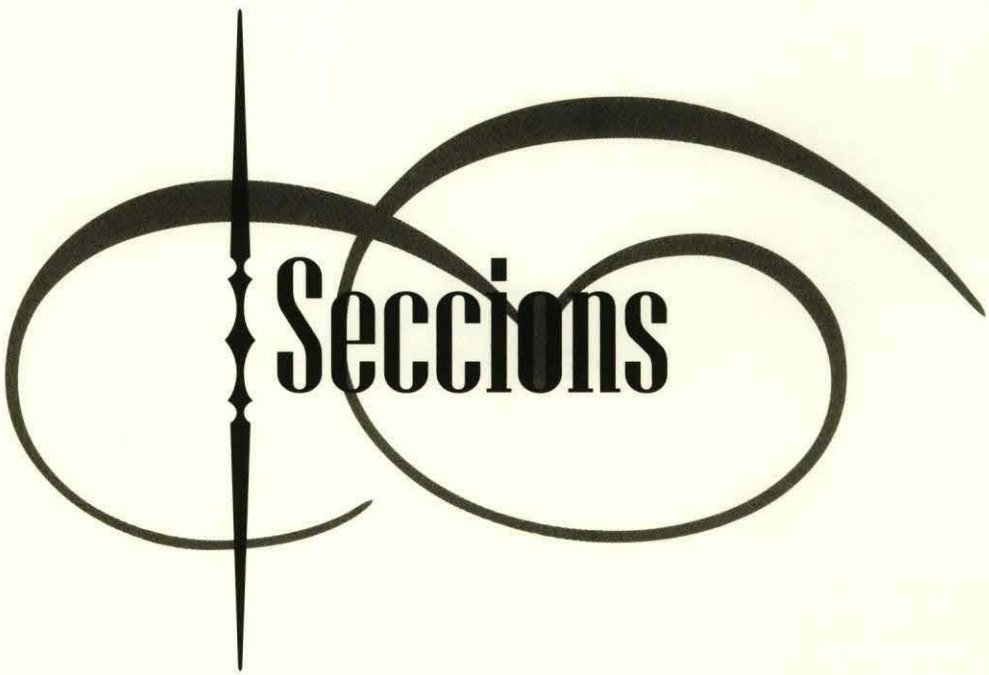
Ara seguida era Sra. Lolita Beso expliquèc era sua motivacion entà escríuer eth libre e arregraïc ara Fondacion eth sòn supòrt entara edicion e, eth sòn hilh, Pepe Enseñat, toquèc ua valsa tamb er acordion rebrembant es viatges que l'auie tocat tamb Cisco Sambeat.

Er acte acabèc, dempús dera visita guidada ara exposicion, tamb cava e còca aufrits pera Fondacion.

Era Fondacion ei plan satisfèta dera acuelhuda dera exposicion, qu'a estat visitada per 3.327 persones qu'an reflectit boni comentaris en libre de visites, pr'amor que molti d'aguesti rites e tradicions encara se consèrven aué en dia, e en tot observar es fotografies dera mòstra, se vedie era evolucion qu'aguestes an agut. Era exposicion volie èster un rebrembe e eth perqué de fòrça tradicions araneses, en tot ajudar-mos a avalorar era forma de vida d'un país tamb ua cultura sociau pròpria e diferenciada. Cau non desbrembar qu'ena cultura populara arren ei jamès gratuït, cada hèsta, cada celebracion a un perqué e un origen, tot soent ancestrau.

Hònt: Fondacion Musèu Etnologic dera Val d'Aran

Seccions

Lengua Viua 2007

Lissa Escala Lara

Es activitats deth collectiu Lengua Viua començauen er an 2007 damb era estrea d'ua naua serada teatrau es dies 29 e 30 de març en Cine de Vielha que, coma de costum, tornèc a quedar petit tà acuélher a toti es que voleren veir es representacions que quauqu'uns seguiren sense poder-se arribar a sèir. Aguest viatge Lengua Viua presentaue dues òbres dera escrivana Manuela Ané qu'ei membre deth grop de teatre deth collectiu a on actue ath delà des de hè quauque temps.

eth dia deth libre damb ua lectura, mès braca que d'auti còps, ena plaça dera glèisa de Vielha a on se liegeren quauqu'ues des òbres premiades enes concorsi literaris Mossen Condò Sambeat e un an mès es membres deth collectiu participèrem tanben ena Setmana dera Solidaritat der Ajuntament de Vielha damb era lectura des òbres de teatre.

Dejà arribat eth darrèr dimenge de juriòl era plaça dera glèisa de Vielha se tintèc

Hònt: Lengua Viua

" Era mainada se mos maride" e "Auem un lhadre en otèl" arrinquèren, un an mès, eth arridolet des espectadors, que tostemp an reclamat qu'es representacions teatraus se hèsquen mès soent. Ei en aqueth sens qu'eth collectiu a demanat, enguan, ua subvencion ath Departament de Política Lingüistica dera Generalitat tà poder editar quauques des òbres, que se poiràn méter atau a disposicion des estudis e bibliotèques tà poder-les veir.

Dejà en mes d'abriu e entà Sant Jòrdi, maugrat que non ère hèsta, tornèrem a celebrar

enguan de vermelh en tot recéber as corredors e caminaires dera catorzau edicion dera Corsa Aran per sa Lengua que, en un bèth dia de solei tornèren a gésser de Montgarri, de Tredòs, deth pòrt de Vielha e Les entà arribar passades es ueit deth vèspre ena plaça dejà plia de gent des de mieja tarde. En parlament deth collectiu se repassèren quauques accions, hètes ath long der an, favorables ara perviuença dera lengua com eth neishement d'un nau programa d'informacion en aranés a trauèrs de Catalunya Ràdio o d'un nau espaci tara mainadèra en TV3 entre d'autes, mès se i

tornèc a remercar eth besonh de contunhar persutant entà arténher er us sociau der aranés. Eth collectiu autrejaue enguan eth prèmi que pòrte eth sòn nòm ath Centre de Recorsi Pedagogics dera Val d'Aran peth sòn trabalh entà premanir, amassa damb es mèstres, tot tipe de materiau en aranés entath sòn us en estudi. Fin finau, eth grop Nadau i metec un an mès, era sua musica entà acabar era hèsta dera lengua qu'ath long des ans a devengut punt de trobada de grani, joeni e petits, de toti es pòbles d'Aran que s'amassen en Vielha entà passar ua bona estona en tot hestejar er aranés. Dejà manque mens tà qu'er objectiu qu'eth collectiu se prepausèc en sòn detzau aniversari eth bastiment d'un monument ara lengua e cultura d'Aran, sigue ua realitat. Eth 2007 a estat, en aqueth sens, un an de trabalh intens. Es 24 tones de pèira de barrina qu'era peirèra de Les, proprietat de Jaume Llauradó, a cedit ath collectiu, an viatjat entà Italia a on seràn talhades tà poder-lo lheuar eth darrèr dimenge de juriòl der an 2008, quan se hestejarà eth quinzau aniversari deth collectiu e dera Corsa. Tant qu'aquerò non arribe a calut acabar de véner es repliques de 20 centimètres de nautada deth monument que contribuïssen, amassa damb es samarretes e d'aute materiau que se ven entara Corsa e ena hèira deth 8 d'octobre en Vielha, a arténher eth sòn finançament.

Ei justament ath darrèr moment, e en non compdar damb era totalitat des 80.000 mil euros en que s'auie pressupostat, qu'era Junta deth Collectiu acòrde demanar ath Conselh Generau d'Aran que n'assumisque era bastenda dera base deth madeish que se plaçarà ath deuant deth Còto Saforcada, sedença deth govèrn d'Aran, en Vielha, çò que permeterà era sua vision des deth pònt, en tot contribuïr atau, tanben, ara difusion deth coneishement dera nòsta singularitat entre aqueri que mos visiten. Eth collectiu a hèt ua crida tanben ara contribucion economica en madeish de d'autes institucions, com era Diputacion de Lleida, er Ajuntament dera capitau dera demarcacion, qu'eth 2007 ère capitau culturau de Catalonha, era empresa Endesa entà que n'assumisque eth sòn enlumenat, Baqueira Beret e es entitats financères dera Val entre d'auti entà arténher, damb eth sòn supòrt, eth finançament totau deth monument.

Des d'aguesta revista dera Fondacion deth Musèu Etnologic dera Val d'Aran, qu'acuelh ath collectiu coma ua des sues branques, e que tanben i a hèt era sua aportacion economica, volem arregraïr er esfòrç de toti es que, petit a petit, samarreta a samarreta an contribuït a hèr realitat un monument qu'a de servir de rebrembe tàs futures generacions dera importància dera lengua pròpria d'Aran un patrimòni de toti, que tanh a toti de preservar.

A demana deth Conselh Generau d'Aran, eth dia 27 d'octobre participèrem ena "II Jornada intercultural" tamb era lectura de condes entàs mainatges.

Hònt: Lengua Viua

Amics de Montgarri

José Moga

Pas a pas, sense presses, es Amics de Montgarri seguissen en tot trabalhar entara dignificacion der ensem deth Santuari dera Mare de Diu de Montgarri.

Enguan e entà esvitar era entrada dera nhèu, s'a hèt eth tancament tamb metacrilat des hiestraus deth campanau.

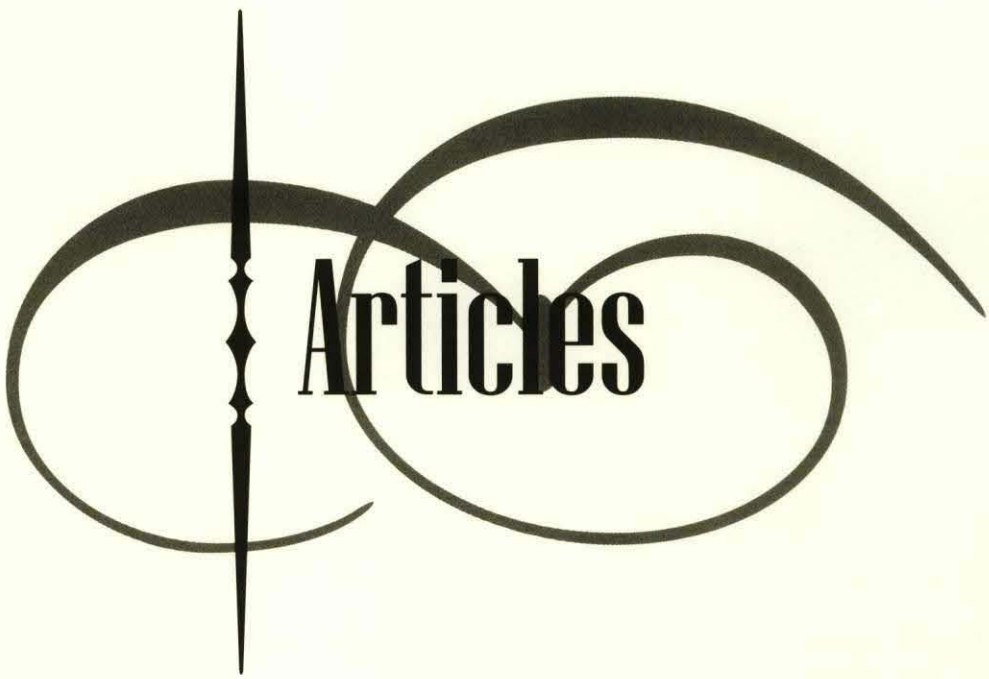
En çò que tòque ara Rectoria s'a procedit a re.hèr eth solèr des crambes e a renauir, en husta, totes es litères deth refugi. Atau madeish s'an seguit es tràmits entà obtier es permisi de besonh entà hèr arribar eth suministre electric en Santuari.

Un còp mès, Amics de Montgarri vò arregraïr eth supòrt recebut entà poder portar a tèrme es sòns trabalhs e convidar-vos a gaudir dera natura e era patz en aqueth cornèr dera nòsta Val, ara ombra deth Santuari dera Mare de Diu de Montgarri.

Hònt: Amics de Montgarri

Articles

Rebrembes dera enfantesa dera Sra. Germena Moga

Introduccion hèta per Arturo Calbetó

Neishuda en Salardú en 1925, exiliada en França des de 1938, non tornèc entà Aran enquiath 1956.

Redigidi en 1983, comencen tamb ua descripcion der entorn geografic deth pòble de Salardú e seguissen tamb ues sentudes e nostalgiques consideracions sus es formes de vida enes ans 30, eth trabalh deth camp, era sòrta d'amanir eth minjar, eth neuriment, es velhades enes cases, es hèstes mès importantes der an, Nadau, Cap d'An, eth dia de Reis, Magràs, era celebracion dera Setmana Santa, Pasca, Corpus, era hèsta de Santa Creu, en tot comentar era vida vidanta dera gent de Salardú en aquera epòca.

Com volgue que dedique tot un capítol ara celebracion des batialhes, es comunions, e es enterraments en aqueth temps, motius dera darrèra exposicion dera Fondacion: "Rites e tradicions en Aran", mos platz transcríuer-lo integraments en tot remercar eth sòn estil fresc e dirècte.

Eth capítol comence atau:

"De nòces, rebrembi auer-ne vist ua. Ère un gojat de Salardú damb ua gojata de Gessa. Eth seguiment dera nòça, precedit d'ua mula que carrejaue eth noviatge dera nòvia passèc deuant de casa nòsta en sòn camin des de Gessa. Eth seguiment s'arturèc un moment, pendent que bèri convidats entrèren ena botiga tà consumir. Auí eth temps de guardar damb es uelhs coma plats, ja qu'ère eth prumèr còp que vedia ua celebracion atau e malerosament, tanben serie era darrèra. Çò que mès me choquèc, siguec aquera mula tan ben entifonada e amiada per un òme plan ben vestit tanben, mès d'ua forma plan simpla. Portaue un mocador de seda en còth qu'era nòvia li auie aufrit. Creigui que per molt polida qu'anèsse era nòvia, era gent la guardaue mens e damb mens interès qu'ara mula!

Aquera bèstia anaue admirablament entifonada: er arnés costaue fòrça sòs. Creigui que sonque ua familha d'Unha n'auie un en tota era Val. Era casa se ditz "Es de Cisqueta". Mès tornem tara nòsta mula. Es sues albardes èren de lan, brodades a man, damb colors plan vius; dominauen eth vermelh, eth verd e er òr. Eth cabèstre deth cap, plan decorat en correg, damb plumes, bicolor enes aurelhères, e deth cant de dehòra, un petit miralh. En correg de dejós dera boca, ua campaneta daurada, un plan polit colièr diboishat damb claus tanben daurats, e cargat de campanetes e grilhonets que tintanejauen plan ben. Sus eth pieth, ua sòrta de demantau que baishaue a jòc damb era tela der arnés e qu'eth portaue es madeishi brodats. Ère tan bèra de guardar!

Aquera bèstia atau vestida portaue eth noviatge: dues polides arques ben plies, damb es matalassi, er edredon, es hlatsades, eth cobrelhet, eth cobrepès, tot apraiat de forma que se vedie cada causa e que se podie valorar tà qu'era gent que vedesse eth seguiment, podesse veir tanben tot çò que portaue. Naturaument, quan mès arrica ère era familha, mès important ère eth noviatge.

Ara, vos vau a descríuer eth vestit dera nòvia. Era costum volie que portèsse un conjunt de pelha e giqueta, nere, hèt tamb tela bona, coma era camisa, plan soent brodada e blanca. S'eth conjunt ère plan autèr, era ròba de dejós ère fòrça polida e femenina, tot brodat a man. Era tela ère hiu de lin, deth bon, blanc e plan ben aumidonat tamb beròies puntes.

Era camisa de dormir, blanca tanben, forma "empèri" de tirants fini e tota brodada, e tà curbir es espatles, ua sòrta de petita manteleta dera madeisha tela qu'era camisa.
Eth conjunt deth nòvi, nere e plan classic, non presentaue arren de particular que m'age impactat. Ei clar, fòrça causes, me les a rebrembades mama. Ei tot çò qu'è de díder sus era nòça.

Ara, parlarè des batialhes. Pensi que non deuen auer cambiat tant. Deth batieg dera mia germana, non rebrembi arren pr'amor que sonque auia tres ans. Rebrembi plan ben eth deth mèn frair pr'amor que ja auia sèt ans e es rebrembes son fòrça mès precisi. Tad aguesta escadença, es mèns pairs organizèren ua grana hèsta. Ja eth dia deth neishement, papa aufrie eth champagne a toti es clients pr'amor qu'ère un mainatge. Pin pensaue qu'ère massa, aquerò d'aufrir Champagne, encara que siguesse un mainatge.

E arribèc eth dia dera ceremònia, pera tarde. Hège plan bon pr'amor que neishec en junhsèga de 1932. Es pairins èren es tiets de Tolosa. Auien vengut tà passar es vacances ena casa familhara de Salardú. I auie fòrça convidats. Eth minjar se hec "As de Sebastian". Es tietes lo premaniren "ara francesa". Encara veigui eth seguiment que gessie dera glèisa. Èra plan contenta pr'amor que se m'auie confiat un petit paèr tamb gormanderies que calie lançar en tot gésser dera glèisa e per tot eth camin enquia arribar en casa. Tanben se lançauen sòs, ua barreja de cinc centims e de dètz centims, atau coma bères pessetes; ère era costum en aquera epòca. E es mainatges deth pòble hègen lèu tà arremassar plan de mochets e de monedes. Segur que i auec un bon dinar mès non ac rebrembi. Coma qu'en Espanha tostemp s'a dinat plan tard, me n'anè a dormir. Era hèsta durèc enquiara net. Ei tot çò que pogui condar sus es batialhes.

Era confirmacion sonque se celebraue pògui còps. S'auie de demorar era venguda deth bisbe de "La Seu d'Urgell". Quan venguie, se confirmauen a toti es mainatges, jo auia un an segontes me didec mama, atau que cap rebrembe!

Era prumèra comunion siguec eth dia de Corpus, auíem entre ueit e nau ans. Non portaua cap vestit blanc, non ère era mòda. Mès se non auies vestit, te lo prestauen. Mama s'estimèc mès que siguesse mèn e ère de colors. Loïsa de Val, qu'ère modista, m'auie hèt un plan polit vestit de seda naturau, d'un verd palle, plan senzilh. Eth mèn ciri ère plan beròi, decorat damb era sua pròpria cera e de diuèrsi colors. Ne trapè un tròç en casa, çò que me proporcionèc un gran plaser e lo sauvè. Dera ceremònia, sonque ne sauvi un luenhenc rebrembe. Mès çò que mès m'a quedat son es paraules dera ceremònia, apreses de memòria; Mossen Amadèu ère plan exigent damb eth catequisme e se mos hège plan dur pr'amor dera nòsta cuerta edat. Senti plan non auer trapat era fòto. Mos fotografièren deuant dera pòrta dera glèisa, tot eth grop damb Mossen Amadèu.

Acabarè tamb era celebracion mens agradiua, mès que me'n cau parlar tanben. È de coheissar que non è cap de rebrembe; mama que m'ac condèc tot sus es enterraments. Se velhaue ara persona mòrta. I èren es membres dera familha e es parents mès d'apròp e es vesins s'anauen tornant. Era familha que patie eth dò jamès se quedaue soleta; era gent entraue e gessie sense parar tà hèr era visita o tà inclinar-se deuant deth còs.

Era caisha, la hège eth hustèr, especialista en aqueth trabalh. Segontes es mieis dera familha, ère mès o mens beròia, de mès o mens bona qualitat, mès o mens trabalhada. Se decoraue damb òli cremat nere e tamb flors diboishades ena part de dessús tà dar un aire mens lugubre ad aqueres hustes tan blanques. Eth dia dera ceremònia, se portaue eth còs sus ua sòrta de brancard damb era ajuda de quate o cinc òmes. Çò que mès impressionaue ère coma vestien es òmes, damb ua plan longa capa burèla o marrona, plan escura e tamb un chapèu de copa nauta.
Es hemnes anauen totes vestides de nere, sense excepcion. Es mès vielhes portauen era capucha; es membres dera familha, ua grana pelerina de lan plan fina, coma de cachemire. Es autes hemnes deth pòble portauen ua mantilha pro grana de coton o de seda. Se cantaue ua missa fòrça trista en latin "De Profundis". En cementèri, cap de cabòt, toti descansauen en tèrra tamb ua creu de husta o de hèr. Tot ère hèt tà tornar era ceremònia mès trista e lugubra. Ère era marca deth dolor e deth darrèr respècte peth mòrt. Ja è acabat damb aguestes tristes paraules."

Eth Gigant Mandrònius deth folklòre aranés e es monedes iberiques damb era legenda "Ban"

Revirada der originau francés ar occitan:
Claudio Aventin Boya

Era legenda, confirmada en Betlan e Garòs, deth gigant Mandrònius que batèste contra es romans, ei cèrtaments un rebrembe deth cap ilergeta Mandònius (datat dejà en 209 ac., ja qu'era hemna n´ère en temps de Polibi) que, damb eth sòn frair Indibilis, regnauent sus es parçans der interior e manèc era revòlta contra es ocupants pendent era dusau guèrra punica. "Andobalès e Mandònius, es dus capitòstes mès poderosi que i auie alavetz en Espanha", escriuec Polibi (X,6,35), possèren fin finau as Ilergetes e as Lacitans contra es romans. Derrotadi en 206 ac. dempús d´un reagropament puntuau, sigueren sotmetudi damb Tito-Livi, mès repreneren era luta ar an següent damb eth sosten des Ausetans e des pòbles vesins.

Indibilis siguec aucit e Mandònius liurat ath suplici. Car, eth nòm de Mandònius (´Bandònio` derivat d´un teonim ispanic preroman designant ua diuinitat tutelar)[1] semble èster present en un corròp de monedes iberiques comportant era legenda IN (Ban) hètes exclusiuament en nòrd e en centre-oèst de Catalunya (provincies de Barcelona e de Lleida, mès era de Girona) damb Abarindur, Ausescen (Vic), Cese (Ban retrograd: N darrèr eth prumèr lòc e I dauant), Iltirda (Lleida: Ban isolada o amassada damb Iltirdasalir) e Lagine. En çò que pertòque a Cese (un solet cas damb aguesta legenda, mès o autant significatiu), aquerò remet a ua identificacion -errada ath mèn vejaire- damb Tarragona localizada fòrça mès ath sud e dehòra d´aguest parçan d´emission.

Sabem qu´era plaça de Cissis –era Kissa de Polibi, ben disparièra de Tarracon e plaçada en interior deth país- queiguec en 218 ac. en mans de Cneius Scipion despús deth sòn debarcament en Empúries e des invasions que hèc ath delà dera còsta.

En parçan vesin deth generau cartaginés Hannon[2], es Romans amassèren tresòrs deishats per Hannibal ath pè des Pirenèus abantes deth sòn pas tara Galia (Tito-Livi, XXI, 60). Cau alavetz plaçar Cese, ei a díder, Cissis, en ua region mès septentrionau: se pense evidentament en Figueres (identificable ath ´Cissi municipi` deth mapamundi de Castòrius o Taula de Peutinger, desplaçada[3] deth dejós dera termièra mediterranèa) -qu´a seguit tostemp etiquetada ´Iuncaria` normaument dat a La Jonquera-, dautant dera sua proximitat, ar oèst d´aguesta vila, eth vilatge de Queixas (´Cisssianos`)[4] a sauvat eth nòm des abitants de Cissis que se refugièren aciu pera queiguda dera sua vila.

È eth plaser de rebrembar era convèrsa apassionada e amistosa qu´auí sus aguest ahèr damb Calicò en sòn salon dera Plaça de l´Àngel en Barcelona: venguie de vener-me eth bronze damb era legenda Ban de Cese, e l´auie exposat eth mèn punt de vista, que l´apassionèc.

Maurice TOUSSAINT.*
Montluçon, 15 d´agost 2004

1. Cf. entara iniciau eth vasc makhila=latin bacillum.
2. Polibi (III,2,76), Andobalès (Indibilis), frair de Mandònius, siguec hèt presoèr damb Hannon.
3. En sòn origen per manca de lòc, vista era longada deth toponim: errada antica repetida per Itinerari d´Antonin.
4. Eth cambi de ss en x ei hèt per analogia (catalan caixa-latin capsa).

BIBLIOGRAFIA

_ ALVAREZ BURGOS,F.: Catálogo general de la moneda hispánica desde sus orígenes hasta el siglo V, Madrid,1979.

_ BELLMUNT I FIGUERAS,J.: Tradiciones del Valle de Aran.Hechos,costumbres y leyendas,1991 (2000),p.120-121/236/237. {Damb es mès grani arregraïments a Claudio Aventin-Boya, bibliotecari de Les que m'envièc eth tèxte d'aguest obratge sus Betlan e Garòs, coma eth darrèr article d'aguesta bibliografia}.

_ CALICO,X.&F.: Catalogo de monedas Antiguas de Hispania, Barcelona,1979(subasta 18 e 19 junh 1979).

_ NARANJO,JL.: El gigante que defendió la Val d'Aran, Revista La Mañana,4 abril 1993,p. 4-7.

* Revirada der originau francés ar occitan, C. Aventín-Bòya.

Costums

Ròsa Maria Salgueiro

Ei dia 7 de deseme de 2007 e ath torn dera taula s'ei trapen es senhores Cension Solé, Reimunda Ribera, Victòria Fernández, Enriqueta Pla, Carmen Pujós e Vicenta Moga en tot sajar de condar-me istòries desparières de costums de quan èren mainades e non tan mainades.

Hònt: Carmen Pujós

Comencen dident qu'eres de mainades s'ac auien passat plan ben, coma jogauen ath pichòt, bòles, piton (tamb usai d'anhèth), ath palet, anar a tustar pes cases, o tamb es coes des menines que jogauen a lançar-les en tèrra e despús les anauen deseparàn en tot tocar-ne sonque ua. Rebremben que tostemp arrien.

Parlen des iuèrns e s'estonen coma non èren mès malautes, pr'amor que hège mès heired qu'ara e ath delà es cases non èren tanpòc caudes. Portauen fòrça pèces de lan, des oelhes qu'auien en casa, era ua rebrembe qu'anauen a portar era lan ena mòla de Betren e d'autes ena de çò de Cano en Vielha. De coma d'ua manta les hègen un abric o un an auien eth vestit blanc de lan e tath aute l'ac tintauen de vermelh. S'estonen de coma non les picaue era lan, pr'amor qu'ara les molèsten es etiquetes dera ròba. Des panilhons enes mans pr'amor que jogauen fòrça tamb era nhèu, tirar e hèr bòles de nhèu, e enes pes pr'amor qu'anauen tamb es esclòps e se banhauen, tanben díden que bèth un n'auie enes aurelhes. Gessien ath maitin de casa e sa pair dejà auie hèt era rota enquiath carrèr. Se cauhauen tamb es "shoferetes" que se les ne portauen entà estudi, entara glèisa,.... en casa les i metien es brases. Es iuèrns èren fòrça mès fòrti qu'ara, ath delà sense auer es cases premanides com aué en dia. Mès n'an un bon rebrembe.
Parlen tanben de que quan començaue a hèr bon temps anauen entara Costasa a préner eth solei.

Ath demanar-les sus era comunion, diden que les premanien tot er an, cada dia tà catequisme e des deth dia abantes dera celebracion non prenien arren. Diden que portauen vestits longui e polits, non èren cap tuniques; as ues les ac deishauen e d'autes les ac hègen. Cada ua auie ua candèla e bèth an se n'auien emportat un bon espant ath començar a cremar eth vel de bèra ua. Parlen de que i auie caperans en toti es pòbles e an un bon rebrembe deth de Casau, mossen Anton, expliquen que li panauen es pomes deth uart de Mn. Manuel , de Vielha, e se n'anauen a coheissar en Casau. Expliquen eth plaçament des cagires ena glèisa, e de qu'es cases bones les auien ath deuant e es auti ath torn o enes auti absides, çò qu'ère proïbit ei qu'arrés se podie méter ena cagira que non siguesse era sua.

Parlen des mèstres: sra. Catalina, sra. Constantina, sra. Ramona, que diden que siguec ua mèstra que les ensenhèc fòrça o eth sr. Frederico e des monges. Passen ua bona estona rebremben com ua des mèstres escriuie cartes a un òme e les enviaue ad eres anar-lo a veir e portar-li un libre, sabien que laguens i auie ua carta, pr'amor que l'auien liegut mès d'un còp.
Anauen entà estudi en carrèr Sarriulèra, a on aué ei er otèl Ribaeta, portauen eth tronc de lenha cada dia. Bèra ua conde que sa pair les ne portaue un bon èish, aquerò ère pr'amor qu'atau non li crubauen era ora de repàs.

Hònt: Carmen Pujós

Hònt: Carmen Pujós

Conden que i auie fòrça istòries entà hèr pour, per exemple era deth « papo », bèth un se vestie tamb uns linçòs o quaquarren peth dessús, en tot tapar-se entà que non lo coneishessen. Generaument ac hègen cap ath ser entà qu'auessen pour e non volessen gésser.

Demorauen era hèsta major entà estrear un vestit. Diden qu'enquiàs nau deth ser i podien èster enes hèstes. Anauen entà Casau, Escunhau, Gausac, Betren e dera de Vielha conden que duraue tres dies, tanben i auie era baishada deth Cap dera Vila, pas com ara, sense banhar-se, rebremben que baishauen sautant e en arribar en çò de Pèsa entrauen per ua pòrta e en gessien per ua auta e tanben en otèl Internacionau. Eth balh començaue entàs 22 ores e entàs 24 ores ère acabat. Es mairs controlauen tot eth ser. Çò qu'ei chocant ei qu'auien es balhs comprometuts, se hègen senhaus e se didien òc o non tamb es gojats, de quin balh les tocaue barar, se bèth un non les agradaue se hègen es distretes. As mairs non les agradaue que barèssen sonque tamb un, senon qu'auien de barar tamb toti.
Ath delà cada dimenge auien balh enes Lolites, as de Serrano, as de Basteret, as de Pèsa, depent dera annada. Expliquen que quan encara non auien era edat, entrauen peth darrèr o anauen a guinhar as que hestejauen. Barauen ath son d'ua pianòla o d'un gramofon. Rebremben com pendent tota era Quaresma non n'i auie... coma an cambiat es tempsi!

Entà St. Vicenç qu'anauen a demanar pes cases de Vielha, tanben pujauen enquia Casau o entà Gausac e rebremben qu'era nhèu les arribaue enquiàs jolhs. De tot çò que recuelhien, ueus e haria principaments, se hègen en estudi o en bèra casa es crespèths e s'ei amassauen toti, es gojats e es gojates.

Parlen dera Falange que les dauen eth vestit e era bòina vermelha, se la metien sonque es dimenges entà anar entà missa.

Rebremben com enes cases se hègen eth pan, generaument de horment, n'i auie de 4 kg. e les hègen entà plan de temps e comenten qu'en bèri pòbles podien hèr-lo entà un an. Hègen dotze o tretze pans de còp, diden qu'es prumèrs dies qu'ère trende ne minjauen mès

e qu'a mesura que passaue eth temps, de mens, pr'amor que se hège dur.

Era confirmacion la hègen quan venguie eth bisbe, bèra ua ère dejà grana e tanben ua comente que la hec dus viatges. Anauen entà rosari entàs 7:30 deth maitin, hègen totes es novenes, e bèra ua, en mes de mai, tanben montaue un autar en casa. Ensajauen entà cantar en Setmana Santa e nadalets entà Nadau.

Quan quauquarrès se morie, mossen qu'anaue revestit entàs cases e peth carrèr er escolan tocaue ua campaneta, quan passauen ath cant dera gent, aguestes s'auien de jolhar. Mossen anaue caperat tamb era "ombèla".

Jogauen en carrèr, non s'estauen cap en casa. Rebrembant bèra escomesa, parlen des de Baquer, ath cant des de Rodes, a on era còlha des gojats se codinauen es crespèths, mentre d'auti se pujauen en tet e pera humenèja hègen a quèir era soja entà hèr-les a pérder es crespèths. Ua auta: as de Sopena auien garies en corrau, eres anauen a daurir-les e despús anauen ara senhora e li lidien qu'es "galines" s'auien escapat, e aguesta les daue es gràcies e mochets, per avisar-la.

Parlen d'ua botiga de Vielha e que i auie de tot, i podien trapar quinsevolh causa, rebremben qu'es dependentes èren plan "fines".

Diden que minjar non les ne manquèc jamés e era ròba quan se poderen espavilar per eres madeishes (plan joenes) es causes cambièren. Non rebremben aqueth temps com quauquarren difícil o penós, ven ath contrari, sigueren plan eroses.

Hònt: Carmen Pujós

Romieuatges: hèsta religiosa, hèsta ludica

Esther Monge España

Introduccion

Es origens des romieuatges mos trasladen as prumèrs tempsi deth cristianisme en Occident, ath culte e veneracion des prumèrs sants e martirs e as sòns lòcs de culte.

Ua des prumères manifestacions siguec eth romieuatge que portaue as fidèus entà Roma, damb eth propòsit de pregar deuant deth sepulcre deth Sant Pèir.

A mesura qu'eth cristianisme s'anèc estenen per tota Euròpa, aguestes practiques, de caractèr religiós, s'anèren incrementant e encara qu'un shinhau modificades, quauqu'ua, era sua eséncia religiosa a arribat, ath long des sègles, enquia's nòsti dies.

Damb er increment des avodacions marianes, a sants e martirs, es lòcs de culte bastidi entà èster venerats, aumentèren de manèra considerabla, ath madeish temps que tanben aumentauen es fidèus e seguidors que les visitauen.

Eth culte e veneracion de reliquies, estenut per tota era cristiantat, serà motiu de romieuatge e comportarà eth bastiment de vertadèrs santuaris, a on es romieus haràn es sues ofrendes e demanaràn favors ath sant dera sua devocion

Damb eth pas des sègles, un aute exemple de romieuatge significatiu en tota era Euròpa Occidentau, serà eth que portaue enquia Sant Jaime de Compostela. Prebotjat en sègle XI, artenh eth sòn maxímun esplendor enes dus sègles seguents, enquia qu'era epidèmia de pèste nera qu'isolèc Euròpa en sègle XIV hec qu'es romieuatges amendrissen considerablament.

Era ruta *« jacobea »* reapareish de nau en darrèr quart deth sègle XX, conservant eth sòn valor eminenment espirituau.

Es romieuatges ena Val d'Aran

Non sabem eth moment precís en que comencen a celebrar-se es romieuatges ena Val d'Aran, dilhèu un shinhau mès tard qu'en d'auti lòcs peth sòn emplaçament, mès òc que sabem que bèth un ei fòrça antic.

Es motius son es madeishi en toti es lòcs, mès tostemp i a bèra causa especiau que les diferéncie e soent aguestes celebracions, tostemp motivades pera religiositat, se ven influenciades pes costums, manères de víuer, economia..., deth lòc a on s'amien a tèrme.

Ath madeish temps podem díder qu'eth sentit tradicionau des romieuatges se complemente, ena actualitat, damb ua part segondària e ludica de hestejar era celebracion religiosa, com dinars de fraternitat, balhs tradidionaus, etc.

Ena Val d'Aran perviu era tradicion despartir enter es assistents *"era caritat"* que consistís en aufrir as presents pan, hormatge e vin. Mès recenta ei era distribucion de còca e moscatelh.

Ena Val d'Aran, se'n pòden diferenciar tres variants: **es romieuatges, es trobades e es santets**.

Eth romieuatge: En eséncia, era paraula compòrte eth hèt desplaçament enquiath santuari a pè, soent long, per part des romieus, e damb era participacion de disparièrs pòbles.

Es trobades: Amassada de fidèus d'un pòble entà amiar a tèrme ua celebracion religiosa.

Eth santet: Es santets nèishen deth besonh d'anar a veir eth bestiar ena montanha pendent er estiu e des avodacions restacades tamb eth, que lo protegís. Sant Antòni avodat deth bestiar e Sant Ròc contra era pèste; tanben i trobam ara Mair de Diu. Damb el temps, se bastissen pilarets a on se placen es Sants pendent eth temps qu'eth bestiar se demore ena montanha e ei alavetz quan comencen es celebracions religioses.

ES ROMIEUATGES

Romieuatges marians

Dempús deth I Concili de Nicea (325), eth culte a Maria s'esten extraordinariament. En an 380 s'instituís era prumèra hèsta mariana damb eth nòm de Memòria dera Mair de Diu, entà vier dempús era dera Purificacion, Anonciacion, Assompcion e era Nativitat de Maria enes sègles VI e VII.
Mès serà a compdar deth sègle XII quan eth culte ara Mair de Diu creisherà de manèra notabla, atau com era practica dera sua devocion, ath madeish temps que se bastissen santuaris en son aunor.

Mare de Diu dera Artiga de Lin

Anticament se celebraue eth dia 9 de mai e d'enquia hèr uns ans a passat a celebrar-se eth tresau dimenge deth mes de junh.

Era organizacion deth romieuatge entara capèla dera Mair de Diu dera Artiga de Lin, correspon as pòbles d'Aubèrt, Vilac, e Betlan.

Es montanhes, prats e bòrdes dera Artiga de Lin, èren proprietat dera capèla, e per tan dera Glèisa. Quan era Desamortizacion de Mendizabal (1837), gran part des proprietats eclesiastiques sigueren confiscades per Estat e dempús venudes. Es qu'apertanhien ad aguesta capèla, prumèr les crompèc un particular de Betlan, D. Manuel Arrú Monge, que mès tard, eth 7 de noveme deth 1901, les venéc as pòbles de Aubèrt, Vilac e Betlan a parts iguals. Aguest ei, lèu lèu eth hèt que junh as tres pòbles entà gestionar eth patrimòni dera Artiga de Lin.

Hònt: Angelina Cases

Probablament, eth pòble d'Es Bòrdes, per èster de mès recenta creacion, non prenguec part en aguesta crompa.

Eth santuari siguec fòrça important e dispausaue de disparières bastises, era gleisòla, er ostau e autes. En ostau auien dret de refugi es traginèrs e caminants qu'anauen e viegen dera Val de Benasc peth Pòrt dera Picada, o des der espitau de Luchon peth Pòrt dera Montjòia. Era gleisòla siguec esbaussada enes ans quaranta, e non hèr pas massa, s'en lheuèc ua auta en emplaçament primitiu.

Enquiàs ans quaranta e penden un temps, ath long der estiu, ena capèla dera Artiga de Lin, se celebraue missa es dimenges. Non massa luenh d'era, s'i tròben encara disparières bòrdes a on s'emmagazinaue era èrba entath neuriment deth bestiar ath long der iuèrn. Era gent des pòbles proprietaris deth lòc, se quedaue a víuer enes bòrdes pendent eth temps que duraue era recuelhuda dera èrba, pr'amor d'estauviar-se eth temps d'anar e vier, ei per çò que se didie missa toti es dimenges, entà que tota aquera gent podesse cumplir damb es sòns déuers religiosi.

Era assisténcia entà d'aguest romieuatge ei fòrca nombrosa, non sonque des pòbles organizadors, se non d'auti dera Val que vòlen demostrar era sua devocion a Maria. Celebrada era missa solemne, e un còp cantadi es gòis, es romieus se desplacen enquiara Hònt deth Gresilhon, a on es ajuntaments conviden a

còca, chicolate e aiguardent, en tot e cas dera sua inscripcion que ditz *"e damb aiguardent sò encara milhor"*, en tot referir-se ara aigua.

Es Bòrdes, an aué eth sòn dia de romieuatge particular, qu'ei eth dia 9 de seteme, dusau dia dera sua hèsta major.

Mair de Diu des Desamparats

Eth póble de Montcorbau aunore ara Mair de Diu des Desamparats eth dusau dimenge de mai.

Aguesta imatge arribèc en pòble de Montcorbau a finaus deth sègle XIX, en an 1898 de mans d'un hilh sòn, Pedro Batmala, qu'auie hèt eth servici militar en Valéncia a on s'acuelhec ara sua proteccion deuant de quauques adversitats. Un còp acabades es sues obligacions en Valéncia, la portèc entà casa, e damb era ajuda dera gent deth pòble, donacions personaus e es sòs deth culte, artenhec eth sòn desir de bastir-li ua capèla. Er an 1999 se celebrèc eth centenari dera venguda dera Mair de Diu des Desamparats entath pòble de Montcorbau

Era devocion ara Mair de Diu des Desamparats ei fòrca enrraitzada, non sonque en Montcorbau, senon en toti es pòbles de Mijaran, que non la desbremben ath long de tot er an.

Mair de Diu de Montgarri

Eth romieuatge que mos pòrte enquia Montgarri entà aunorar ara sua Mair de Diu, se celèbre el dia dus de junhsèga.

En an 1871 se celebrèc un gran romieuatge en Montgarri, atau com ena rèsta de tot eth mon catolic, damb motiu d'aumenatjar ath Papa Pius IX, en cumplir es 25 ans de Pontificat. Dilhèu aguest poderie èster eth precedent des que coneishem aué en dia.

Hònt: Angelina Cases

Eth santuari ei plan antic; dera glèisa del sègle XII sonque quede, laguens e a man quèrra, era portalada dera glèisa romanica. Era glèisa naua ei der an 1786 e d'estil nomentat Neoclassic. Eth santuari siguec fòrca important, ath delà dera glèisa dispausaue de tot un auviatge: der ostau, des bòrdes e proprietats nombroses que perdec damb era desamortizacion der an 1837. Enquia d'aguest an, auie dus caperans; un d'eri ère er admistrador des sues proprietats, cargue que corresponie ath rector de Gessa.

Eth romieuatge de Montgarri ei important non sonque entara Val d'Aran, d'a on i van gent de toti es pòbles, se non tanben entàs sòns vesins dera Val d'Aneu e de França. Dera sua organizacion se n'encueden es pòbles de Tredòs e Salardú.

Tredòs a estat er encargat de portar *"era carga"* enquia Montgarri eth dia dera pregària. Portar era carga consistie en premanir un animau entà transportar es elements dera *"caritat"*, pan, vin e hormatge. Cau remercar qu'en tot pujar e ath passar pes cabanes des pastors, s'arturauen entà deishar-les era *"moishana"* (mieja pèça de hormatge, dus pans e vin). Tanben se portauen es copes, sies granes e sies petites, e eth *"piche"*, gèrla entà servir eth vin .Tant es copes com era gèrla èren d'argent e se heren a servir enquiàs ans seishanta.

Era celebracion de Montgarri ei especiau, dilhèu eth lòc ajude a aumentar era devocion que s'a ara Mair de Montgarri. Un còp acabada era missa se canten es gòis damb un gran fervor e a contunhacion se hè era professon ath torn del santuari; dempús se benedís era *"caritat"* e se despartís entre toti es presents. Era rèsta d'actes, dances folkloriques, eth dinar..., collaboren entà hèr un dia gran, jus era proteccion dera Mair de Diu de Montgarri.

Mair de Diu des Nhèus o de Gèles - Gausac

Eth romieuatge dera Mare de Diu des Nhèus o de Gèles, ei de recenta creacion. Dempús dera guèrra civila, ans quaranta, eth pòble de Gausac volec dispausar d'un lòc de romieuatge pròpri, e ei alavetz quan se bastís eth petit santuari qu'aué i vedem.

Eth santuari que se bastic aprofitant era irregularitat deth lòc, ei fòrça singular.

Romieuatges dedicats a Sants

Sant Joan d'Arròs

Era devocion a Sant Joan a estat tostemp plan importanta enes pòbles d'Arròs e Vila. Eth romieuatge gessie un an de cada pòble.

Sant Joan d'Arròs, que se celèbre eth prumèr dimenge de mai, siguec un centre de peregrinacion fòrça important enquiara guèrra civila e recebie era visita de fòrça pòbles dera Val d'Aran. Se li atribuïssen miracles, sauvaments, promeses cumplides. Es sues parets interiors èren plies de exvòts depositadi pes fidèus entà demanar favors o en arregraïment pes recebudi.

Abantes, un còp acabada era missa , eth caperan amassa damb toti es romieus anauen entara capèla de Sant Blai e se benedie era termièra.

Sant Pelegrin d'Arties

Era capèla de Sant Pelegrin se tròbe dehòra deth pòble, en tot pujar tara ribèra deth Valarties. Era sua hèsta se celèbre eth 25 de junh, dusau dia dera hèsta deth pòble.

Sant Pelegrin ei avodat des hemnes; abantes, es que demorauen un hilh, o es que non podien auer-ne, se metien jus era sua proteccion. Eth Sant a ua plaga ena cama, e per çò tanben se li demane eth guariment deth dolor.

Santa Margalida – Bagergue

Era hèsta de Santa Margalida ei celebrada peth pòble de Baguerge eth dia 20 de junhsèga, que se desplace enquiara capèla dedicada ara Santa, plaçada dehòra deth pòble.

Sant Joan de Toran – Canejan

Eth romieuatge que pòrte ara gent de Canejan e des casaus que se tròben ath sòn entorn, atau coma ara de Les que i anaue a pè, siguec un des prumèrs que se celebrèren ena Val d'Aran, segontes hònts fidèus.

Eth dia senhalat entara sua celebracion ei eth 8 de seteme, hèsta dera Nativitat dera Mair de Diu.

Temps endarrèr, s'i anaue tanben eth dia 29 de junh, dia que se celèbraue era mòrt de Sant Joan (Sant Joan Degolhat).

Sant Martin de Corilha – Gessa

Tant era gent de Gessa com era deth Naut Aran, son fòrça devòts de San Martin de Corilha.

Eth sòn romieuatge se celèbre eth 19 de junh. Mès ara, tret que quauqui vesins pugen entà Corilha aguest dia, era celebracion religiosa se hè ena glèisa parroquiau, pr'amor qu'eth camin, que tostemp siguec un shinhau malaisit, ei en mau estat e era capèla miei esbaussada. Ath hons de çò que quede dera capèla s'i placèc ua reisha que protegís ath Sant.

Hònt: Angelina Cases

Eth romieuatge de Sant Martin de Corilha ei fòrça antic. En ua còpia "fidèu e autentica" deth *« Libre dera Parròquia de Gessa e Miracles deth Glorios Sant Marti »*, escrit en an 1612 per Jaume Pont, canonge d'Urgelh, se conde

era legenda deth vaquèr ath que Sant Martin deishèc era mèrca dera sua man ena cara pr'amor de qu'eth pòble lo credesse e s'artenher-se eth desir deth Sant de bastir-li ua capèla, ath cant dera tuta de Corilha. Tanben se conde en libre que, acabada era missa, es administradors hèn ua caritat publica e abondiua de pan, vin e hormatge a toti es presents. Era madeisha legenda conde qu'eth hormatge l'aufrie eth pòble d'Arties, elaborat damb era lèit rebastada en un dia. Un an, eth pòble d'Arties faltèc ara sua promesa, e eth Sant les castiguèc damb una peiregada.

Sant Blai - Les

Eth romieuatge que pòrte enquiara capèla de Sant Blai e que se celèbre el dia 25 de junh, dusau dia dera hèsta major, ges dera glèisa parroquiau. Eth *"Santet"* ei portat en professon pera gent deth pòble enquiara capèla, a on se celèbre ua missa.

Era capèla de Sant Blai ei d'origen romanic e a era forma d'ua gran absida que dilhèu formèc part d'ua auta bastissa mès grana. Ei ben ara "Baronia" de Les.

Aguest romieuatge, coma lèu lèu toti es dera Val d'Aran, a tanben ua part ludica que collabore a hèr eth dia mès hestiu. Dempús dera celebracion religiosa, se pòrte a tèrme un dinar popular e era nomentada *"hèsta dera aigua"*.

Santa Quitèria – Vielha

Era hèsta de Santa Quitèria se celèbre eth dia 22 de mai. Ei avodada deth mau dera ràbia, es sòns gòis ne parlen: *"Guardeu-nos Quiteria Santa, de la rabia furiosa"*. Era glèisa forme part der auviatge der Espitau de Sant Nicolau des Pontelhs, ena boca sud deth tunèl e en territòri qu'apertien ath Municipi de Vielha. Pendent sègles, aguesta institucion publica de caritat e d'assisténcia as caminants que passauen peth Pòrt de Vielha, dera madeisha manèra qu'enes dera Artiga de Lin o eth de Montgarri, auie ues normes que manauen eth suministrament gratuït, d'aigua, sau e vinagre, atau com un lòc ath cant deth huec.

Abantes dera bastida deth tunèl, era celebracion de Santa Quitèria ère oficiada peth caperan de Senet, e era gent que i anaue, prioritariament, ère dera Ribagorça, encara que tostemp damb ua representacion de Vielha. Un còp siguec possibla era circulacion peth tunèl, er an 1948, es causes cambièren, e d'enquia aqueth moment Vielha siguec era protagonista dera hèsta e era sua gent suberpassèc ara deth parçan vesin.
Un hèt a subergésser en aguesta celebracion ei que, un còp acabada era missa, eth caperan, en tot gésser entà dehòra, procedís ara benediccion deth tèrme municipau, encarant-se entàs quate punts cardinaus, ei a díder, demanant proteccion per toti es costats; aguest rogatòri ei un rebrembe dera pregària hèta en temps d'abantes pes clèrgues enes *comunidors.*

Tot seguit se despartís era *caritat* e contunhe era hèsta damb eth dinar seguit d' un balh popular.

Sant Miquèu - Vilamòs

Eth 29 de seteme ei era hèsta de Sant Miquèu. Aguest dia era gent deth pòble de Vilamòs puge enquiara capèla deth Sant entà aumenatjar-lo.

Se ditz qu'era capèla de Sant Miquèu, romanica de finaus del sègle XI, ei era glèisa d'er antic pòble de Vilamòs, desplaçat entath lòc actuau pr'amor des lauegi que tot suent l'arrasauent.

Era hèsta compòrte era celebracion d'ua missa en aunor deth Sant e tot seguit un dinar en que pren part tota era gent del pòble e tot aqueth que se i vò híger.

ES TROBADES

Es trobades, coma dejà auem dit, son era amassada de fidèus d'un pòble entà celebrar ua hèsta religiosa dedicada ath sòn patron o a d'aute sant dera sua devocion, ath que, en un moment determinat, se li bastic ua capèla.

Era **Mair de Diu de Mijaran**, se celèbre, d'enquia hè ua seishantia d'ans, eth 8 de seteme, hèsta dera Nativitat de Maria, en santuari deth madeish nòm, pera devocion que s'a ara Mair de Diu, patrona dera Val d'Aran.

Eth cas de **Bossòst,** ei especiau peth gran nombre de capèles qu'entornen eth pòble: **Sant**

Ròc, era sua hèsta se celèbre eth 16 d'agost; **Sant Fabian e Sant Sebastian,** eth dia 20 de gèr; **Mair de Diu dera Pietat o des Nhèus,** eth dia 5 d'agost; **Sant Cerat,** eth 8 d'agost; **Sant Antòni** en Portilhon, eth 13 de junh, **Sant Joan Crisòstomo,** eth 27 de gèr, e **Santa Eulària,** era capèla deth castèth.

Era darrèra ei romanica, atau coma, possiblament, era de Sant Cerat. Era dera Pietat, ath dessús dera pòrta a ua inscripcion deth sègle XVI (1573?). Era rèsta d'aguestes capèles son modèrnes (s. XIX e XX), e maugrat que segontes era legenda totes eres sigueren bastides quan era pèsta assolèc Euròpa, segurament se referissen as epidèmies documentades per J. C. Riera Socasau, de viruela, colèra o sarrampion que afectèren ara Val d'Aran en sègle XIX, pr'amor de demanar proteccion as Sants o Mairs de Diu a qui se dediquèren.

ES SANTETS

Hònt: Angelina Cases

Eth Santet ei entremiei deth romieuatge e es trobades; nèish deth besonh restacat damb un des mieis de subsisténcia dera gent d'Aran: era ramaderia, acompanhat dera devocion populara as sants que s'encueden de survelhar-la e cuedar-la.

Eth **Santet de Betren,** abantes se celebraue eth dia 2 de junhsèga e ara eth prumèr dimenge deth madeish mes. Era celebracion ei en aunor de Sant Antòni e Sant Ròc. Se ditz ua missa e en acabar, se despartís era caritat, e tanben chicolate e aiguardent, qu'es mens valenti barregen damb aigua dera hònt.

Us dies abantes se hège un *« vediau »* per part des cases deth pòble, entà apariar es camins, pr'amor de facilitar era pujada dera gent e se decidie qui deishaue eth mascle entà pujar ath caperan.

Eth pilaret a on se plaçauen es sants se trapaue en planhet dera montanha, ath cant des cabanes e dera hònt, mès un laueg se lo'n portèc. Ans dempús se bastic un autar.

Casau. Eth Santet de Casau tostemp s'a celebrat el dia 2 de junhsèga. A diferéncia des auti dus, Betren e Escunhau qu'aunoren a Sants, en Casau era aunorada ei era Mair de Diu des Nhèus, plaçada en un pilaret ena Passada de Montaset.

Conde ua legenda qu'un grop de lairons, que se dedicauen a panar bestiar, ath que se higec un caperan, sigueren castigadi per nòste Sénher. Un dia que premanien un panatòri d'oelhes, sense saber com, era tèrra desapareishec jos es sòns pès e era aigua aucupèc eth sòn lòc, es aigües arroseguèren as lairons qu'anèren a parar ath hons deth lac e jamès se trobèren.

Ua auta legenda conde que sigueren es campanes gròsses de Casau e Gausac que se despengèren e banduien en tot díder *"Sèt ladres e un caperan se vos panen eth bestiar"*, toti pugèren entath Sant, agarrèren as sèt lairons e ath caperan, les auciren e les enterrèren.

Dempús, entà qu'aquerò non tornèsse a passar, anèren entà Lordes e crompèren era imatge dera Mair de Diu de Lordes, pr'amor que s'encuedèsse de cuedar eth bestiar.

Escunhau. Eth Santet d'Escunhau tostemp s'a celebrat eth dia 3 de junhsèga e se venère a Sant Ròc e Sant Sebastian.

Temps endarrèr, quan era modernitat encara non auie arribat ara Val, es "cases" deth pòble, hègen tors entà deishar eth mascle que pujaue ath caperan enquiara montanha, e i auie eth compromís dera preséncia, d'aments dues persones per casa.

En moment de gésser començauen a banduir es campanes, se trège eth drapèu e començaue eth romieuatge.

Era prumèra parada se hège en Morères entà hèr "ua mossegada". Un còp suberpassat eth bòsc, se començaue eth prec deth rosari que duraue enquia arribar ath pilaret que alotjaue es Sants e a on se celebraue era missa. Un còp acabada, se combidaue a toti a còca, chicolate e moscatelh. Tot seguit se dinaue, alongant era estada ena montanha enquia mieja tarde. Ena baishada, s'arturauen en Estanhús, pr'amor de vrespalhar, entà parar dempús ena crotz de Morères; tornauen a banduir es campanes e començaue d'auta pregària qu' acabaue ena glèisa de Sant Pèir, a on se cantauen es gòis e se higie era rèsta de vesins que non auien pujat entara montanha.

Es romieuatjes son era expresion populara d'un pòble, des sòns sentiments, dera sua devocion e deth besonh d'acuelher-se ara proteccion de Maria e des Sants intercessors deuant d'era.

Es aranesi, com era rèsta deth mon catolic, tostemp an auut, e encara an, eth besonh d'un supòrt espirituau qu'ath long des sègles non a dequeigut, senon mès lèu s'a vist enfortit, encara que damb disparières formes d'expresion.

Bibliografía:

J. Bellmunt i Figueras. *Fets, costums i llegendes. Vall d'Aran.* Pagès Editors.

J. Bellmunt i Figueras. *Devocions Marianes Populars. La Vall d'Aran.* Pagès Editors. Lleida 2005.

Llorenç Sànchez i Vilanova. *La Vall d'Aran*

Juli Soler i Santaó. *La Vall d'Aran (1906).* Garcineu Edicions. Tremp 1998

Abbé Dumail. *Les églises du Diocése de Comminges. Chapelles et monuments dédiés à Notre-Dame.* Société des Etudes du Comminges. 1999.

S. Brunet. *Les prêtes des montagnes. La vie, la mort, la foi dans les Pyrénées Centrales sous l'Ancien Régime.* Aspet 2001.

F. Martín-Cano Abreu. Estudios de Género: *"Romerías".* Culturarcaica 1985.

Hè un arramat d'ans. Conselh Generau d'Aran

Tèrra Aranesa. Nº 4 – 2003. Fondacion Musèu Etnologic dera Val d'Aran

Exemples de Noviatge a trauèrs dera documentacion depausada en Archiu Generau d'Aran

Maria Pau Gómez Ferrer
Directora der Archiu Generau d'Aran

Introduccion

Un archiu familiar o patrimoniau ei eth conjunt de documents, independentament deth sòn supòrt materiau (pergamin, papèr, materiau grafic), produsits e conservats per ua familha o linatge, que son eth resultat dera sua vida en relacion, dera actuacion des sòns membres enes diuèrsi moments istorics e des activitats relacionades damb era formacion e gestion deth patrimòni.

Era familha e eth patrimòni non an existéncia istorica per separat. Era familha non se pot mantier ne reprodusir sense era existéncia d'aguest patrimòni. Es archius familhars e patrimoniaus se caracterizen pera sua grana riqueza e era sua varietat de tipologies documentaus. Es papèrs arremassats per ua o mès familhes ath long des sègles son diuèrsi e variats. Logicament un archiu ei mès ric com mès nauta ei era posicion sociau dera familha, com mès actiua age estat era vida des sòns membres e com mès gran ei eth sòn patrimòni familhar.

Es archius francesi an distinguit diuèrsi tipes documentaus laguens d'un archiu familhar e patrimoniau. Es archius purament familhars, a on i trapam documents referents a diuèrses generacions dera familha, com son es genealogies, es noticies istoriques, es títols onorifics e era compdabilitat domestica e es documents relatius a cada persona que forme era familha, coma son es papèrs personaus, es capítols matrimoniaus, es testaments, entre d'auti. Es archius senhoriaus, enes quaus se consèrven documents sus es procèssi dera còrt baroniau, es libres de dret senhoriau, es documents feudaus, es registres d'aumenatge feudau, es feus e es capbrevacions. Es archius dominicaus, que son formats pes títols de proprietat, pera administracion de finques rustiques e urbanes e pes crompa-vendes. Tanben podem trapar d'auti tipes d'archius formats per aqueri documents sus es foncions publiques o privades que provien der exercici de cargues per part de membres dera familha. Atau madeish, se pòden conservar archius damb documents scientifics o literaris de bèth membre dera familha.

Era organizacion intèrna d'aguesti archius ei era següenta: es documents se pòden trapar en supòrt pergamin o papèr; pòden èster libres o registres d'archiu formats per un conjunt de documents cosuts o religats e pòden èster en liasses, documents de huelhes non religades.

Aguesti archius pòden arribar ar archiu istoric per venda, per donacion, per legat o per depòsit revocable. Es archius familhars e patrimoniaus seguissen estant proprietat legau des familhes qu'ac an generat. Era documentacion patrimoniau aranesa ei fòrça rica e interessanta. En Archiu Generau d'Aran compdam damb 31 hons patrimoniaus de diuèrsi parçans aranesi. Era màger part an arribat per contracte de depòsit e d'auti son donacions dirèctes des familhes.

Er archiu a de complir, en aguesti hons patrimoniaus, un des sons trabalhs mès importants qu'ei eth dera conservacion dera

documentacion. Aguesta a d'èster en perfècte estat de conservacion (classada, ordenada, neta...). A de facilitar as proprietaris un inventari des documents depausats, a de publicar esturments de descripcion (guides, inventaris, catalògs) d'aguesti archius familhars e a de hèr campanhes de sensibilisacion adreçades entàs proprietaris d'aguest tipe d'archius entà promòir es cessions en dipòsit ar archiu e era sua conservacion ja que non dèishen d'èster Istòria.

Es capítols matrimoniaus

Eth capítol matrimoniau ei un negòci juridic accessòri ath matrimòni. Era sua foncion principau ei perméter as consòrts eth pacte de regim economic familhar que mès s'adapte as sòns besonhs e conveniéncies. Tanben pòt servir entà regular era succession *mortis causa*, pactant en aguesti capítols era institucion der ereu. Aquerò ac podem veir en toti es capítols matrimoniaus aranesi a on ua des causes que quede mès clara ei era succesion e era figura der ereu.Tanben damb aguesti capítols se cree ua comunautat familhar qu'obligue as sòns membres a amassar esfòrci e aportar es sòns ingrèssi tà regular es besonhs familhars e er establir es beneficis.[1]

Damb petites variacions, que pòt hèr eth notari, es capítols matrimoniaus seguissen un esquèma semblant. Ac vam a veir damb era ajuda d'un document escrit eth 5 de junh de 1656.[2] Eth document comence parlant deth matrimòni entre Joan Cortada, hilh de Pey e de Margalida Somatre deth pòble de Hòs, França e Felipa Rella, hilha de Joan e de *Malhia* Aunòs, dera parròquia de Sant Martin d'Arró. En estudi dera documentacion dera casa d'es de Helipa d'Arró e es de Geroni de Benós e Es Bòrdes (1656-1955), auem dedusit, que possiblament eth nòm dera madeisha Helipa, vengue deth nòm d'aguesta hemna nomentada Felipa. Ei ua possibilitat ja qu'aguest ei un des document mès antics dera casa. Tanben auem de díder qu'aquerò son es capítols matrimoniaus que se hen abantes de hèr eth maridatge eclesiastic. Ei çò que se pacte entre es dues familhes. Eth dòt ei era aportacion volontària de bens que hè era hemna ar òme entà pr'amor de sostier es cargues deth matrimòni e ei era part mès importanta des capítols matrimoniaus. En aguest document sonque apòrte dòt era familha dera nòvia. En prumèr lòc eth document mos ditz qu'eth pair e eth frair de Felipa dònen de dòt ara futura hemna quate tròci de tèrra e dus prats laguens deth tèrme d'Arró. Sabem qu'es tèrres se trapen enes parçans nomentats, es *Torrasses*, *Sadon*, ath cant der Aigua e ena *Clòsa dera Mòla* e es prats se nomenten, *Erletas* deth pònt de *Freish* e *Marriafi*.

Quan auem definit es capítols matrimoniaus, auem parlat qu'en èri se pactaue era figura der ereu. En aguest document se ditz qu'ei pactat entre dites parts qu'es hilhs e hilhes que neisheràn deth present matrimòni seràn ereus universaus des bens paternaus, hilh per hilh e hilha per hilha. En aguest acòrd de capítol matrimoniau, rebrembrem entre Joan Cortada e Felipa Rella, se pacte que s'un d'eri morís sense auer dat un ereu, eth dòt sera tornat tara familia dera hemna. Tanben se pacte qu'era hemna solet pogue testar pera sua anima, en cas de mòrt, era quantitat de trenta liures, aquerò se non a descendéncia. Tanben ei pactat que se van a nòces, era familha dera hemna, es Rella, ath delà de tot çò adès escrit, prometen crompar er auviatge ath futur matrimòni, açò ei ua casa damb solèr e cobèrta de palha. Eth document s'acabe damb era promesa dera familha e des consòrts que tot çò escrit se complirà. Se non ei atau toti receberàn ua pena pecuniària de 25 ducats.

Exemples de noviatge qu'apareishen en capítols matrimoniaus des sègles XVII, XVIII e XIX

Sègle XVII

Començam damb un des capítols matrimoniaus mès vielhs qu'auem depositats en archiu e le trapam en hons d'Es d'Eira e de Barbèr de Garòs (1581-1899). Aguesti se celèbren eth 10 d'octobre de 1612,[3] en tot maridar-se Borthomèu Barral d'Arties e Maria Vergés de Garòs.

1. *Diccionari Jurídic Català*. Il.lustre Col.legi d'Advocats de Barcelona. pag. 77
2. A.G. d'Aran. Çò de Helipa d'Arró e çò de Geroni de Benós e Es Bòrdes, n. 95
3. A.G. d'Aran. Çò d'Eira e çò de Barbèr de Garòs, n. 148

Eth noviatge (abits de nòces) de Maria ei eth següent:

5 pèces de ròba de casa
5 pèces de *burrell*, ei a díder 5 hlatsades de color verd
5 pèces de *burrell* de color clar
5 pèces de *burrell* de color nere
1 *cotilló* de Cadis[4]
1 hlatsada
1 hlatsada dobla
1 borrassa[5]
1 coishinèra
1 caisha damb pan e clau

Er an 1673,[6] mos trapam un capítol matrimoniau, laguens deth hons des de Joanchiquet de Vilamòs e des de Capdet de Bossòst (1509-1981) plan curiós. En prumèr lòc, non se da eth nòm ne deth nòvi ne dera nòvia. En aguesti moments, Joan Aunòs des de Joanchiquet, non pòt nomenar ereu, ja qu'es cinc hilhs se trapen estudiant e de moment non pòt saber qui d'eri seguirà era carrèra eclesiastica e qui tornarà tà casa entà èster nomentat ereu. Maugrat aguesta incertitud, Joan Aunòs aufrís un des sòns hilhs entà que se maride damb ua hilha de Guilhèm Monge.

Non coneishem eth nòm dera nòvia mès sabem eth sòn dòt. Guilhèm Monge e Dorotea Sans, pairs, li dan 316 liures, era meitat en sòs e er auta meitat en marchandises. A pagar era meitat en moment de hèr eth document e er auta meitat eth dia dera nòça. Es oncles dera nòvia que son Mossen Blasi Monge e Mossen Andrèu Monge, apòrten en dòt 8 liures cada un.

Era gojata serà vestida e cauçada damb çò que seguís:

Pelha damb guarniments
6 pèces de ròba
lhet aunèst
hlatsada dobla
coishinèra
ua borrassa
ua caisha damb pan e clau
ua tassa de plata de pes de sies onces
un pichèr d'estanh

Mès tard, saberam qu'es protagonistes d'aguest capítol matrimoniau son Sanci, er ereu dera familha Aunòs, e Rufina, hilha dera familha Monge.

Sègle XVIII

En 1708,[7] Teresa Benosa des de Capdet de Bossòst se maride damb Andrèu Berart. Es sòns capítols matrimoniaus se consèrven en hons patrimoniau des de Joanchiquet de Vilamòs e d'es de Capdet de Bossòst (1509-1981).

Eth noviatge qu'apòrte Teresa ei eth següent:

7 vestits
1 vestit de ras[8]
era rèsta de ròba comun
7 demantaus
1 de ròba de damasc[9]
1 de ròba de tafetan[10]
era rèsta de ròba comun
7 parelhs de sabates
7 camises
7 corbicaps
7 capuches
1 manto d'estamenha[11]
1 matalàs
1 borrassa
7 lincòs
1 caisha barrada damb pan e clau
1 tassa de plata de pes de cinc onzes

Eth 21 de hereuèr de 1710,[12] se celèbren capítols matrimoniaus entre Miguel Aunòs d'es de Joanchiquet de Vilamòs e Maria Joana Pè de Condò. Miguel ei hilh de Sanci Aunòs e de Rufina Monge. Sanci Aunòs le nomente

4. Ròba de lan gròssa
5. Hlatsada o lincò hèta de ròba de canam
6. A.G. d'Aran. Çò de Joanchiquet de Vilamòs e çò de Capdet de Bossòst, n. 829
7. A. G. d'Aran. Çò de Joanchiquet de Vilamòs e çò de Capdet de Bossòst, n. 504
8. Teishit de seda
9. Teishit de seda damb un madeish diboish que destaque pera sua ludentor
10. tela de seda plan prima e sense ludentor
11. tela gròssa hèta de lan
12. A.G. d'Aran. Çò de Joanchiquet de Vilamòs e çò de Capdet de Bossòst, n. 830

ereu universau en aguest document. Maria Joana ei hilha de Joan Pè de Condò e de Maria Rella de Vilamòs

Eth capítol comence en tot autrejar ara nòvia un dòt de 400 liures, era meitat en sòs e er auta meitat en marchandises. Aguest dòt se pagarà dera següenta forma: prumèr se pagaràn 100 liures en dinèrs en efectiu; en segon lòc se pagaràn 100 liures en marchandises tà Cap d'An e pendent tres ans se pagaràn 200 liures: 67 liures es dus prumèrs ans e 66 liures eth tresau an.

Maria Joana aportarà coma noviatge:

6 vestits de *burrell*
6 linçòs
6 parelhs de sabates
6 parelhs de miches
6 demantaus
6 corbicaps
2 capuches
1 hlatsada dobla
1 *cuirat*
1 borrassa
1 capsèra
1 caisha damb pan e clau
1 tassa de plata de sies onzes
1 pichèr d'estanh

En aguest document trapam ua nòta curiosa sus eth dòt de Maria Joana. S'escriu qu'eth dòt a d'èster parier ath que portèc era sua suera Rufina Monge.

Un des membres dera familha des de Joanchiquet de Vilamòs, Mossen Jaime Aunòs, pendent es ans 1690-1730, lèu pendent uns 40 ans, ei rector de Vilamòs e d'eth conservam eth libre[13] a on s'amassen toti es documents qu'eth rector hè coma notari public[14] ena poblacion de Vilamòs. Eth 20 d'octobre de 1715,[15] redacte es capítols matrimoniaus entre Jaime Joan Penetro, fradin, hilh de Joanet Penetro, defunt, e de Maria Castro e Joana Maria Morell, pincèla, hilha de Joan Josep Morell e de Clara Aunòs, toti dus son dera parròquia de Santa Maria de Vilamòs. Prumèr se pacte e acòrde qu'es pairs dera futura hemna, la hèn ereua universau des bens qu'Andrèu Berdièr des de Xelina, defunt, le deishèc en sòn testament. En testament de Berdièr ère escrit qu'era casa, era bòrda e es possessions de çò de Xelina passèssen a mans de Joana Maria.

Es pairs dera nòvia tanben li dan de dòt:

4 vestits
4 camises
4 linçòs
4 parelhs de calces
4 parelhs de sabates
4 corbicaps
1 capsèra
½ hlatsada
Ua ucha damb pan e clau

Jaime Joan, eth nòvi, apòrte de dòt: un trocet de tèrra en Leslaqueres damb un valor de 10 liures e 3 rals; un trocet de tèrra en Es Grauèrs damb un valor de 7 liures; un trocet de tèrra en Codero damb un valor de 5 liures e un trocet de tèrra en Artigalet de Soribau damb un valor de 11 liures. De bestiar e damb un valor totau de 30 liures apòrte: ua vaca gròssa prenhada; ua anolha, quate oelhes gròsses; 2 borrècs; 1 primau e 4 crabes. Tot eth dòt deth nòvi damb un valor de 108 liures. Tanben apòrte 4 vestits.

Laguens d'aguest madeish hons, mès ena familha des de Capdet de Bossòst, auem un aute capítol matrimoniau der an 1755,[16] entre Anton Vidal Arjò de Betren e Teresa de Bossòst Benosa de Bossòst.

A Teresa peth sòn maridatge damb Anton li dan de noviatge:

7 vestits complèti
    Eth vestit noviau de ròba d'estamenha
    1 de florit
    1 de minhoneta
    es d'auti de ròba de casa
7 demantaus

13.A.G. d'Aran. Çò de Joanchiquet de Vilamòs e çò de Capdet de Bossòst, n. 2806
14. Documentacion deth notari: capítols matrimoniaus e dòts, testaments, certificats de batiegi e transferéncies dera proprietat...
15. A.G. d'Aran. Çò de Joanchiquet de Vilamòs e çò de Capdet de Bossòst, n. 2806
16. A.G. d'Aran. Çò de Joanchiquet de Vilamòs e çò de Capdet de Bossòst, n. 504

1 de seda
1 de mamparella
2 de grossièrs
toti es demantaus de ròba dobla
7 capuches
1 de *rio*
3 de escot, ei a díder damb guarniments de puntes
3 de baieta[17]
7 parelhs de sabates
7 parelhs de miches
1 matalàs
7 linçòs
1 hlatsada dobla
1 coishinèra
1 caisha barrada damb pan e clau
1 tassa de plata

Sègle XIX

Eth 28 de seteme de 1837,[18] se celèbren es capítols matrimoniaus entre Antònia Casanha d'Arró e Andrèu Berdiè d'Es Bòrdes. Aguesti se consèrven laguens deth hons patrimoniau des de Borièr d'Arró (1682-1981).

Era mair d'Antònia, li entrègue coma noviatge:

3 vestits de color blu
5 gipons
3 de color blu
2 de color nère[19]
5 parelhs de miches
2 parelhs de sabates
5 demantaus
eth demantau noviau de tafetan
1 capucha noviau
5 linçòs
1 borrasa
1 coishinèra
1 caisha damb pan e clau

Der an 1856[20] auem eth dòt de Ròsa Casanha des de Borièr d'Arró damb era següenta ròba noviau:

5 vestits
3 de color blu de ròba de casa
1 de *bruseta* de color clar
1 de color nere de ròba Napolitana
3 gipons
1 de ròba de casa
1 de ròba nera
1 de ròba de velhut[21]
1 capucha noviau
5 demantaus de ròba indiana[22]
5 parelhs de miches
5 parelhs de sabates
2 coishinères

Eth darrèr exemple de document a on se parle de noviatge en sègle XIX, ei datat en an 1888[23] e forme part deth hons patrimoniau des de Lanhèu de Salardú (1507-1905). Teresa Mòga receberà coma noviatge ròba de lin, linçòs e camises; un vestit de merino[24]; dus vestits de lan de casa; un parelh de sabates de velhut; un parelh de sabates de vedèth e dues coishinères.

Com auem dit adès eth dòt ei era aportacion volontària de bens que hè era hemna ar òme entà pr'amor de sostier es cargues deth matrimòni. Era apòrte era meitat deth dòt en sòs e er auta meitat en marchandises. En quauqu'un des capítols matrimoniaus, eth dòt ei aportat pes gojats ath sòn matrimòni. Ei çò de madeish qu'aportauen es gojates: ròba pròpria; ròba de lhet (hlatsades, linçòs, borrasses, etc) e era caisha damb pan e clau.

Eth 12 de mai de 1737, se signen es capítols matrimoniaus entre Francisco Carrera e Annamaria Carrera, es dus de Les. En eth mos ditz qu'aportarà en ròba eth nòvi: tres pèces de ròba; un lhet damb guarniments; ua hlatsada; quate linçòs; ua borrassa e ua caisha damb pan e clau.

Auem parlat qu'entath dòt s'apòrte era meitat en sòs e er auta meitat en marchandises, vam a veir ce que da Pau Amiell ath sòn frair Joan Amiell coma dòt en sègle XVIII. En sòs receberà, 537 liures en dinèrs en efectiu; 100

17. De tela de lan damb eth peu cuert
18. A.G. d'Aran. Çò de Borièr d'Arró, n. 31
19. Eth gipon noviau ère de color nère
20. A.G. d'Aran. Çò de Borièr d'Arró, n. 20 e 121
21. teishit damb peu en ua o es dues cares. Eth peu ei talhat o arrisat de lan, seda, coton
22. tela de coton damb ua des cares estampades
23. A.G. d'Aran. Çò de Lanhèu de Salardú, n. 64
24. teishit de lan d'aguesta raça de oelha, aguest tipe de lan ei molt sarrada

liures se pagaràn tà Sant Martin der an dera nòça; 100 liures a pagar en an 1769; 100 liures a pagar en an 1770; 100 liures a pagar en an 1771 e aguest an tanben se pagaràn es 37 liures que manquen. Joan Amiell recep deth sòn frair Pau Amiell eth vestit de nòvi, çò ei ua capa tota naua, un vestit de bon pan e tot aquerò que cau tà vestir un òme. Dempús dera nòça receberà ròba utilizada e ua hlatsada bona.

Honts patrimoniaus depausats en Archiu Generau d'Aran

Çò de Mossempèir de Les e çò de Cojo de Bagergue (1505-1898)

Çò de Lanhèu de Salardú (1507-1905)

Çò de Joanchiquet de Vilamòs e çò de Capdet de Bossòst (1509-1981)

Çò de Mondi de Garòs (1563-1610)

Çò de Ramon Sans e de Solèr de Garòs (1569-1957)

Çò d'Eira e de Barbèr de Garòs (1581-1899)

Çò de Pèirponin d'Arròs (1582-1953)

Çò deth Brau e deth Farrèr d'Arres de Jos (1582-1979)

Çò de Miquèla, de Germesa, de Satlari, de Pèirparent e de Gasconet de Les (1590-1939)

Çò de Sebastian e de Marionha de Vilac (1593-1799)

Çò d'Augèr de Betren e çò de Bonòme de Garòs (1600-1979)

Çò de Helipa d'Arró e çò de Geroni de Benós e Es Bòrdes (1656-1955)

Çò de Mèstre Antòni d'Arties (1658-1892)

Familha Bares de Les (1678-1928)

Çò de Sarte d'Unha (1680-1946)

Çò de Mossu d'Arres de Jos e çò de Palhàs d'Arres de Sus e çò de Campí (1680-1972)

Çò de Borièr d'Arró (1682-1981)

Çò de Mossempèir II de Les (1710-1978)

Çò de Cardenal e de Manescal de Salardú (1723-1923)

Çò de Barrau e de Picamon de Tredòs (1723-1982)

Çò de Benet d'Arres de Jos (1770-1950)

Çò de Marzo de Vielha (1780-1917)

Çò de Lucia de Bossòst (1785-1988)

Çò de Berdièr d'Es Bòrdes (1811-1896)

Çò de Notari de Vielha (1819-1918)

Çò de Bernada de Vielha (1843-1912)

Familha Jaquet de Salardú (1860-1940)

Çò de Martin d'Arres de Jos (1862-1959)

Çò de Sarte Guilhèm de Bossòst (1865-1968)

Çò de Baile d'Es Bòrdes (1872-1946)

Familha Aventín Albertos de Les (1916-1959)

Bibliografia

Diccionari Jurídic Català. Il.lustre Col.legi d'Advocats de Barcelona. Barcelona: Enciclopedia Catalana, 1986. p. 504

ESTRADA, F.; ROIGÉ, X.; BELTRAN, O. *Entre l'amor i l'interès. El procés matrimonial a la Val d'Aran.* Tremp: Garsineu edicions, 1993. p. 216

Honts documentaus

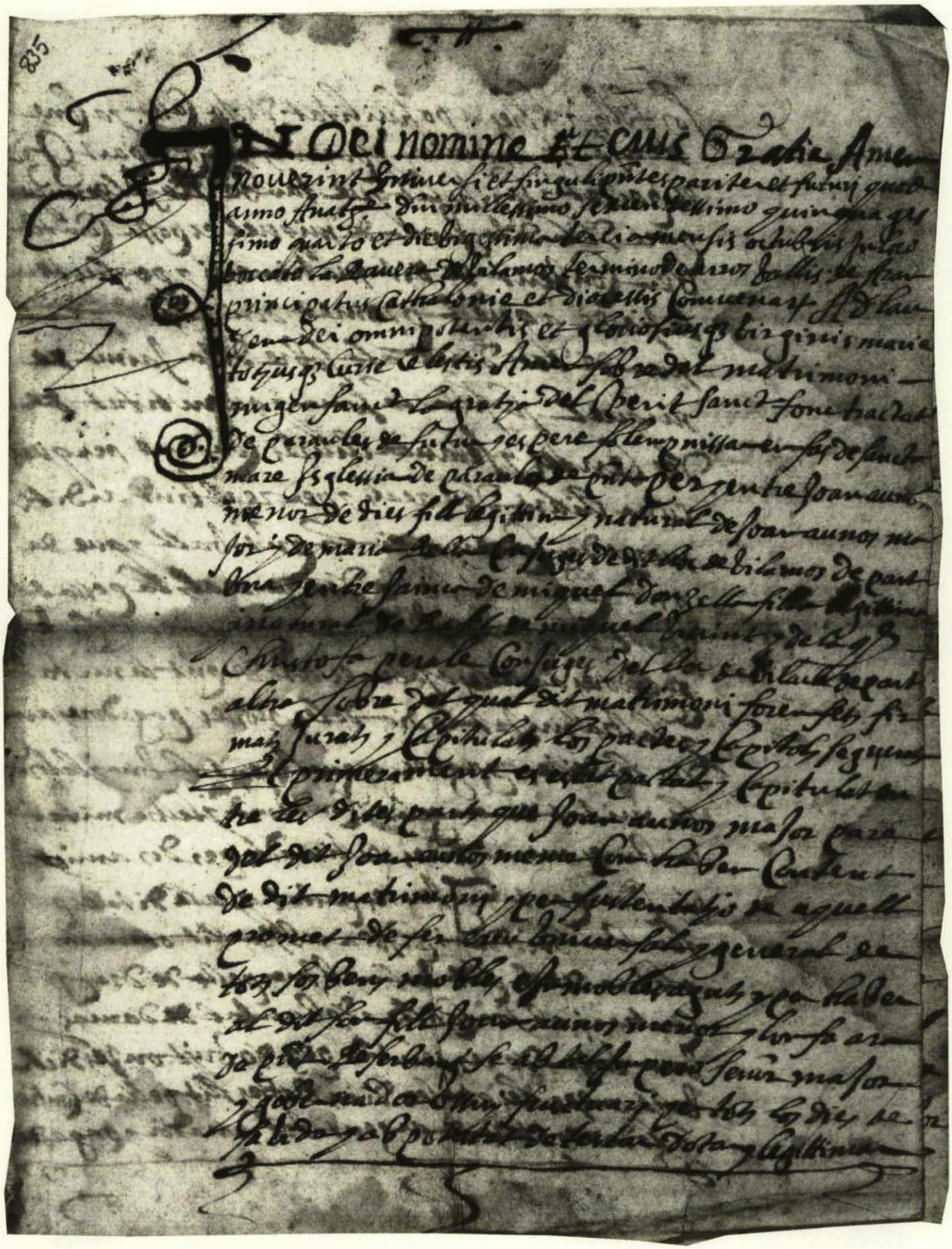
Çò de Joanchiquet de Vilamòs e çò de Capdet de Bossòst (1509-1981)

Çò de Lanhèu de Salardú (1507-1905)

Çò d'Eira e de Barbèr de Garòs (1581-1899)

Çò de Helipa d'Arró e çò de Geroni de Benós e Es Bòrdes (1656-1955)

Çò de Borièr d'Arró (1682-1981)

pera cada Sant miguel de tbre Correspondens conjecutiuament de fiñ en fiñ
fins atant aie acabat de pagar

Jtm mes e pactat i Capitulat que dit Sanjé Arnos done ala filla Jusepa
Arnos de Roby so e quatre de cada conditio quatre llanços, quatre camjes,
quatre Pelles, quatre deuantalls, quatre Pareh de sabates, quatre cubricaps,
micha flasada, bn quéràt, Borraja, Capsera, Caixa ab Pan i clau tot a Vs,
De La terra i Vall de Aran.—

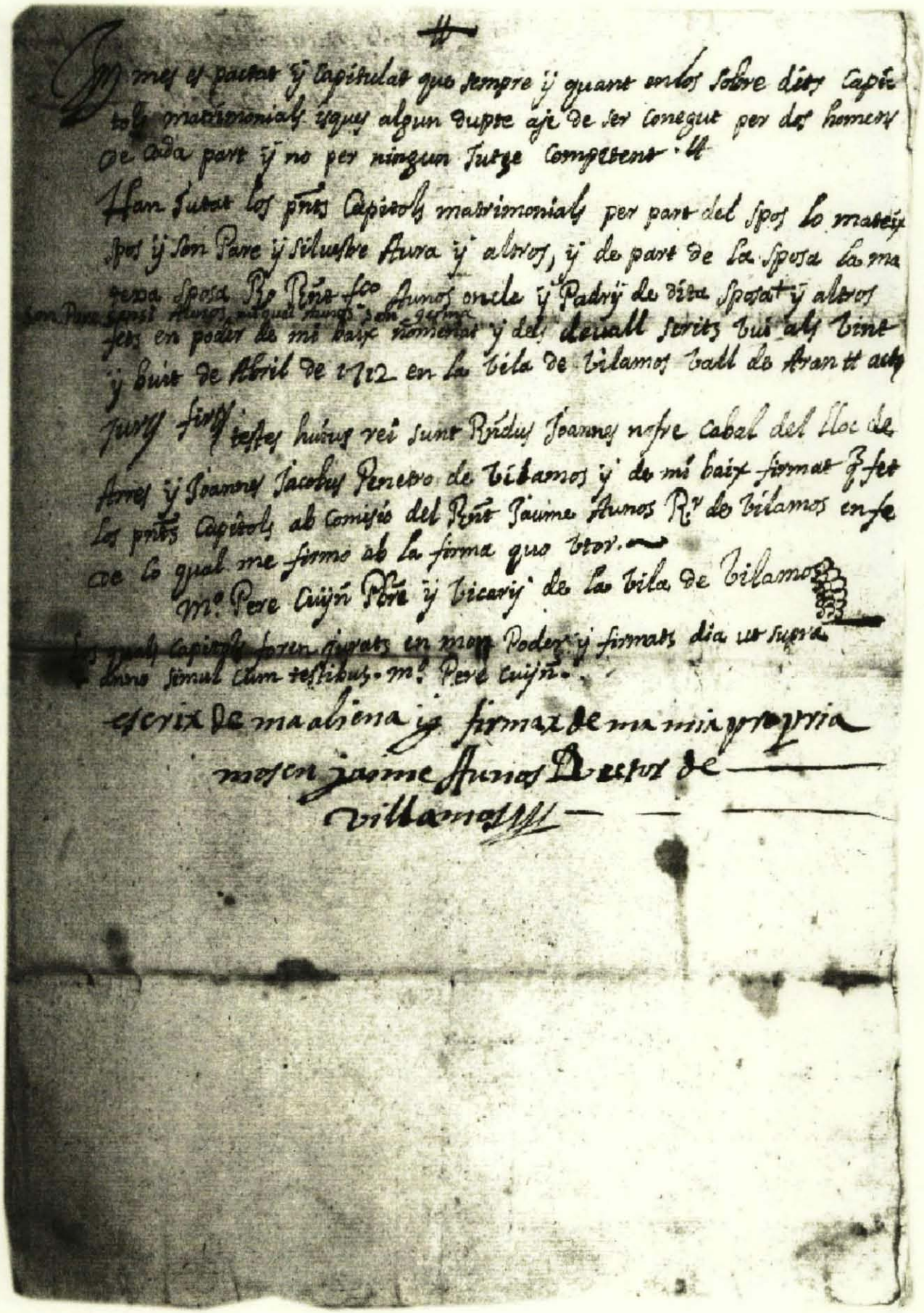
Jtm mes e pactat i Capitulat que los fills que seran procreat del pnt Ma
trimonij; sian hereus Vniuersals de dita hacienda tant Paternals que ma
ternals: so e fill per fill i filla per filla lo qui primer sera nat com
forme Vs i costum de La Vall de Aran Dummads no sia manco de membres
Capella, frare, monje, ni orat, reseruantse empero los dits Pares Senors i Ma
jors Vsu fructuarij Durante la Vida natural ab poder arrestar be i degude
ment per las Animes a posibilitat de la Casa tt

Jtm mes e pactat i Capitolat que lo dit gregori saforcada fa de escreix sue
spolit ala dita sposa Jusepa Arnos muller sua esdeuenidora per sa Vsable Virgi
nitat quaranta lliures de moneda Corrent i la dita Arnos li fa al dit
gregori saforcada vint i sinch lliures de moneda Corrent. tt

Jtm mes e pactat i Capitulat que los gastos se faran en dit Matrimonij sian pa
ges per igualz parts tt

Jtm mes e pactat i Capitulat que sempre i quant que si algu dels contrahens no
ris sens fruit de benedictio lo que Deu no Vulla lo dotor sera tornat de alabont
sera dit so e pagues per pages Dinerades per Dinerades Conforme apoches narraran e
Cantaran, i que la dita Jusepha Arnos no puga attestar per la anima sino de la
tersera part del dotor Continguts en los pnts Capitols Matrimonials i que la pnt
Sposa accepte la pnt donatio de son Pare tt

Jtm mes e pactat i capitulat que sempre i quant en dit matrimoni iguen algun lle
gim impediment que los gastos se faran per dita Dispensa sian partits per igual
parts tt

Item mes es pactat y capitulat que sempre y quant entre los sobre dits Capitols matrimonials sigue algun dupte aje de ser conegut per dos homens de cada part y no per ningun Jutge Competent. ll

Han Jutat los prts Capitols matrimonials per part del Spos lo matex Spos y son Pare y Sllustre Aura y altres, y de part de la Spesa la matexa Spesa Re Pere fco Alunos oncle y Padriy de dita Spesat y altres fets en poder de mi baix nomenat y del dessall scritz tuts ally tinc y huit de Abril de 1712 en la Vila de Vilamos Vall de Aran et ally

Jury fuit testes huius rei sunt Rndus Joannes nostre Cabal del Loc de Arres y Joannes Jacobus Perero de Vilamos y de mi baix firmat y fet Los prts Capitols ab Comissio del Rnt Jaume Alunos Rr de Vilamos en fe de lo qual me firmo ab la firma que tinc.

Mo Pere Cuijn Pre y Vicariy de la Vila de Vilamos

Los quals Capitols foren jurats en mon Poder y firmats dia ut supra Anno simul cum testibus. Mo Pere Cuijn.

escrix de ma aliena y firmat de ma mia propria

mossen Jaume Alunos Doctor de Villamos ll

2339

Mediant La gratia del Sperit Sanct y per intervenció de algunes honrrades persones que matrimoni sia dactat per paraules de futur y se ey pere solemnitzar en fas de Sancta Mare Yglisia per paraules de pnt per y entre gregori Saforcada fadri fill llegitim y natural de Andreu Saforcada y Joana berges abui defuncts conjuges de La Parroquia de Sancta Creu de Begos part una: part altra ab La honesta Tyfesa Arnus Porcella filla legitima y natural de Sanxi Arnus y Ruphina monge a bui defuncts conjuges dela Parrochia de Sancta Maria de Vilam os tt entre el qual Matrimoni foren fets jurats y capitulats Los Capitols y pactes seguents.

Primo a pactat y capitulat que per suportario de dit matrimoni Lo dit Sanxi Arnus com a Pare de dita Spoza li done per dot en dot y en nom de dot, y per tota legitima Successio tant Paternal que materna acceptant Lo dret del Uncle et ab intestatu ey asaber dos centes y [illegible] lliures moneda Corrent en La pnt Vall de Aran: so ey La mitat en diner effectiu y Laltra mitat en mercaderies bones y rebedores, estimades per dos homens de cada part

Item mes ey pactat entre dites Parts que dos casalles que hi te lo Rnt Mo fco Arnus en casa de dit Saforcada que son una casalla de Bagergues y altra de cuelles dexen reservades a consideratio del S. Co Jaume Rodes y Jaume nart de gausac y Viella en Confirmatio dels Pactes del dot si han de entrar dites casalles en lo dot ones tt

Item mes ey pactat que dit Sanxi Arnus y lo Rnt fco Arnus oncle y Padri de dita Spoza prometen de pnt donar a dit Saforcada La Soma de sent lliures en diner effectiu y lo demes en guarde fijñs tt

Darrèra malautia e rites funeraris

Mossen Jusèp Amiell Solé

Volem rebrembar, en çò qu'artenh era nòsta memòria e era des persones qu'auem coneishut, coma se viuie, hè uns 100 ans, çò qu'anonciam en aguest escrit de recèrca.

Es moments darrèri dera vida d'ua persona, damb eth rite funerari que seguís ara mòrt, son es que mès cambis an agut ena sua celebracion ath long deth temps, a diferéncia de d'auti moments, coma an pogut èster es batialhes o es nòces qu'an mantegut tostemp ua cèrta simplicitat ena sua celebracion religiosa. Era darrèra malautia d'ua persona ère viscuda d'ua manèra fòrça propèra per part de tota era familha e tanben des petits dera casa. Tanben ère seguida pes vesins deth pòble, que coneishien d'apròp totes es sues incidéncies.

Aué se morís dehòra de casa. Es persones que cueden eth malaut non son dera familha, ne massa o bric coneishudes per eth. Aué en espitau te treiràn eth patiment fisic e ei d'arregraïr, mès un non se tròbe enes mans des persones mès estimades.

TESTAMENT

Se parlam de cent ans entà darrèr a on arriben es nòsti rebrembes e es des persones qu'auem coneishut, sabem qu'es moments que precedien ara mòrt auien tot un procès, convertit en rite o costum. Eth malaut ère assabentat damb delicadesa dera sua gravetat e per açò se li parlaue de recéber es sagraments; s'aguest malaut ère eth cap de casa o siguesse quinsevolh qu'auesse patrimòni o bens en proprietat, se sentie motivat entà hèr testament, ei a díder, auie de disposar de totes es sues causes, es espirituaus e es materiaus, es der esperit e es dera tèrra; e ac auie de hèr damb lucidesa o damb eth coneishement clar.

Enes pòbles petits eth capelhan o rector, qu'auie d'acompanhar eth malaut espirituament, exercie es foncions de notari. Era familha ère interessada qu'eth rector redactèsse eth testament. Atau, donques, anaue a visitar eth malaut e aguest li explicaue quina ère era sua volontat sus es sòns bens: casa, bòrdes, finques, sòs... e coma ac pensaue despartir, laguens dera sua familha. Ath que metie coma ereu, generaument li deishaue era part mès grana deth patrimòni dera casa. Non conviege qu'era casa s'empraubrisse. Disposaue quina ère era legitima (part deth patrimòni) entàs auti hilhs, que receberien der ereu dempús dera sua mòrt, o metie en testament qu'era legitima auie estat dejà dada en vida peth testaire, coma podie èster eth mestièr qu'auien aprenut o era carrèra qu'auien estudiat a cargue deth patrimòni dera casa. Tot açò ère metut per escrit e liejut peth capelhan dauant deth malaut e de dus testimònis e toti ac signauen.

En uns moments, enes quaus non i auie seguretat sociau, eth pare de familha auie de disposar, sense castigar massa eth patrimòni der ereu, que toti auessen un futur rasonable de seguretat. Ei per açò que se bèth un, non se maridaue podie demorar ena casa en tot auer un dret a lhet e a codina.
Enes testaments ère especiaument cuedada era seguretat dera veuda, e en toti eri se didie que, en conservar eth sòn estat de veuda, auie er usufruch de tot eth patrimòni dera casa, ei a díder, qu'er ereu arren podie véner ne ipotecar sense autorizacion dera veuda.
Mès eth que hège eth testament non deishaue de veir qu'era conviuença damb eth hilh e era nòra, en bèth cas, podie esdevier dificila e alavetz serie mielhor qu'era veuda viuesse soleta. Coma exemple d'aguesta prevision transcriuem ua part d'un testament redactat en Betlan er an 1820, que ditz çò que seguís:

"Mani qu'ara mia estimada hemna Isabel Demiguèl, en cas de que volgue separar-se deth hilh ereu e dera sua hemna, aguest li hèsque donacion de tot aqueth tròç dera casa, apròp dera hònt, e qu'ara ei codina, ei a díder, era prumèra hièstra enquiara paret, en linha rècta entà Montcorbau. Tanben dongue ara mia hemna: quate galins mesadèrs de gran, dus de horment e dus de carrau, dues migères de vin cada mes, dues liures de carn cada mes, tres galins de sau ar an, dues liures de bodèr ath mes, tres cargues de lenha ath mes, un porcèth de vint durós cada an, ueit sacs de truhes cada an, dus plantèrs ordinaris deth uart, tres liures de chicolat cada an. Que sigue vestida segontes era possibilitat dera casa, miches e sabates corresponentes, e tostemp, quan ac age de besonh, criada a cargue der ereu; li darà, dit ereu, servitud".

Podem veir en aguestes darrères volontats coma, en auer-se estimat en vida, volie qu'era sua hemna siguesse ben tractada dempús pera sua familha.

SAGRAMENTS

Enes testaments tostemp i auie ua referéncia, en tot encomanar era sua anima a Diu, a voler morir ena fe dera Glèisa, e a disposar era celebracion religiosa deth sòn enterrament e eth sufragi de quauques misses. Eth malaut, en agreujar-se era sua malautia, recebie es sagraments: era Peniténcia o Reconciliacion damb Diu e damb aqueres persones qu'auien pogut senter-se ofenudes per eth, damb aquera expression acostumada: *Perdoni a toti*, expression deth perdon cristian. Especiaument significativa ère era Comunion o Viàtic, que passam a explicar e que se recebie damb solemnnitat, quan era escadença ac permetie.

Un viatge convenguda damb era familha era ora qu'eth malaut receberie es sagraments, eth sagristan o campanèr hège un tòc de campana, qu'era gent coneshie en sòn significat. Quauques persones, en entèner eth tòc de campana, anauen entara glèisa entà acompanhar eth Sant Sagrament, que portaue eth rector revestit damb es ornaments: sobrepelís, estòla e umeral o petita capa en tot portar un petit copon, fòrça viatges en ua bossa penjada en còth. Eth sagristan lo caperaue damb era ombèla, ua sòrta de paraigües fòrça ornamentat en vermelh e blanc damb uns galons dauradi. Peth carrèr er escolan tocaue ua campaneta entà avisar ara gent deth pas deth Sant Sagrament, entà que se higèssen, se volien, ara petita processon. Es persones que se podien trapar peth carrèr o es animaus de carga se parauen, es òmes se trègen era bòina en senhau de respècte. En arribar ara pòrta dera casa era gent se demoraue, eth rector e er escolan pujauen ena cramba deth malaut; aguest se coheissaue, se non ac auie hèt abantes, e dempús entrauen es familiars mès d'apròp e recebie eth viatic o comunion. Apròp deth lhet s'auie preparat un petit autar, sigue sus ua petita taula o sus ua calaishèra a on s'auie metut ua tovalha, que fòrça familhes auien entà èster usada en eveniments coma aguest, un crucific e un o dus candelièrs. Quauques familhes auien ua grana tovalha ornamentada damb motius religiosi que metien sus eth lhet deth malaut. Damb era familha ajulhada o de pè eth malaut recebie eth Viatic o Comunion. Fòrça viatges era extremaoncion la recebie quan eth malaut s'auie empetjorit ena sua malautia. Entà recéber aguest sagrament se preparaue ath cant deth lhet un platet damb uns flòcs de coton entàs oncions, que dempús serien cremadi; eth malaut recebie era extremaoncion dera manèra següent: se hègen sies o sèt oncions: enes uelhs, ena oïda, en nas, ena boca, enes mans e enes pès, e as òmes se les podie tanben hèr ua oncion enes lombs. Aguestes oncions, acompanhades d'ua pregària èren un desir de guariment entar anima e tanben entath còs.

Eth malaut ère visitat d'auti viatges ena sua grèu malautia, e quan entraue ena agonia se hège era recomanacion dera anima ei a díder pregàries e litanies des sants. Tanben bèra persona mès piosa deth pòble acompanhaue era agonia damb pregàries.

MOMENT DERA MÒRT

Tanlèu arribada era mòrt, aguesta ère anonciada per un tòc especiau de campana, en tot distinguir s'ère òme o hemna o mainatge. En Vielha entà cèrtes persones de mès relevància sociau se reservaue eth tòc dera campana Miquèla; maitin, meddia e vrespe, era mòrt ère anonciada damb tòc des campanes enquiath moment deth rite funerari. Era familha e quauqua persona d'apròp vestie eth defunt, que demoraue ena cramba e a on se hège a cremar ua lum d'òli o ua candela. Pera net eth defunt ère velhat per dues o mès

persones, en tot estar-se en minjador o ena codina dera casa a on podien cauhar-se; e susvelhant que cremèsse ben era lum que i auie apròp deth defunt. A mieja net prenien un mòs o ua beguda. Era familha podie dormir. En lèu toti es pòbles i auie un hustèr que hège eth ferètre, avuent ara mida deth defunt, e qu'ère revestit damb tela nera damb uns discrèti ornaments e quate anses entà portar-lo, que dempús èren trètes entà servir entà un aute defunt.

ENTERRAMENT

Non tostemp eth rite funerari auie lòc as 24 ores. Dat qu'aguest se hège sonque peth maitin, e enes dimenges non n'i auie, quauqui viatges, se calie demorar tres dies, podie hèr-se sonque er enterrament, e en prumèr dia liure liturgicament se hègen es onres funèbres o era Missa.
Era solemnitat que se daue ath rite funerari podie èster de classa prumèra, nau capelhans; de classa dusau, sies capelhans; de classa tresau, tres capelhans; de classa quatau, un capelhan; en aguesta darrèra classa entrauen es mainatges o albats.
Generaument es funeraus èren de tres capelhans, quauqu'uns de sies, fòrça pògui de nau capelhans.

Un vesin deth pòble anaue a avisar es capelhans des parròquies vesies qu'auien de èster presents en rite funerari, segontes era classa deth funerau.
Arribat eth moment der enterrament un vesin deth pòble -acostumaue a èster eth madeish per un long temps-, anaue entara casa deth defunt entà premanir er orde deth rite funerari. Ère eth cap de dò.

Enquia mejans deth S. XIX es defunts entrauen ena glèisa a on èren de còs present en tot eth rite funerari. Mès ua lei deth Govèrn proïbic era entrada ena glèisa deth còs deth defunt, pr'amor de normes sanitàries. Ei per açò que, se parlam de cent ans, eth procès deth rite funerari ère eth següent: era gent s'aplegaue dauant dera casa deth defunt a on eth cap de dò organizaue era gessuda. En arribar es capelhans cantauen eth *"De profundis"* (un psalm) e gessie era processon: crotz e lantèrna dauant, cap de dò, fòrça viatges tanben un capelhan, òmes familhars deth defunt, es òmes en hilèra, dempús es capelhans, eth defunt o eth ferètre, metut en ua bièra (sòrta de portadera) e portat per quate òmes, seguie era cap de dò, familha deth defunt e es autes hemnes.

Eth defunt ère portat dirèctament entath cementèri, pes carrèrs i auie ues tres estacions entà reposar, se hège en cadua d'eres un responsòri (pregària e cant), se se passaue dauant dera glèisa se hège tanben ua estacion. Eth rector dera parròquia acompanhaue eth defunt damb era familha e d'auta gent entath cementèri, es capelhans, mentre tant, anauen entara glèisa e començauen eth cant des nòcturns e laudes (psalms e lectures bibliques). Aguest cant auie ua longa durada, mès era familha, pr'amor dera brevetat, acostumaue a dispensar-ne ua part. Acabat eth cant, era familha auie dejà entrat ena glèisa, començaue era Missa, qu'ère cantada. Non se hège omilia e en moment der ofèrtori es assistents pujauen dauant der autar entà hèr ua petita aihuèrta, en tot dar eth torn ath cadafalc, un o tres viatges. Eth celebrant daue a punar era estòla. Cau díder qu'en non èster eth defunt de còs present ena glèisa se metie dauant der autar un cadafalc, cubèrt damb un drap nere que lo tapaue tot, coma un signe deth ferètre deth defunt, encerclat de dus, quate o sies candelièrs segontes era classe deth rite funerari. Acabada era missa se cantaue ua absòuta, coneishuda damb eth nòm de *"Libera..."* (pregària entath defunt), s'aspergie e s'incessaue eth cadafalc, acabant damb era pregària deth Parenòste. Era familha gessie dera glèisa acompanhada peth cap de dò e fòrça viatges tanben per un capelhan e acompanhauen era familha, damb toti es qu'auien prenut part en rite funerari, enquia era casa deth defunt.
Juli Santalò en sòn libre Era Val d'Aran, an 1906, mos a deishat escrit era manèra de celebrar un rite funerari en Vielha, deth quau eth madeish ne deuec èster testimòni en un des sòn viatges ara Val d'Aran. Transcriuem eth sòn relat: *Arribadi es capelhans ena casa deth defunt, en tot anar dauant era crotz processionau e era lantèrna, se ditz eth "De profundis", e ara seguida s'organize era processon, anant dauant de tot era creu, darrèr eth cap de dò des òmes, seguint es parents e amics, òmes, en hilèra, un darrèr der aute; seguissen es capelhans e eth defunt, e ues vint-e-cinc passes en darrèr vien es hemnes precedides peth sòn cap de dò, metudes en hilèra dera madeisha manèra qu'es òmes. Eth vestit entad aguesti moments*

ei de capa (e barret de copa (aguest aué se va perdent) entàs òmes, e manto entara hemna que presidís eth dò e entàs sies o sèt hemnes e amigues dera familha deth defunt.
Arribat eth seguici dauant dera pòrta dera glèisa, se ditz un responsòri (pregària tath defunt), e acabat van toti amassa entath cementèri. Aquiu, en punar era gent era estòla (pèça de ròba que portaue ua creu) deth rector anauen entara glèisa, a on es capelhans auien començat eth cant des Nocturns e Laudes. Començaue era Missa, cantada. Es caps de dò auien repartit ues candeles, des quaus se hège aihuèrta en tot dar tres torns ara glèisa, prumèr es òmes e dempús es hemnes e en moment d'aufrir-les hègen era caritat d'un "xavo" (aué a volontat) Èren pògui es òmes que i assistien (J. Santalò parle de cinc o sies òmes mès propèrs ara familha) *Acabades es onres, gessie tota era gent, mens es capelhans e toti anauen entara casa mortuòria damb eth madeish ordre qu'ara gessuda, e aquiu aplegadi es caps de dò fòrça viatges un capelhan, dauen en nòm de toti era condolença ara familha deth defunt e dauen gràcies a toti pera sua assisténcia"*
A tot açò podem híger de que Juli Santalò indique qu'es familhars mès d'apròp ath defunt: pares, pairs-sénhers o ereu non tostemp prenien part en rite funerari e demorauen en casa. Òc que i prenien part quan ère era mòrt d'un mainatge, eth sòn rite funerari ère fòrça mès simple e sonque damb un capelhan.

ETH CAP DE DÒ

Eth cap de dò, qu'a anat desapareishent aguesti darrèri ans, auie enes rites funeraris ua grana importància, coma auem dejà dit. Ère ua institucion qu'auie ua finalitat concreta enes nòsti pòbles. Mentre eth cap de casa ère de còs present, cap des sòns hilhs, coma respècte ara presència deth pare ena casa, maugrat auesse morit, volie aparéisher sus es auti prenent decisions escadentes ath moment. Per ua auta part fòrça viatges ne se coneishie eth testament e per aguest motiu arrés podie o volie aparéisher damb autoritat. Açò hège qu'eth cap de dò, prener-se eth lòc deth defunt, damb ua autoritat delegada entà encuedar-se deth rite funerari enquia qu'eth defunt siguesse enterrat, e s'auesse dat era condolença ara familha e es gràcies as persones qu'auien prenut part enes onres funèbres. Pera sua ajuda recebie dera familha ua quantitat en sòs. Atau tanben eth cap de dò des hemnes. Eth cap de dò acostumaue en cada pòble a èster era madeisha persona e ada era es vesins auien ua cèrta consideracion.

Eth qu'escriu aguesti rebrembes coneishec un comportament deth cap de dò, en uns moments, -deth mes de juriòl der an 1936 ath mes d'abriu der an 1938-, quan es capelhans auien estat forçadi a exiliar-se entar estrangèr e es glèises èren des hètes e barrades e proïbit tot signe e manifestacion religiosa publica. Coma passarie en d'auti póbles i auec un enterrament en Garòs; eth cap de dò, Joan Barès, prenec era organizacion deth rite funerari de Teresa Fòs. Non entrèren ena glèisa, barrada, mès en tornar deth cementèri e despedir eth dò, ena pòrta dera casa dera defunta, acabèc eth rite en tot convidar ara gent a díder damb eth un Parenòste, prenent eth ròtle deth rector. Aguest hèt siguec aprovat per fòrça persones e siguec vantada era sua ausardia, en non deishar eth defunt sense ua pregària cristiana, maugrat qu'era fe non podie manifestar-se, encara qu'en mes de hereuèr der an 1938, auançada dejà era guèrra, era persecucion religiosa s'auie adocit fòrça.

ETH REPÀS D'ONRES FUNÈBRES

Acabat eth rite funerari, era familha preparaue un repàs e podem díder qu'aguest tanben ne formaue part. En aguest repàs i prenien part es parents, -quauqu'un auie pogut vier de luenh-, mès tanben i prenien part persones deth madeish pòble. Ère un costum que viege d'antic, quan aguestes minjades se hègen non sonque eth dia der enterrament senon tanben en d'autes escadences, enes quaus se pregaue entàs defunts e s'auie arribat a hèr-se enes madeishi cementèris, çò que siguec fòrça desaconselhat, limitat e proïbit pes bisbes de Comenges. Eth repàs d'onres funèbres auie ua cèrta frugalitat. Se didie que se podie préner vin, pan e hormatge o auments non se servien aliments pròpris d'ua hèsta; mès non se complie massa. Anticament en aguesta colacion o repàs eth cap de dò liegie eth testament. Es capelhans minjauen en ua auta casa o ena abadia o rectoria, mès era familha deth defunt ne pagaue es despenes. Aguest repàs podie èster previst en testament; atau en un testament hèt en Casau er anb 1713, i liegem qu'era testaira convide as sues onres funèbres a toti es amics, parents, caps de casa de Casau, as capelhans

de Vielha, de Gausac, de Casau e ath Prior de Mijaran; ditz atau: *"a tots les serà donat un dinar esplendit"*. Sèrge Brunet en sòn libre: *"La vie, la mòrt, la foi"* tracte extensament es costums des sègles XVII-XVIII, en Comenges e ena Val d'Aran, ath torn dera mòrt. Eth repàs deth dia des onres, dubèrt a fòrça persones, en quauques familhes perdurèc enquia hè uns seishanta ans. Bèra persona grana sauve ena memòria coma era sala grana dera casa s'omplie de convidadi.

Un aute costum que de quauqua manèra auie arribat enquiàs generacions granes ei eth des "ploranères", que sigueren proïbides sègles endarrèr. Segontes eth testimòni de Mn. Jaume Armengol, vicari de Vielha, enes ans cinquanta, aments en dus pòbles deth Naut Aran, trobèc coma ua continuitat des ploraires, quan en gésser eth defunt dera casa o en arribar en cementèri quaques hemnes hègen grani crits, lamentacions, paraules incoerentes e plors, en tot abraçar-se ath ferètre. Aguest costum mès o mens ère present en fòrça pòbles.

Dilhèu, entà esvitar aguest moment, qu'imposaue eth costum, es persones mès d'apròp ath defunt non se hègen presentes enes onres funèbres e atau se vedien desliurades d'aguestes manifestacions, maugrat que quauqua mòrt siguesse especiauament sentuda.

TEMPS DE DÒ

Ena mòrt d'ua persona, era familha tiege un temps de dò, coma respècte ath defunt, expressat en signe visibles. Eth dò se tiege sus tot entàs pairs e es pairs-sénhers; non ère tà long entàs frairs e fraies, e mens, o non se tiege, entà d'auti parents propèrs.
Aguesti signes auien diuèrses manifestacions: Es òmes portauen, ath torn dera manga dera giqueta o de bèth aute vestit de mudar, ena part nauta deth braç quèr, un braçal, qu'ere ua tira de tela nera, d'uns quate centimètres d'ample. La portauen pendent un temps, que podie arténher es dus ans. Passat aguest temps, eth braçal ère substituït, quauque temps, per ua petita tira de tèla nera ena solapa dera giqueta, o tanben un boton nere, o tanben ua corbata nera. Tot açò, segontes eth grad de parentiu.

Es hemnes se vestien de nere. Quan se trincaue eth dò, o se deishaue, as dus ans o abantes, eth nere se barrejaue, un temps mès cuert, damb blanc o gris. Es veudes, maugrat siguessen joenes, plan viatges, anauen vestides de nere tota era vida.

Enes celebracions religioses dera glèisa, atau era veuda coma es hilhes portauen, es prumèri tempsi deth dò, un manton long, de tela nera, non massa transparent, rectangular, qu'anaue deth cap enquia dejós des jolhs, e un temps dempús, substituït per un manton cuert, deth cap a mieja espatla, que tanben se portaue, quauqui viatges, dehòra dera glèisa, en quauque evenimenet public o sociau. Aguest manton non s'a de confondre damb era mantilha, de seda, nera o blanca, ornada damb brodats e transparent, que totes es hemnes portauen ena glèisa.

Era familha non prenie part enes hèstes deth pòble e en aqueri eveniments que comportauen manifestacions hestives: bals, musiques, taulejades, e en bèth pòble, enes celebracions religioses des hèstes populares, quan èren solemnizades damb musica. Enes cartes, qu'escriuie era familha, alavetz plan soentejades, era envolopa e eth paper tà escríuer portauen ua òrla de color nere. Era passavila, que se hège ena hèsta deth pòble, passaue en silènci dauant dera casa a on era familha ère de dò, que mantiege era pòrta e es hièstres barrades. En un temps, en quau era ràdio començaue a arribar a quauques cases - ath torn der an 1930-, pendent uns dies, auie de rèstar muda.

Entàs joeni, aguest temps de dò, acuelhut tostemp damb respècte, podie èster ua privacion costosa, ja que non podien préner part damb es amics en aqueres hèstes, qu'era sua edat requeraue.

ETH CONCILI VATICAN II

Damb eth Concili Vatican II, ans 1962-1965, se revisèren rites e normes qu'auien acompanhat era vida cristiana fòrça temps. Sigueren uns cambis que se viegen demanant d'ençà uns ans.
En çò que tanh as rites funeraris, es cambis vengueren ben lèu, acabat eth Concili. Tot eth rite des defunts demanaue ua auta pedagogia. Es cants abondants hèti pes capelhans, damb era letra que les acompanhaue en latin, auien, en quauqu'ua des sues expressions, un contengut excessiu de temor, de justícia, de castig. Poiríem rebrembar eth long cant deth *"Dies irae, dies illa.."* (Dia de ira, dia aqueth,

quan eth mon tornarà ara cendra..." o eth "*Libera...*" en acabar era Missa. Sus tot eth prumèr ère pòc biblic e mancat d'ua referéncia cristiana ara esperança, ar amor de Diu e ara sauvacion que Jesucrist aufrís. En hèr-se es rites ena lengua vernacla demanaue ua triga mès avienta des referéncies bibliques. Se suprimic eth long cant des psalms, hèti pes capelhans abantes de començar era Missa. Tanben se suprimiren es classes enes rites funeraris que mercauen diferéncies entre persones o familhes. Eth cant non serà exclusiu des capelhans, sajant de qu'es fidèls prenguen part ena celebracion. Se mantien es sufragis entàs defunts, mès non en aquera quantitat de tempsi endarrèr e que viegen senhaladi enes testaments e qu'auien creishut d'ua manèra exagerada. Talament qu'es Bisbes de Comenges les aueren de limitar, ja que tàs familhes podien èster ua carga economica non soportabla.

Coma s'a dit ath començament, es rites funeraris an anat cambiant ath long des sègles. Un pòt pensar qu'anaràn encara cambiant ath pas de naues cultures que van gessent, coma poden èster es incineracions, es tanatòris...

Eth motiu d'aguest trabalh de recèrca, non a estat un aute que sauvar dera memòria desbremdadissa costums e rites de hè 100 ans e fixar-les en aguest escrit. Uns tempsi banhadi per ua religiositat manifèsta a on es madeishi testaments, documents d'ua grana importància tàs familhes, començauen damb aguesta prumèra volontat: *Jo, N., cossent dera mia malautia, creigui ena Santa Trinitat e encomani era mia anima a Diu.*

Marianna

Lourdes Sanatcruz Alis

Era net passada dejà auie dit adiu de papa e mama. Es lèrmes de mare, seiguda ath cant deth huèc, li transmeteren que jamès se traparie soleta, anèsse a on anèsse . Eth sòn esgard long e prohond li rebrembaue tot çò qu´enes sòns 15 ans de créisher ath sòn costat li auie ensenhat .

-Mare, tornarè lèu, e tota era tua sabiduria me harà mès fòrta e mès persona .

-Pare, aguestes dues onzes que me das tornaràn multiplicades. Sai que tamb coratge e valentia, saberè enfrontar-me ad aguest mon nau que me demore luenh de casa. Tu m´ac as ensenhat tamb eth tòn víuer de cada dia .

Ena codina, papa e mama demorauen eth darrèr adiu, eth darrèr punet e, dejà ena pòrta deth corrau, entara sua tranquillitat, eth darrèr conselh :

- Marianna , hilha, cueda-te , e sigues valenta...

Encara ère de nets barrada. Marianna e Elvira comencèren a caminar pera còsta, sense separar-se, coma se siguessen ua soleta persona, coma s´amassèssen en ua es sues fòrces. Sabien que cada pas que dauen, cada caushigada en aguestes pèires que lèu coneishien ua a ua, ère un pas entà deuant. Que se daurie ua plana en blanc en libre dera sua vida, lèu a punt de començar e qu´enquia ara auie estat plasentèra e plia de sòmnis. Sabien qu´era ora ère dejà arribada. Es sòns passi non èren com es d´aguesti quinze ans qu´ara deishauen darrèr ; ère com se de patac s´auessen hèt hemnes ...E atau, còsta tà baish les demoraue Benós, e en tot contunhar es aigües dera Garona ..... França.

-Adiu,Vilamòs, adiu Val d´Aran!. Lèu mos tornaram a veir !

Èren joenes, espigades, plies de pòur e d´illusions. Deishar çò de coneishut, d'apròp, de familhar per un mon e ua gent desconeishuda....Atau les vedien es que guardauen era sua partida : auie arribat era ora de volar e ac calie hèr luenh de casa, luenh d´Aran. Aciu non i a futur tàs joeni ; er iuèrn ei long e dur e en casa cau qu´entren sòs. Tanben s´apren en tot veir que dehòra tot va mès lèu ....Jo dideria qu´es hièstres des cases auien es contravents estreitits..... Es vielhs rebrembauen era sua joenessa, es mès joeni sabien qu'un dia tanben...

Elvira e Marianna auien creishut amassa . Auien jogat e anat tà estudi amassa.Tanben i auien somiat e plorat. E ara, amassa coma es flors d´ua madeisha planta , caminauen enquiath sòn futur, aguest que tantes tardes auien planejat en tot sauvar es vaques pes prats d´Uishèra. De Vilamòs pòc auien gessut, tara hèira de Vielha entà anar a véner es vedèths o bèra vaca dejà vielha... que s´entà Les tà Sant Joan convidadi pes parents, tàs romieuatges de Sant Joan d´Arròs, dera Artiga de Lin.....Erossi rebrembes qu´ara deishauen darrèr, mès que i èren e que i serien tostemp: ère eth seme e possarie tamb fòrça un arbe fòrt com un casse ...

Plaçades de mossardetes en dues cases de Layrac, aprenèren a saber que còste guanhar sòs a cambi de trabalhar tot eth dia. Era senhora dera casa ère fòrça intransigenta e mès d´un còp e dus, es lèrmes queiguien dempús d´un ahèr que non ère hèt ath sòn gust...Qui pague, mane! A baishar eth cap e sajar que non torne a passar ... Mossen en missa liegie qu´er òme (e era hemna) se guanharie eth pan tamb era sudor ... barrejat tamb era amargor des mies lèrmes - se didie Marianna acogada entre es hlatzades -dempús d´un dia non guaire ludent.

Dijaus pera tarde ère eth sòn temps de léser e alavetz es dues amigues, se condauen es sues penes e alegries. Mès non ère nere, ne d´un bon tròç. Ua des causes que mès les shautaue ère anar hèr es crompes dera casa

...tamb bicicleta. Es aventures qu´auien, en tot tornar, carrejades tamb eth cabàs pesant e sajar de non pèrder er equilibri !. Auien, per sòrt es cames fòrtes de córrer pes prats e montanhes de Vilamòs! Es dijaus que calie aprofitar es ores e tanplan qu´ac hègen: se liegien es letres qu´arribauen de casa, vrespalhauen en bèra cafeteria, guardauen es aparadors - mos cau estauviar , Elvira - e....enquiara pròplèu setmana.

Passèc eth temps. Elvira se maridèc en França tamb un gojatàs fòrt e valent qu´ère capatàs d´ua casa fòrta en tèrres e vinhes e a on era i entrèc de codinèra. Marianna non podec tamb eth sòn engüeg e tàs 19 ans se´n tornèc tà casa, tà Vilamòs, quan en ua letra papa e mama li condauen era mòrt de mare....Tot açò que França li podie aufrir non ramplie era companhia dera sua gent !

Qué cambiada la trapèren ! Quin gòi que hège tamb aguest vestit de flors !

-Marianna , quina hemna ....Dejà as deishat d´èster ua mainada ! Se te vedessen es uelhs de mare....

Coma s´embrembaue dera doçor de mare. En rebrembe d´era hège aquerò que li condaue tanti e tanti còps : amagar tres haues dejós deth coishin e quan Marianna se calaue ena calor des linçòs, n´agarraue ua e.....tostemp n'i auie ua qu'encara conservaue tota era pèla!

- Mare, eth mèn òme serà ric !!!

Es joeni de Vilamòs se premanien entà anar tath romieuatge de Sant Joan d´Arròs, coma cada an, eth prumèr dimenge deth mes de mai .Ère era prumèra hèsta dempús deth long iuèrn e es ganes de passar-s'ac ben, de trapar-se tamb gent de dehòra deth pòble, èren talament tantes que se hège long eth temps enquia aqueth dia. Fòrça dies abantes se´n parlaue e se´n parlaue .....Marianna n´auie vertadèrs talents dempús de tanti ans de non èster aciu : dehòra de casa aguestes jornades non existissen e son es que te hèn a sénter qu´ès part viua d´un pòble, d´un país. Açò e fòrça mès causes li dauen torns peth cap deuant de bèra hèsta o de quauque hèt que passaue en pòble: certaments non engüejaue bric ara auançada e rica França. Sincèrament arregraïe qu´es ans qu´aquiu i passèc li servissen entà qu´ara siguesse mès conscienta d´açò que demoraue dera vida, maugrat es mancances economiques o eth trabalh dur que calie hèr en casa , ena tèrra , tamb eth bestiar....

Gesseren d´ora, gojats e gojates, amassa tamb es d´Arres. Darrèr i anaue era gent mès grana tamb era mainadera. Eth dia ère esplendid ; eth solei hège a lúder es prumères flors dera primauera : era tèrra tanben s´auie vestit de hèsta . Darrèr quedaue er abric blanc der iuèrn e ara es passauècs, es minines, es liris e tot eth corròp de flors silvèstres se pressauen en pintar era Val de mil colors donques sabien qu´eres, es flors, daurissen es còrs des òmes e es hemnes ar amor, ara vitalitat. Plan segur que desirauen seguir ara joenessa entà Sant Joan !

Eth camin ère long, mès en tot cantar aubades e recuélher flors, enquiàs cistalhes plies e pesantes tamb eth minjar e eth béuer se hegen mès leugères. Atau anauen deishant es tèrres de Miquea, eth bòsc dera Alana ....En arribar en un cornèr, Sant Joan d´Arròs les dèc era benvenguda. Era capèla, petita e recuelhuda, a personalitat pròpria entre es bòrdes que l´entornegen. Ath hons es bòsqui e es malhs dera Ribèra de Varradòs impossauen pera sua magnificéncia : son es guardians, es sentinelles d´un sant que de tostemp velhe es tèrmes , es tèrres, es arbes, es bèsties, es òmes...

- Quin gòi d´èster ara e aciu - se didie Marianna tamb era arrialha enes uelhs , en arma e ena cara.

Eth retaule barròc de Sant Joan tamb era ludentor der aur e era fòrça deth color vermelh ramplie eth còr des vilatgèrs d´Arròs, de Vila, de Vilamòs . Era preséncia de Sant Joan, des dera sua serenitat en miei der autar, desprenie era fòrça que toti auien anat a cercar deuant des penalitats dera vida. Es parets plies de vòts transmetien ores de plors, de promeses e de fe .

Tanben eth sant recuelhie esperances d´amor des còrs qu´encara non l´auien trapat; desirs de cuelhetes abondiues, de palhèrs a petar e era sua proteccion se demanaue tàs quate punts cardinaus. Era proteccion de Sant Joan ère un clam piadós de toti es que seguien era processon enquiara capèleta que i a ar inici deth camin. En tot tornar tara capèla, toti auien era seguretat qu´eth sant non les deisharie a mercé des malurs dera natura ne dera vida . Era sua fe se respiraue per tota era Ribèra e er arriu Varradòs, tamb es sues aigües braves, les escampaue per tota era Val d´Aran.

- Sant Joan- pregaue Marianna des deth més prohond deth sòn còr - ajudar- me a realizar es mèns desirs ! . E aguesti èren ben amagadi en sòn còr.

Toti se pressauen en minjar còca e

béuer aigua benedida tamb anís. Es gojats d´Arròs se passejauen tamb paèrs plens de doça còca en tot convidar as qu´auien vengut enquiath romieuatge. Auie començat era ora dera convivéncia , de hèr-la a petar , de demanar pera familha, de com a anat er iuèrn, de se t´an vederat es vaques , que se lèu les cau pujar tath Varradòs, que.... tantes causes!.

- Marianna, coneishes a Marcèl ? - li demanèc un gojat coneishut d´Arròs - A Marcèl des de çò de Peròt ?

-Non – Jamès s´auien vist.

Marcèl tanben auie trabalhat en França, a despiet d´èster d´ua casa fòrta , tamb tèrres e bestiar per tot eth parçan. S´auie liurat deth servici militar dejà qu´es de casa auien pagat es 1.500 pessetes, ei a díder, es 7 onzes, entà que non anèsse a pérder dus ans ath servici d´aguest Estat que tant luenh les quedaue de casa. Es sòns braci èren de besonh en casa e coma que s´ac podien perméter, l´auien liurat d´aguesta obligacion qu´aluenhaue as gojats tant de temps de casa, en tot deishar es durs trabalhs dera tèrra e deth bestiar as hemnes e as òmes grani.

Coma se se coneishessen de tota era vida , Marcèl e Marianna , s´ac condauen tot sense trabucs. Marcèl seguie com un libre dubèrt aqueri uelhs ludenti e nets que s´empassauen es sues paraules.

- Era mia preséncia en casa s´a hèt dejà imprescindible . Pare se hè gran e li pesen es ans. Ditz que dejà e gandiat pro e ara me cau hèr un pensament.

- Marianna , lèu mos tornaram a veir, vertat? – demanaue tamb conviccion.

Sabie que quaquarren auie passat : er aire non ère eth madeish, es ores se hègen longue , era guardada se perdie, non sabie a on .... Dilhèu non volie saber a on anauen es sòns pensaments e aguesti naui sentiments que li sarrauen eth còr e qu´eth madeish acte de respirar deishaue d´èster un acte involontari.

- Mare , coma engüegi poder-te daurir eth mèn còr !

Es cartes de Marcèl comencèren a arribar cada còp mès e mès soent e Marianna, sense chepic, demoraue ath cartèr, non dejà ena pòrta de casa, senon ath cant deth camin de Benós per a on arribauen es paraules deth sòn estimat. Aqueres huelhes plies de sòmis, de doces paraules èren eth sòn víuer, eth sòn alend, eth desvetlhament, raia a raia de naues e eroses promeses de compartir sentiments e se cap, ua vida amassa.Viuie en un sòmi en tot demorar, de tant en tant, passar ua estona tamb Marcèl. Se vedien pòc, calie pujar a pè enquia miei camin entà vedesse pòga estona. Er ostiu non daue entà longues passejades donques ère de besonh trabalhar de solei a solei. Es nets non dauen pas massa temps entà somiar desvelhada. Tamb tot e açò se demanaue:

Açò ei estimar ?

-Aguest gojat me convier? N´ère plan segura, tant coma qu´eth solei ges dempús dera lua, era sua amiga dera net e que dauen lum as sòns sòmis e inquietuds. Ad aguesta lua que ludie mès fòrta quan tornaue a liéger es raies e raies plies de futur amassa tamb Marcèl. Er ostiu siguèc fòrça calorós e tamb mès rason calie trabalhar de valent : es palhèrs s´anauen ramplint e non quedaue pas temps entà somiar. Se viuie sense pòsa. Mès tot passe e tot arribe. Era vrespada dera Mare de Diu d´agost, quan toti es vilatgèrs de Vilamòs dejà dormien dempús de deishar prèsti es vestits e eth minjar tath gran dia, a miejanet uns cants desvelhèren es contravents barrats e per eri gesseren es cares estonades des vesins. Es cantaires s´auien plaçat dejós dera hièstra de Marianna. Non auèc valor de daurir ; les escotaue darrèr des contravents tamb eth còr bategant coma un shivau desvocat .... Era ronda ère tad era e es gojats d´Arròs li transmitien açò que dejà toti sabien, li cantauen era preséncia de Marcèl ena sua vida .

Era hèsta major, es balhs, es convèrses e bèra escapada luenh dera gent enfortiren es sòns sentiments, eth sòn compromís. Enes darreries d´agost, quan era èrba dalhada ramplie es palhèrs , Marcèl anèc en çò de Sartet :

-Senhors, estimi ara vòsta hilha e les demani eth sòn consentiment entà vier tara sua casa. Desiram hestejar formaument.

Papa e mama consentiren en tot precisar que se fidauen des sues intencions que semblauen serioses a despiet que çò de Sartet non ère ua casa fòrta coma era de Peròt. Mès de toti aguesti ahèrs ja ne parlaram en sòn moment. Es paraules de papa sigueren escotades tamb respècte.

Marcèl pujaue des d´Arròs cada dimenge a pè, pera Sarriuèra. Es tardes se hègen cuertes de tant demorar-les tota era setmana. Passejauen enquia Arres, demorauen ena plaça tamb es joeni, e cada còp mès shautau deth plaser d´èster amassa e se podien sense cap de guardada. Tot caminaue coma calie hèr es causes. Calie susvelhar es apariéncies, es

normes que de tostemp s´auien respectat. Marianna ac auie ben clar e ath delà mama non paraue de rembrembar-li que :
- Ua hemna s´a de saber guardar .
- Enes darreries der iuèrn moríc era mama de Marcèl. Sa papa li didèc :
- Mos cau ua hemna en casa , dejà ei ora que te marides. Tu ès er ereu e dongui per hèt qu´era gojata qu´as trigat ei ara nautada de çò que mos cau. Papa ère dur. Es sòns sentiments per Marianna non auien encara baishat a afrontar era realitat de pensar ena vida deth trabalh , en dia a dia a on non tostemp se pòt volar. Calie caushigar de pès ena tèrra, aguesta tèrra que demore hemnes de coratge e braci fòrti entà amiar ua casa a on eth trabalh ei lèu tot ... dejós dera autoritat de papa. Atau li parlèc ara sua estimada e atau li demanèc tamb era seguretat qu´eth futur serie des dus :
-Marianna, estimada , vertat que te vòs maridar tamb jo , vertat que vòs compartir era tua vida tamb aguest gojat, que tamb tu ath costat tot serà planèr e erós ?
Auie arribat era ora tant desirada e tant temuda ath madeish temps. Tantes nets de doci sòmis e ara ....qué dificil ère díder aguest:
- Òc.
De patac se li presentèc era cruda realitat, es conseqüéncies e era responsabilitat d´ua responsa que sabie que comportaue un viratge ena sua vida. Ua vida plasentèra ath costat de papa e mama , deishar era casa e eth pòble a on auie creishut, a on auie somiat, a on auie shautat entà anar a demorar en un aute pòble, en auta casa, a on soleta aurie de hèr es ahèrs que d´era se demoraue ath cant d´un òme , eth sòn futur suer qu´ère eth que hège e des.hège. Un òme coma es d´abantes - didien- de talant seriós, respectat e temut per toti es que lo coneishien. Deishar solets a papa e mama. Eth semblant se li tornèc seriós e era luta intèrna non se podie pas amagar. Qué dur ei poder amassar tanti sentiments, poder auèr amassa en un madeish espaci fisic as qu´estimes ..... Era sabiessa e era sensibilitat de mama non podie pas fautar. Tamb tota era tendresa e tamb tota era fortalesa que solet ua hemna pòt auer-li daurit es pòrtes ara esperança ; ua hemna , que coma era majoria s´auien trapat en aguests dilèma en bèth moment dera sua vida .
-Aguesta ei era nòsta foncion ena vida? - demanaue Marianna plia de contradiccions -Deishar eth nin entà anar a un aute d'estranh?.
- Hilha, ei atau tostemp qu´estimes ar òme tamb qui vas a caminar d´ara en deuant . Jo non sai s´es causes cambiaràn bèth dia. Plan segur qu´arribarà un dia en qu´es hemnes poguen préner es sues pròpries decisions entà cuélher eth sòn destin sense auer de complir es normes que nosati non i auem prenut part. Es cases se mantien pr´amor que tostemp a estat atau, e ara per ara, seguís dera madeisha manèra. Ta pair e jo solet desiram qu´era tua decision sigue peth tòn benèster e era tua felicitat. Auderèth , as de volar, mès quan tu ac desires!
Era patz tornèc ath sòn esperit e tot siguèc illusion entà premanir era nòça. Marianna prenec eth sòn destin deuant deth recòrd de mairia :
- Sò prèsta entà començar ua plana naua dera mia vida .

En rebrembe des hemnes qu´an caminat deuant nòste. Ara memòria personau dera mairia des mies hilhes e arrèhilha, hemnes d´ara e deth futur.
An 2007

Trabalh de recèrca:

Eth dret aranés segontes es testaments deth S. XVIII

Mª Aran Justo Vicente
Ara seguida eth Trabalh de Recèrca de M. Aran Justo Vicente, realizat en IES d'Aran pendent eth 2on. de Bachilièrat e en tot compdar tamb eth tutor, sr. Jordi Boix.

ENSENHADOR

1- INTRODUCCION

2- SITUACION GEOGRAFICA

3- ERA FAMILHA TRADICIONAU ARANESA
- 3.1- Era casa com grop de persones
- 3.2- Estructura des testaments
- 3.3- Nomentament der ereu
- 3.4- Eth matrimòni der ereu
- 3.5- Era dòt

4- DRET ESPECIAU ARANÉS
- 4.1- Era Querimònia
- 4.2- Dret de Torneria
- 4.3- Dret de Mieja Guadanheria

5- CONCLUSION

6- APENDIX DOCUMENTAU

7- BIBLIOGRAFIA

8- ENSENHADOR MATÈRIES

9- ENSENHADOR ONOMASTIC E TOPONIMIA

1- INTRODUCCION:

Damb aguest trabalh è amiat a tèrme un estudi istoric e geografic dera Val. Er objectiu d'aguest trabalh ère apréner un shinhau més sus eth dret especiau qu'auien es aranesi en sègle XVIII.

Aguest trabalh m'a servit entà conéisher es costums, es drets... qu'auien es aranesi anticament, e bères ues d'aguestes costums e drets encara se consèrven ena actualitat, ei a díder, qu'es aranesi encara les podem gaudir. Entà poder hèr aguest trabalh m'è basat en testaments deth sègle XVIII de diuèrses familhes dera Val d'Aran, especiaument des municipis de Vilamòs e d'Arres de Sus, es quaus formen part deth terçon d'Irissa, aguesti testaments les è trobat en archiu Istoric Generau d'Aran (AIGA) d'Arròs, ara seguida les è transcrit e è cercat informacion sus es tèmes restacats damb eth privilègi dera Querimònia (dret de Torneria e Mieja Guadanheria), era dòt, eth matrimòni der ereu, era estructura familhar.

Aguest trabalh m'a resultat dificil e un shinhau laboriós ja que quan lo comenecè a hèr ère ua

causa qu'auie ganes de conéisher es costums deth mèn pòble, d'Aran.

M'a resultat dificil en aspèctes com:

- Es testaments qu'è agut de transcríuer èren de dificil comprension, ja sigue pes fautes d'ortografia o ben pera escriptura dolenta.
- Era informacion trobada ère escrita en lengua aranesa, causa que me dificultèc era comprension, ja qu'èren cultismes que non entenia.

Fin finau, dongui es gràcies a totes es persones que m'an ajudat a poder realizar aguest trabalh, especiaument ath tutor.

2- SITUACION GEOGRAFICA:

Era Val d'Aran ei ua comarca de Catalunya plaçada en nòrd-èst d'Espanha, e ath madeish temps en aiguavèrs septentrionau dera Serrada Pirenenca, damb ua superficie de 620 km2. Tèrmie ath nòrd damb es departaments francesi dera Nauta Garona, ar oèst damb Aragon e era Alta Ribagorça, e ar èst damb eth Palhars Sobirà.

Aguesta comarca pirenenca consèrve era sua lengua occitana, ena sua varietat gascona, un parlar deth quau ei er aranés. Eth clima dera Val ei atlantic, peth hèt qu'era Val recep de plen es vents que provien der Ocean Atlantic.

Era Val d'Aran ei ua comarca damb ua poblacion d'uns 7000 abitants, es quaus son distribuïts enes següents terçons:

- Pujòlo: format peth cap-lòc qu'ei Salardú e que tanben comprenen Tredòs, Bagergue, Gessa e Unha.
- Arties e Garòs
- Castièro: deth quau Vielha ei eth cap-lòc. Ei format pes pòbles de Gausac, Betren, Escunhau, Casarilh e Casau.
- Marcatosa: lo comprenen es poblacions de Vilac, Mont, Montcorbau, Betlan, Aubèrt, Vila e Arròs.
- Lairissa: formen part es poblacions de Vilamòs qu'ei eth cap-lòc deth terçon, Arres de Sus e Arres de Jos, Arró, Benós, Begós e Es Bòrdes.
- Quate-Lòcs: comprenen es viles de Bossòst com a cap-lòc, Les, Bausen e Canejan.

Especiaument m'è centrat enes pòbles de Vilamòs, Arres e Vielha-Mijaran, ja qu'aguesti municipis son es qu'apareishen enes testaments qu'è trabalhat.

Atau Vilamòs en terçon de Lairissa ei plaçat en un planhèth, ena pala meridionau dera montanha d'Uishèra. Eth municipi se tròbe ena pala dreta deth Garona, tèrmie damb es municipis de Vielha-Mijaran, Es Bòrdes, Arres, Bossòst e Les. A ua estenuda de 15,4 km2 e aué en dia a lèu lèu uns 90 abitants.

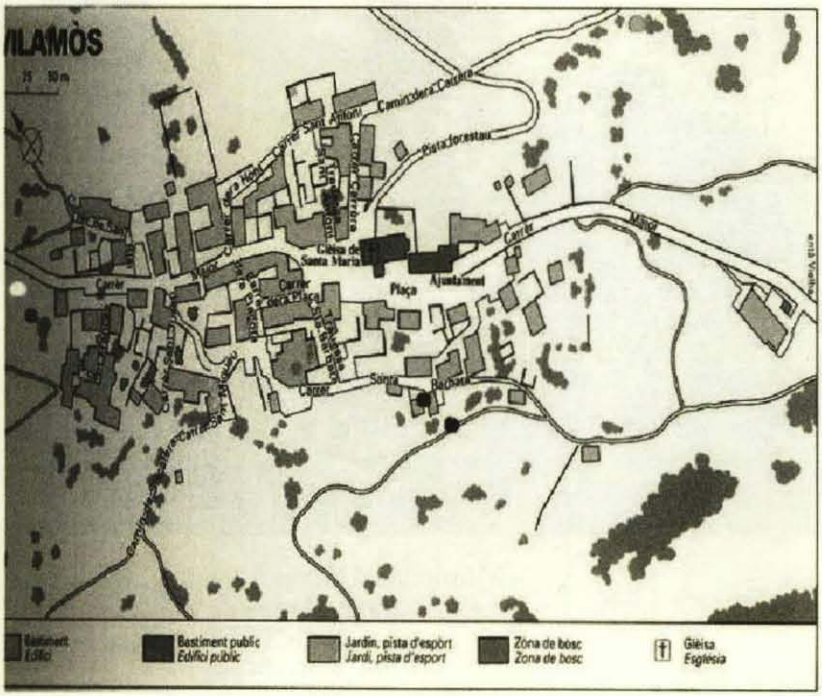
Vilamòs se trape a 1225m de nautada. Era montanha d'Uishèra, de 2342m e Montlude, de 2518m, son es tucs mès nauti deth municipi. Enes vals glaciaus d'aguest tèrme se tròben er estanh Long de Vilamòs e Redon de Vilamòs. Era glèisa parroquiau de Santa Maria de Vilamòs ei d'estil romanic e date deth sègle XIIau, e reformada en sègle XVIau. Consèrve ua estèla romanica encrastada en mur, eth campanau ei de planta quadrada deth sègle Xau.

Eth municipi d'Arres se dividís en dus nuclèus de poblacion, Arres de Sus e Arres de Jos, damb pas guaire distància er un der aute. Ena quèrra dera Garona ath delà se trape eth vesiat dera Bordeta.
Ei eth municipi damb ua superfícia mès petita damb 11,53 km2. Eth cap-lòc, Arres de Jos, se trape a 1267m de nautada. Laguens deth tèrme municipau trapam nautades tant importantes com era deth Tuc d'Arres de 2158m, ja tocant damb eth termiari dera Nauta Garona. Eth tèrme d'Arres de Jos se quilhe pera riba dreta deth Garona quauqui mètres, direccion tath tuc d'Uishèra de 2342m eth quau se trape just en termiari deth tèrme municipau d'Arres e de Vilamòs. En Arres i a uns 50 abitants lèu lèu.

En Arres de Jos trapam era glèisa romanica de St. Fabian. Entad açò qu'ei a Arres de Sus i é era glèisa romanica de St. Joan deth S. XIIau.

Ath municipi de Vielha li anexionèren en 1970, es municipis d'Arròs, Vila, Betlan, Escunhau, Gausac e Vilac, damb era quau causa demore damb un totau de 205,7km2, e en tot préner eth nòm oficiau de Vielha e Mijaran. Bèri nuclèus de poblacion que trapam en aguest municipi, ath delà des caps-lòcs de municipi

anexionats ja nomentats, son: Aubèrt, Casarilh, Casau e Montcorbau.
Eth municipi de Vielha-Mijaran compde ena actualitat tamb 5300 abitants. En nuclèu de Vielha se trape era glèisa parroquiau de Sant Miquèu, que siguèc bastida en diferentes epòques entre es sègles XIIau e XVau e siguec reformada en sègle XVIau. En Mijaran trapam eth santuari principau dera Val d'Aran der ordre des Agustins; aguest ère eth lòc a on s'amassauen es conselhèrs dera Val e a on se hègen es juraments des governadors. Eth santuari de Mijaran ena actualitat se trape derruït degut ara guèrra.

- Plan de Vilamòs

- Casa e bòrda Xelina
- Casa deth Gai (Uishèra)
- Correga Llunga (tèrres)
- Roata (tèrres)
- Saplan
- Barradòs, Quequa (partida)

- Pòble de Vilamòs

Hònt: Mª Aran Justo

- Glèisa parroquiau de Santa Maria de Vilamòs, ei d'estil romanic e tamb data deth sègle XII, e reformada en sègle XVI. Consèrve ua estela romanica encrastada en mur, eth campanau ei de planta quadrada deth sègle X.

Hònt: Mª Aran Justo

- Plan d'Arres

- Municipis d'Arres:
  - foto 1: Arres de Sus
  - foto 2: Glèisa romanica
  - foto 3: Arres de Jos

Hònt: Mª Aran Justo

Hònt: Mª Aran Justo

Hònt: Mª Aran Justo

- Glèisa de Mijaran, lòc a on volie èster enterrat Mossen Jaime Aunòs de Miquèu, dera casa Joanchiquet, Rector de Vilamòs (testament 4).

Hònt: Mª Aran Justo

3- FAMILHA TRADICIONAU ARANESA:

3.1- ERA CASA COMA GROP DE PERSONES:

En Aran era casa a estat durant sègles era unitat fonamentau dera vida sociau, economica e politica. Poiríem díder qu'ena Val era casa a estat de bèra manèra er element perdurable dera vida sociau deth pòble, damb eth pas des generacions.

A trauèrs de diuèrses generacions, eth nòm dera casa se manten, e toti es sòns membres e descendents son coneishuts a compdar d'aquera. Damb eth nòm, se transmetissen es proprietats dera casa e er accés as bens dera comunautat. Era madeisha paraula qu'en aranés designe "era casa damb es sues dependéncias", "er auviatge" patrimòni, signifique etimologicament "era proprietat eredada des pairs-sénhers".

Ena Val, com ena rèsta des vals pirenenques, era casa ei entenuda com ua unitat formada per quate elements: un grop de persones co-residents (ua familha), ua organizacion economica conjunta, e un abitatge materiau (ua casa, ues bòrdes e ues tèrres) e immateriau (ua reputacion sociau que s'identifique en nòm dera casa) que se transmitís de generacion en generacion.

En tot eth Pirenèu, es investigadors an remercat era persisténcia a trauèrs des sègles dera familha troncau, qu'agropen membres de diuèrses generacions. Eth modèl de familha mès comun enes cases araneses ei era nomenada "familha soca". Aguesta se caracterize per amasssar en ua madeisha casa es membres de tres generacions:

a). Ua parelha vielha nomentadi eth pairin e era mairia, o pare (pin) e mare (mia) o tanben pair-sénher e mair-sénher

b). Ua parelha de joeni, er erèu (o gendre e era irèua), teoricament titulars des bens deth pare, encara qu'ena practica son subjècti as autoritats d'aguesti, com per exemple en testament 1 que Pere Pau Viec ei titular des bens des sòns pares (ereu universau) e qu'enquiara mòrt d'aguesti non passarà a èster er ereu, ei a díder, qu'ei subjècte as autoritats d'aguesti.

c). Es hilhs dera parelha joena.

d). Es frairs non maridats der ereu o dera ireua, com poirie èster eth cas deth testament 1 Juana Maria Viec e Juana Viec que son es germanes soltères der ereu.

Aguestes germanes o germàs non maridats, es soltèrs, èren es nomentats oncles e ties. Es autes alternatiues que se les daue as soltèrs ère era emigracion, eth matrimòni en

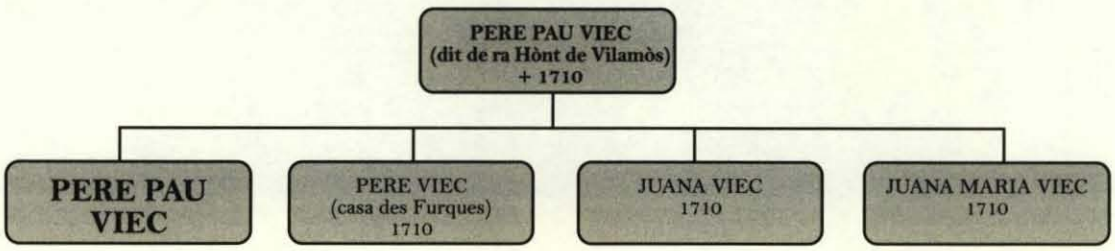
ues autes cases o era adopcion d'un mestièr dehòra deth trabalh dera agricultura exercit enes cases fòrtes que podien pagar uns estudis (capelhans, avocats, mètges).

Eth pare ère ath cap dera casa, ère qui la dirigie, qui la respectaue. As sues ordes toti es membres dera familha trabalhauen amassa en benefici e profit dera casa.

Era casa, es sues proprietats e eth sòn nòm, se transmetien de generacion en generacion a un solet hilh, er ereu. Es auti hilhs excludidi dera eréncia podien demorar en casa, se non se maridauen. En cas contrari, aurien de marchar e se les daue coma compensacion ua quantitat determinada de sòs e de ròba (era dòt), com per exemple en testament 1 en quan eth testador ditz: "Item vull i mane que sempre i quant que sas filles Juana y Juana Maria Viec no poguesen viure ab mon ereu y son germà en tal quas les dexo quatre cabiruades de borda".

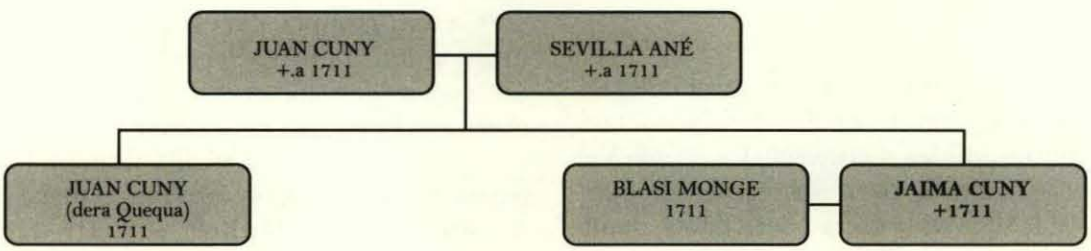
1- FAMILHA DE PERE PAU VIEC, DIT DERA HÒNT DE VILAMÒS

(Vilamòs 1710, deseme, 2)

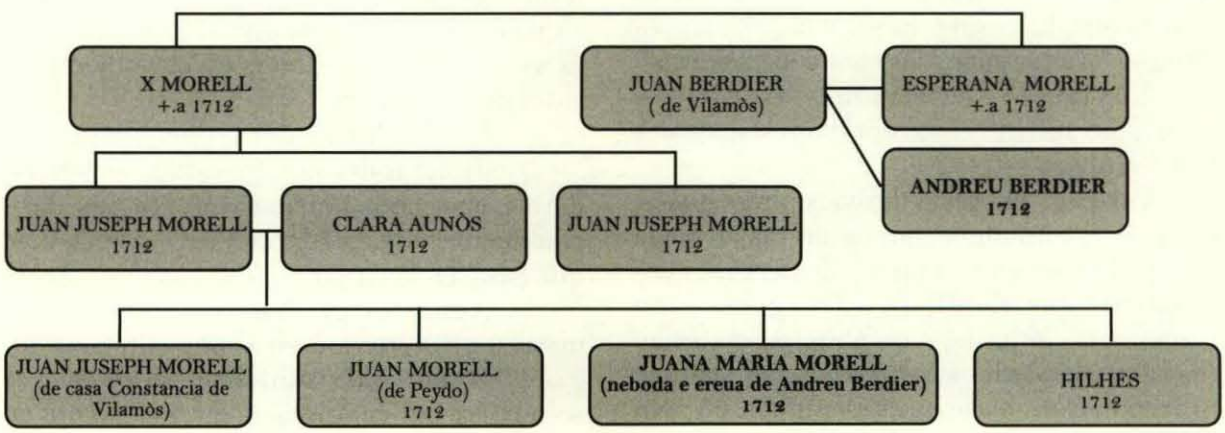
2- FAMILHA DE JAIMA CUNY

(Vilamòs 1711, junhsèga, 8)

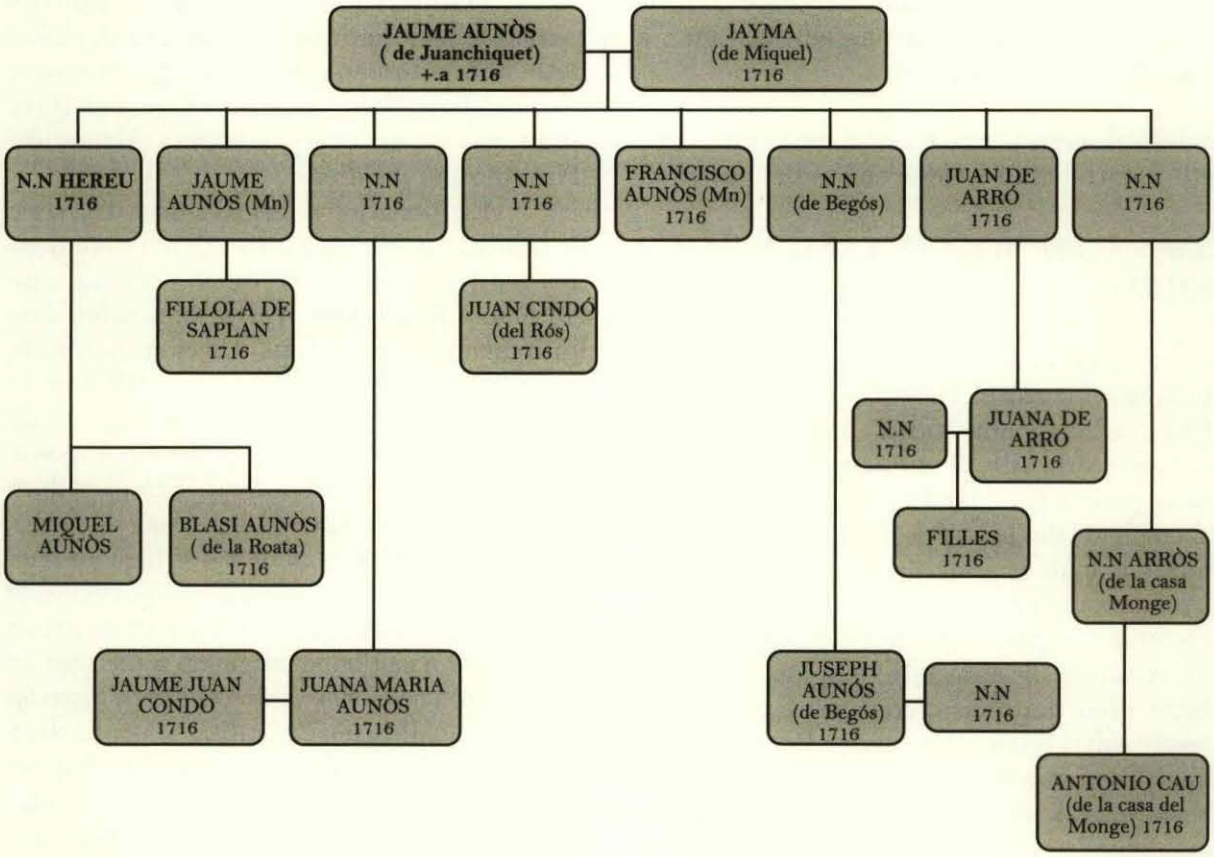
3- FAMILHA D'ANDRÈU BERDIER

(Arres de Sus 1712, abriu,18)

4- FAMILHA DE MOSSEN JAUME AUNÒS DE MIQUEL, RECTOR DE VILAMÒS , DERA CASA JOANCHIQUET

(Vilamòs 1716, junhsèga, 14)

3.2- ESTRUCTURA DES TESTAMENTS:

Un testament ei ua declaracion que hè un dera sua darrèra volontat, especiaument deuant deth notari; aguest seguís un formulari comun en toti es testaments, qu'ei eth següent:

1.1- **Introduccion:** eth testament comence damb ua frase religiosa. "Sit nomen Domini beneditum" (Sigue benedit en nòm deth Senhor); com per exemple: (document 4).

1.2- Eth testador da situacion en lòc e temps en que se redacte eth testament, com per exemple: (documemt 2) dia als vuit de juliol del any 1711 en Vilamòs Val d'Aran.

1.3- Eth testador manifèste que se tròbe en bones condicions mentaus maugrat era malautia corporau; per exemple: (document 1) detengut en mon llit de una malaltia corporal enacara que en sana memoria.

2.1- **Còs:** eth testador encomane era sua anima a Diu entà assolir era glòria celestiau, per exemple: (document 4) et primerament encomano la mia ànima y lo meu cos a Nostre Senyor Déu.

2.2- Eth testador ditz a on vò èster enterrat com per exemple en (document 4): vull i mano que lo meu cadáver sia enterrat en la de Mijaran.

2.3- Eth testador ordene es actes religiosi que vò que se li hèsquen tant en enterrament com enes aniversaris dempús dera sua mòrt, com per exemple: (document 3) Item vol i mane lo dit testador que li sien fetes honres y cap de any...li sien celebrades dostrentenos de 30 missis.

3.1- **Conclusion:** Eth testador repartís toti es sòns bens e designe eth futur ereu, que d'acòrd damb eth dret aranés, serà eth hilh prumèr, com per exemple en (document 1): Item lo dit testador constitueix per a son ereu universal te tots sons béns a son fill Pere Pau Viec.

3.2- Persones juridiques: Eth testador hè mencion de toti es sòns curadors, tutors, marmesors e testimònis, com per exemple en (document 2) dexe per sos tutors, curadors i marmesors soplicantlos li fasen mersè de aceptar en descàrrec de la seva ànima y donant-los tot pler poder de que puguen corregir...a Juan Monge de Juan Pau.

3.3- Entà méter punt e finau ath testament signe eth notari e eth testador en cas de que sàpie.

3.3- ETH NOMENTAMENT DER EREU:

Era clausula mès importanta des testaments consistie en nomentament der ereu. Era tradicion ena Val d' Aran qu'er ereu siguesse eth hilh primogènit, encara qu'es pairs podien cambiar-lo s'eri volien, com per exemple un des casi serie s'eth hilh primogènit non cuedaue as sòns pairs quan aguesti se trobauen malauti o ues autes causes, alavetz ei quan es pairs podien nomentar ereu universau a un aute hilh, e aguest passar a èster ereu dera casa, com per exemple en testament 1 quan eth testador Pere Pau Viec ditz: "Item més voll y mane que a son fill Pere Viec per los bons serveis que me ha fet de mantenir-lo en sa malaltia y també en sanitat en tot quant an pogut abastar sas forses li dexe la terra qu.el propi se te quitada ab son dine de casa Furques en la partida de Sadaubes al fons del Saudreror de Sanci Aunòs la qual li dexe de donació pra y que son ereu no li poge contradir res en dita poseció, aquesta és se voluntat". Ère alavetz quan,per miei des testaments, es pairs establien legaument qui ère er ereu o era ereua, e li hègen donacions o prometien transmeter-li es bens patrimoniaus.

Er ereu, tot e que des d'aqueth moment esdevenguie proprietari des bens des sòns pairs non n'ère pleament enquiara mòrt d'aguesti, com a conseqüéncia des reserves e der usufruch qu'es pairs hègen. Per açò, era donacion equivalie a ua promesa d'eréncia, a ua garantia de qui recebie es proprietats dera casa entara quau trabalhaue, mès contunhauen sus era autoritat paterna. Tot e que laguens dera casa ère ja coneishut des de plan abans qui serie er ereu, "denquia que neishes li diden ereu. Alavetz tu ja ac acceptes e ath delà non te revèles. Ei eth gran, ei eth que trabalhe, ei er ereu. E ei tot, e ac acceptes", enquia aqueth moment cap document non indicaue qu'auie d'èster e teoricament es pairs èren liures de nomentar un o aute hilh. Era donacion, donques, equivalie sustot ara proclamacion publica deth nomentament der ereu.

Damb substitucion des capítols matrimoniaus peth testament, era decision deth nomentament der ereu s'a retardat enquiara mòrt deth pair o dera mair, damb era quau causa se cree ua cèrta situacion d'inseguretat juridica.

Era donacion se hège laguens d'ua serie de condicions entà garantir eth manteniment des pairs e era part dera eréncia que corresponie as auti frairs, clausules que limitauen es possibilitats d'accion deth hilh. Es donants se reservauen era possibilitat de véner o d'empenhar es sòns bens en cas de besonh d'ua quantitat entà poder-ne disposar ara ora de hèr eth testament. Era part dera eréncia que corresponie ara rèsta de frairs podie especificar-se o anunciar-se laguens d'ua clausula mès generau "segontes es possibilitats dera casa". Es pairs se reservauen er usufruch des bens, e a cambi, s'obligauen a mantier er hilh, eth sòn consòrt e es descendents, tostemp e quan trabalhèssen "a utilitat o profit dera casa", com per exemple en document 1 quan Pere Pau Viec de la Fònt de Vilamòs ditz: "Item vull y mane que sempre y quant que sas filles Juana y Juana Maria Viec no pogesen viure ab mon ereu y son germà en tal quas les deixo quatre cabiruades de borda per son vivent a la partida del Quare que va Santa Maria y casa de la Quequa, aquesta és sa voluntad". Er ereu, pera sua part, se comprometie ath manteniment des sòns frairs quan recebesse era donacion, tostemp e quan non se maridèssen, trabalhèssen entada eth non reclamèssen es sòns drets ereditaris. Fin finau, se preveiguie eth cas de dissolucion deth grop domestic, de forma qu'eth donador mantiège er usufruch des bens donadi, mès aguesta donacion ère irreversibla.

Quan cap des dus consòrts non ère ereu, es prumères clausules des capítols se referien tanben ara donacion d'uns bens o d'ua dòt e as condicions sus es quaus se hège aguesta. En aguesti casi, toti dus recebien des sòns pairs ua quantitat de sòs o bèri bens immòbles, e damb freqüéncia bères ròbes o mòbles. Soent, era donacion hèta ar òme recebie tanben era denominacion de dòt, encara qu'aguest non ère objècte de constitucion dotal a non èster qu'era hemna siguesse ereua.

3.4- ETH MATRIMÒNI DER EREU:

Eth matrimòni der ereu ère ua situacion complèxa, arriscada e mereishie ua màger atencion e importància per part deth cap dera casa e ère alavetz quan apareishien es estratégies matrimoniaus ja que non tot eth mon ère vist com avient entà èster eth consòrt deth hilh o dera hilha. Era eleccion auie d'atier tant es condicions socio-economiques dera casa com des caracteristiques der individu.

Er element fonamentau que regulauen es matrimònis èren es capítols matrimoniaus. Ena sua negociacion s'auie de valorar non sonque eth patrimòni que recebie eth hilh o era hilha ereus, se non tanben er impòrt aportat per aute consòrt coma dòt o legitima. Existie ua ligason economica evidenta entre eth valor dera dòt, eth patrimòni recebut per ereu e er impòrt des dòts e des legítimes a dar as frairs e fraies, e ère fixat, ath viatge e en foncion deth valor deth sòn patrimòni, er impòrt a dar as auti hilhs e er impòrt minim dera dòt a exigir ath futur consòrt der ereu.

En moment de maridar as hilhs, es estratégies d'ua casa de sistèma troncau, damb era finalitat de mantíer era sua posicion sociau s'orientauen en tres direccions:

1. Conservar un hilh ereu ena casa .
2. Conservar era autoritat sus eth conjunt dera casa eth maxim de temps possible
3. Salvagardar es bens suficients entà qu'era familha extensa que viuie sus eth madeish tèt podesse alimentar-se e mantièr era sua posicion sociau.

En ua societat d'eréncia indivisa, eth matrimòni der ereu ère eth mès important e eth que mereishie ua màger atencion per part deth cap dera casa. Ère alavetz quan se metien en marcha era màger part des estratégies matrimoniaus e quan es exigéncies economiques èren mès fòrtes. S'er ereu ere hilh unenc, eth cap dera familha podie èster mens exigent quan ar impòrt dera dòt, mès non li convenguie eth maridatge damb un aute hilh unenc o damb un aute ereu perqué açò constituïe ua amenaça entrara supervivéncia d'ua des cases. Contràriament, eth maridatge d'un ereu damb mès frairs se hège un shinhau mès difícil ja que calie acumular es sòs suficients entà poder pagar es dòts dera rèsta des hilhs. En maridatge d'ua eretièra, per contra, es preferéncies sus eth gendre se basauen mès lèu en caractèr e enes aptituds der individu e non tant en impòrt dera dòt o era fortuna d'aguest.

Eth maridatge der ereu ère ua operacion fonamentau ena petita istòria de cada casa. Eth desir de garantir era sua contunhitat hège preferible qu'er ereu non se maridèsse damb ua eretièra. Aguesta ideologia s'inscriuie en conjunt d'estratégies que se metien en practica damb eth matrimòni.

Soent eth maridatge entre dus ereus implicaue era renóncia d'un des dus o ben es pairs ne nombrèssen un aute. Mès eth hèt de maridar-se dus ereus non sonque non ère recomandable entà esvitar auer de comptabilizar eth trabalh en dues explotacions, senon tanben en relacion ath patrimòni simbolic e materiau dera casa qu'auie de preservar de generacion en generacion.

3.5- ERA DÒT

Era dòt ei ua aportacion volontària de bens que se li aufrie ara hemna que non ère ereua, orientada ath sosteniment des cargues deth matrimòni. Juridicament s'enten coma dòt aquerò qu'era hemna, o d'auti en sòn nòm, liuren o prometen ar òme entath sosteniment des besonhs dera familha.

Era aportacion dera dòt constituïe una exigéncia imprescindible entara celebracion d'un matrimòni peth que durant eth sègle XIX totun es matrimònis praubi escripturauen aguesti acòrds, fomentats pera glèsia que recomanaue as sòns capelhans era non celebracion de nòces de parelhes sense recorsi. Abituaument, ena Val d'Aran, era nòvia recebie en concèpte de dòt ua quantitat de sòs e un noviatge composat per mòbles, vestits, ròbes e jòies.

Eth noviatge ere premanit pes gojates damb er ajuda des sues mairs pendent es ans anteriors ath matrimòni e solie començar-se a hèr quan auien dotze o tretze ans.

A trauèrs dera sua confeccion, es joenes maridaires mostrauen es sues aptituds coma mestresses de casa, tant pera laboriositat que representaue com damb era qualitat de trabalh. Abituaument un noviatge ère format per:

- Linçòs. Eth sòn nombre e qualitat variaue segontes era posicion dera casa. Enes ans trenta, ua casa fòrta aportaue enquia dues dotzenes e mieja de linçòs e ua casa de posicion mieja ua dotzena e mieja. Mens d'ua dotzena, arrés.

- Coishinères.
- Coishins.
- Un mataláss.
- Hlassades.
- Tovalhòles.
- Un o dus servicis de taula
- Ua vànoa. Ère un component deth noviatge, considerat com un element de prestigi. Solie encargar-se d'era sua confeccion bèra hemna que s'i dedicaue.
- Ua arca o bagul, que se compraue o se hège a hèr a un hustèr.

Eth valor dera dòt venguie determinat, donques pera posicion sociau des cases e pes sues pretensions matrimoniaus, mès tanben per d'auti factors com era disponibilitat monetària, peth maridatge recent d'auti germàs e peth hèt qu'era nòvia siguesse o non era eretièra (quan non eredaue solie recéber un noviatge mès complèt e de màger qualitat).

Se ben en principi toti es hilhs e hilhes non ereus d'uns madeishi pairs auien de recéber dòts de valor similar, ena practica eth des hemnes ère abituaument plan superior ath des òmes soltèrs. Com a conseqüéncia deth papèr economic diferent que s'assignaue a uns e auti, pendent que non ère massa ben vist qu' ua gojata anèsse a trabalhar dehòra dera sua casa, un soltèr podie anar a trabalhar a jornau o emigrar entà estauviar e atau poder arténher ua explotacion pròpria entà maridar-se.

As òmes se les permetie, damb açò, formar uns estauvis, mès es hilhes non auien es madeishes oportunitats e era sua dòt auie d'èster màger. Ath delà, com que quan ja i auien autes hemnes ena casa se consideraue qu'era produccion des hilhes ère inferior ath sòn consum, er autregament d'ua dòt elevada podie facilitar eth sòn maridatge. Peth contrari es hilhs "cabalers" (soltèrs), damb eth sòn trabalh en benefici dera casa, constituïen una hònt d'ingrèssi qu'auien de retier eth màger temps possible.

Era dòt que s'assignaue as pròpris hilhs ère eth punt de referéncia principau entà determinar era quantitat qu'aurie d'aportar era joena o er òme dera hilha ereua. En procés de negociacion der impòrt dera dòt se prenien en consideracion aspèctes plan diuèrsi. Com senhale Barrera entà Catalunya, basicament s'auien en compde er estatus socio-economic dera casa qu'assignaue era dòt, eth dera casa a on anaue a víuer eth dotat, era conjuntura financièra pera quau trauessàuen totes dues cases, eth nombre de hilhs a dotar e èra rèsta d'acòrds que s'establien. En principi, er interès des pairs perseguie dotar ara hilha dera manèra mès esplendida possible, damb eth doble objectiu de reforçar es sues expectatiues matrimoniaus entà procurar-li ua bona posicion economica en futur. Era determinacion dera dòt ère un ahèr qu'afectaue es dues cases implicades en matrimòni, mès sustot es individus qu'anauen a maridar-se. Era imatge d'ues cases negociant entre eres, en foncion des sòns interèssi, amague ua part dera realitat d'aguest procés. Era parelha qu'anaue a maridar-se podie pressionar as sòns pairs entà qu'era quantitat siguesse mès o mens nauta segontes es sues perspectiues matrimoniaus. Tanben podien produir-se interèssi divergents entre es persones de diferent gènre en interior dera casa. Es mairs se mostrauen especiaument interessades en qu'es hilhes artenhessen d'anar a víuer en ua bona casa o damb era persona qu'aguesta s'estimaue mès, motiu peth quau era sua complicitat podie portat er increment dera quantia dera dòt entà situar-la ena posicion desirada. Moment dificil deth procés matrimoniau, era fixacion dera dòt ère temuda pes gojates que s'anauen a maridar deuant dera expectatiua de non poder assolir es sòns desirs.

Es juristes an afirmat soent que damb era dòt se pretenie sustot assegurar un patrimòni estable entara hemna laguens dera unitat domestica a on aguesta residirà, e li aportaue ua garantia deuant dera sua posicion d'exclusion deth patrimòni d'aguesta casa. Per un aute costat fòrça antropològs an insinuat qu'era dòt a sustot ua importància de caractèr simbolic, ja sigue coma definitòri deth ròtle femenin o d'un sistèma d'estratificacion sociau. Totun era dòt auie ua importància fonamentau en sistèma economic pagés, ena transmission dera proprietat e ena definicion des mecanismes d'aliança.

Era dòt ère un element de besonh entath hons conjugal o domestic que se constituís en cada matrimòni e actuaue ath viatge com un sistèma creditici e d'endeutament e com un factor compensatòri en complèxe hilat d'eréncies e aliances. Com a contribucion de besonh entara economia domestica, era dòt non se convertie dempús deth matrimòni en un capitau immobilizat se non que, tot e apertier ara hemna, ère metuda a mans der òme "entà qu'ac administre e mielhor sostener es cargues deth present

matrimòni". Gràcies ara dòt, es hilhes "cabaleres" (soltères) eredauen bèri bens des sòns pairs. Ath viatge, aguest s'incorporaue ath patrimòni dera casa a on era nòvia anaue a residir, e servie simbolicament entath pagament des drets d'entrada per part d'aguesta. Tanben, maugrat aguesta aportacion, era donacion dera hemna quedaue condicionada e auie d'èster restituïda se non i auie succession, damb era quau causa era linha donant recuperaue eth sòn impòrt.

Es donacions e era dòt aurien ua similar, e se diferenciauen sustot conceptuaument e juridicament (ath delà deth sòn valor economic).

Per un aute costat gràcies ara dòt, era hemna a un papèr clau ena configuracion deth patrimòni domestic ja qu'apòrte ua quantitat economica de besonh entara casa. Ath delà jògue en un plan inferior dera transmission patrimoniau ja qu'era dòt passe a èster administrada per òme e opère com a mecanisme d'ua màger circulacion patrimoniau. Eth dòt, donques, aurà dus avantatges: ajudar ara naua parelha a situar-se (o completar es bens dera casa) e protegir es bens dera hemna.

Podem veir un exemple dera dòt en document transcrit numerò 5, quan Jaume Aunòs ditz: "que és la seva voluntat que a les dos filles de sa neboda Dorotea les dixo sinc lliures a cada una, més a les filles de se neboda Jusepa Aunòs de Begós les deixo deu lliures".

En testament transcrit numerò 1 podem veir un aute exemple dera dòt, qu'ei quan eth testador Pere Pau Viec ditz: "deixo a ma filla Juana paria per a que se pugue casar y fer-se casa lo tros de pati que tinc sobre casa a la partida de la Fònt y borda de Juan Condò del Gai".

Un aute exemple que podem trobar dera dòt ei en document numerò 5 quan Jaume Aunòs ditz: "és mi voluntat que de mis bienes quiero que sean dados sinquenta y dos realles a mi sobrino Blas Aunòs de la Roata".

4- DRET ESPECIAU ARANÉS:

4.1- ERA QUERIMÒNIA:

Era Querimònia ei un privilègi qu'an toti es ciutadans aranesi.

Era especiau situacion dera Val d'Aran hèc qu'era monarquia francesa sagèsse d'aucupar repetidi viatges era Val. Eth prumèr intent siguec coma conseqüéncia dera excomunion deth Papa Martí IV contra eth rei Pere II pr'amor qu'aguest ocupèc era ièrla de Sicília e era concession papau des estats dera Corona Catalanoaragonesa ath rei Felip III. Damb eth pretèxte de castigar es vexacions des aranesi contra eth comptat de Comènges, eth senescau de Tolosa, ajudat per fòrça aranesi, especiaument per Auger de Les, venguec tara Val d'Aran en an 1283 e l'aucupèc. Eth fracàs deth rei francés contra Catalunya, 1285, semblaue comportar era restitucion des territòris catalans aucupats, entre es quaus era Val d'Aran, mès es francesi alleguèren qu'era conquesta dera Val non auie arren a veir damb era croada e siguec de besonh ua activitat diplomatica: eth Tractat d'Agnani (damb aguest tractat se metèc fin finau ara guèrra entre eth règne Catalanoaragonés e França).

Eth 29 de junh de 1298 eth convèni d'Argelés entre Felip eth Bèth de França e Jaime II de Catalunya-Aragon, en quau se determinèc qu'era Val d'Aran passarie a èster provisionaument d'un sobiran neutrau, Jaume II de Malhòrca, que la intègre ena plaça de Rosselhon e nomentèc un governador pròpri dera Val. Se coneishen tres governadors pròpris dera Val: Arnau de Sant Marçal, Pere Bernat d'Asnava e Pere de Castell.

Era administracion des reis de Malhòrca siguec beneficiosa entara Val, ja qu'es governadors respectèren es institucions tradicionaus, qu'es francesi auien suprimit en júnher era Val en ua demarcacion administratiua de Lenguadòc, mès non siguec favorabla entara corona de Malhòrca, qu'auec de lutar entà mantier er orde a causa des grops que s'auien format entre es aranesi. Eth partit mès rebèl siguec eth des senhors de Les que tostemp se mostrauen partidaris dera junhuda dera Val ara corona francesa, des de qu'afavoriren era invasion deth 1283.

Es negociacions entà qu'era Val retornèsse a Catalunya-Aragon prosperauen. Non prosperauen pera abilitat deth rei francés que des deth tractat d'Anagni s'esforcèc a exceptuar ara Val d'Aran des païsi qu'auien de retornar e qu'acumulèc ua gran quantitat d'arguments istorics e legendaris entà perlongar es gestions e obtier atau qu'era ocupacion dera Val arribèsse a èster un hèt consumat. Ath deuant d'açò eth rei Jaime II de Catalunya-Aragon diplomaticament er an 1312 obtenguec er

acòrd damb ua disposicion presa en Concili de Viena, eth nomentament d'ua comission mixta, formada per compromisaris d'andus grops. Eth resultat d'aguesta comission siguec era devolucion dera Val d'Aran ath rei Jaume II eth 23 d' abriu de 1313.

En agost d'aguest madeish an, es magistrats e eth conselh dera Val sigueren recebudi peth rei en castèth dera Suda en Lheida e aquiu en un privilètge solemne, nomentat era Querimònia, les confirmèc era liure e franca possession des sues montanhes, sense servitud reiau, subvencion o precària, vegueriment n'absolucion de domeni, damb era libertat des pasturatges extensiua as prats e camps non vedadi; eth liure profitament des bòsqui, der aigua e era libertat de caçar e pescar, e era obligacion per part deth rei de mantier-les se l'auien de seguir ena òst mès d'un dia. Tanben les reconeisherà eth regim economic familhar tradicionau dera convinença o mieja guadanheria, que per pacte mutu s'establís un regim de comunautat limitada de bens, en quau es consòrts paguen per parts iguals es deutes derivadi deth regim e eth govèrn dera casa e se dividisen, ena mòrt d'un d'eri, se non i a hilhs, es guanhs e es augments obtengudi pendent eth matrimòni, e eth gentilici nomenat torneria segontes eth quau, quan ua persona vò véner un ben immòble, a d'aufrir-lo en prumèr lòc as sòns frairs e d'auti parents, e s'aguesti non vòlen aquerir-lo, dempús ac pòt véner a quinsevolh persona; en cas qu'eth venedor non hèsque aguest aufriment prèvi, es parents deth venedor pòden retreir eth ben immòble venut. Tanben eth rei les concedie franquesa per censals, donacions, dòts, successions, etc. E èren liures de tota servitud reiau, carga o imposicion, a cambi deth pagament d'un unenc tribut ath rei prèvi, conscient en mesura o sestèrç de blat ar an, dit "eth galin deth rei", qu'equivalie a un galin o setena part d'ua quartera aranesa. En generau era Val d' Aran ère ua ièrla de libertat, en contrast damb d'autes regions vesies (Palhars, Ribagòrça e Comenges) a on era poblacion agricòla e ramadera, ère sometuda a fòrça drèts senhoriaus.

Aguest privilètge siguec confirmat peth rei Alfons III er an 1328 e per fòrça d'auti reis. Alfons III de Catalunya-Aragon en 1336 concediren eth privilètge qu'obligaue ath procurador generau dera Val a auer taula de justícia o de revision d'actuacion e tanben l'auie d'auer eth jutge o es qui exercien justícia en nòm deth procurador generau. Aguesta taula o revision s'auie d'auer en lòc de Santa Maria de Mijaran.

Er an 1365, d'acòrd damb era politica de Pere III, entà obtièr sòs, aguesta hèc cession a carta de gràcia dera Val d'Aran ath comde Hug de Palhars, mès es aranesi lo rebutgèren e remassèren es 2000 florins damb qu'auie estat taxada era Val e les liurèren ath rei Cerimoniós, contra ua confirmacion generau des privilètges e obligacions de non alienar jamès pus eth domeni o jurisdiccion dera Val.
El rei Joan I, hilh e successor de Pere III er an 1387 desliure es aranesi des usi de passatges, peatges e d'auti drets que les exigie eth Generau o Diputacion de Catalunya e les reconeishec es drets d'armar-se entà hèr front as atemptats as sues libertats e independéncia. Joan I er an 1389, ena còrt de Montsó, intègre era Val d'Aran ath Principat de Catalunya, qu'enquia alavetz ère sonque ua entitat territoriau adscrita ara Corona d'Aragon com ac hèren d'auti païsi catalans: es comtats de Rosselhon e Cerdanha, es Isles Balears o eth Règne de Valéncia. Era integracion totau dera Val d'Aran ath Principat de Catalunya siguec definitiuament decretada pera Generalitat pendent er interrègne qu'anèc dera mòrt de Martin er Uman ath Compromís de Casp.

Actuaument, eth document dera Querimònia se tròbe en "Archiu Istoric Generau d'Aran".

4.2- ERA TORNERIA:

D'acòrd damb eth privilètge dera Querimònia eth capítol VIII segontes eth quau, quinsevolh òme dera Val se vò véner es cases, es tèrres, es vinhes, es prats, es mòles, o d'auti bens immòbles, a de requerir as sòns frairs, se les auesse, o as sòns cosins, o parents mès d'apròp per linha de parentiu, per se volessen comprar es cases qu'eth vò véner. E se refusèssen de comprar-les, sense que sigue obstacle aquerò qu'en lengua vulgara se nomente TORNERIA, pòt vener-les licitament a qui volgue, encara que sigue alien ara TORNERIA. E dempús d'un an e un dia, cap parent non pòt recuperar ua causa venuda, e ath delà s'abans i auesse agut requeriment per part deth venedor, e s'es familhars e parents non auessen estat requerits peth venedor, dempús de jurar que non an agut coneishement

dera venta hèta, que la poguen recuperar se vòlen.
Era torneria ei un dret d'adquisicion preferent exercitable en dues fases abans dera alienacion, com a tanteg; e dempús dera alienacion com a retracte. En realitat, ena prumèra fase, eth Privilètge non ditz expressament qu'era adquisicion que se hèsque peth prètz auferit (tanteg).
Tradicionaument s'auie considerat eth tanteg e eth retracte com dus drets diferents, encara qu'ua part dera doctrina modèrna considère que se tracte d'un dret solet, que se presente en dues fases, damb dues oportunitats d'exercici abans e dempús dera alienacion.
Auem de remercar qu'es dues fases d'exercici dera preferéncia aquisitiva non se dan de forma acumulatiua, perqué eth retracte se configure com segona oportunitat, subsidiària dera prumèra: s'es parents an estat requeridi entà crompar, e an pogut exercitar era preferéncia, mès non ac an volut hèr, dempús ja non pòden recuperar es causes venudes ena segona fase, prevista sonque pes que non an podut hèr a valer era preferéncia, ja sigue perqué non an estat requeridi, o sigue perque finaument era alienacion s'a hèt en condicions diferentes mens oneroses as aufrides en requeriment Auem de rebrembar qu'era torneria ei un dret d'adquisicion preferent exercitable en dues fases: abans dera alienacion, com a tanteg; e dempús dera alienacion com a retracte. Ena prumèra fase, era Querimònia impause ath venedor era obligacion de requerir as parents. Un viatge requerits es parents, pòt passar:

a). Que refusen crompar (ei a díder, que contèsten que non vòlen crompar, o que non contèsten que non vòlen crompar). Eth proprietari pòt véner lícitament a qui volgue, encara que sigue estranh ena torneria.

b). Que volguen comprar, s'i a dus o mès parents interessadi, era concurréncia se resolverà damb es critèris abans expressadi.

En Aragon e Navarra tanben i auie obligacions de comunicar era crompavenda projectada, a diferéncia deth dret de Castelha, a on sonque se proïbie era venta en secret. Era finalitat dera notificacion o requeriment ei era madeisha qu'en nòste dret: per un costat, perméter as parents exercitar era preferéncia adquisitiua, per un aute, dar seguretat ara crompravenda a favor d'estranhs, perqué es parents qu'an estat notificats o requerits, e non an volut comprar, ja non pòden dempús exercitar eth sòn dret d'adquisicion preferent.

Era segona fase, era doctrina distinguís:

- Un exercici extrajudiciau. Normaument, eth parent requerirà ath crompaire, en tot demanar-li que s'avengue ara torneria. S'i a acòrd s'autrejarà ara escritura corresponenta. Es problèmes gesseràn s'i a ua demanda de retracte pendenta, o s'i a concurréncia de parents interessats en retractar. García Cantero resumís qu'era jurisprudéncia: un viatge interposada ua demanda de retracte, non s'accèpte qu'eth crompaire demandat transmete volontàriament era finca a un aute parent de mielhor grad; era preferéncia entre parents sonque s'aplique pes tribunaus quan es sues respectives pretensions s'an hèt a valer juridicament.

- Un exercici judiciau. Eth procés de retracte, regulat ena LEC de 1881, a estat suprimit ena naua Lei. Era vielha exigie ua sèrie de requisits entà dar cors ara demanda de retracte, quan dat eth pas a ua ampla doctrina jurisprudenciau, encara qu'ara auram d'estudiar s' aquera doctrina ei vigenta. En tot cas, es parents que pòden exercitar eth dret de torneria en aguesta segona fase de retracte, son es que non an estat requerits, encara qu'enes qu'an estat requeridi e non an volut crompar. S'eth requeriment s'a practicat de forma incomplèta, o era compravenda s'a hèt en condicions diferentes des anonciades, en foncion des quaus es parents requerits non volgueren crompar, cau enténer qu'es parents tanben poiràn exercitar eth sòn dret de torneria.

En testament transcrit numerò 3, podem trobar un exemple deth dret de Torneria quan eth testador Andrèu Berdier ditz: "Item vol y mane dit testador que finits sien sos dies, y pagats sien tots sos legats en descàrrec de la seva ànima crie y cride y deixe a la bendició de Déu y la seva per sa herència universal de tots sos béns tant mobbles que sedents y perminències de la seva casa tant de sos béns paternals com maternals a sa neboda Juana Maria Morell filla legítima y natural de Juam Juseph Morell y Clara Aunòs conjugues de Vilamòs dits de la casa Costansa y en cas que la dita Juana Maria morís abans de pendre lo estat del matrimoni y casada si en sa casa

pròpria en tal cas vol y mana lo dit testador que los demés fills y filles del dit Morell y Aunòs sien hereters universals de tots sos béns y que la dita sa neboda no sie enquietada ni perturbada en sa legítima possesió per ningun parent ni amic, que tot lo que li podrien demanar de pertenyenses de consa[n]guinitat, affinidat, o dono per nulle y de ningun valor y que també la dita sa (ma) neboda y heretera de mos béns o els altros mos nebots presens morisen abans de arribar als anys de discreció y "ab intestatu", en tal cas o deixe tot per la sava ànima y que li.n fassen descàrrec los sacerdots capellans de Vilamòs i lo present capítol vol que sie vàlido en tot tribunal de justicia, aquesta és sa voluntat". Encara qu'en aquest testament Andrèu Berdier (testador) dèishe ben clar çò que vò que se hèsque en cas qu'era sua ereua morisse abans de maridar-se.

4.3- ERA MIEJA GUADANHERIA:

D'acòrd damb çò qu'è explicat anteriorament ena Querimònia, en capítol X concedís segontes eth quau es òmes d'aguesta comunautat an era possession, usatge e costum e era manèra des de hè ja tant de temps qu'era memòria des òmes non la rebrembe, que s'un òme, dempús de contrèir matrimòni, auesse convengut o hèt convèni damb era sua hemna sus causes aquerides o per aquerir, se'n gessesse bèra carga l'auràn de pagar as sòns creditors a parts iguals. E se hèn mielhores o guanhs, tanben s'ac auràn de dividir a parts iguals, s'estant er un viu e er aute mòrt non an deishat hilhs. E açò tanben se manten s'eth hilh d'ua familha, o era hilha, auesse hèt un convèni damb es sòns pairs sus bens ja aquerits o per aquerir dempús deth convèni, que s'auràn per indivisi enquia qu'eth nomentat convèni e er assentiment de cadua des parts siguen trencadi. Tanben servís çò que s'a dit s'un estranh hè un convèni o un contracte similar damb un aute estranh. Mès s'era hemna non auesse convengut damb eth sòn òme, o non auesse estat hèt convèni damb es nomentats o damb d'autes persones abans dites, alavetz es bens dera hemna non poiràn veder-se amendridi de cap manèra pes deutes o gravamens deth sòn òme. Açò s'enten entad aquerò que hè ath foncionament dera casa e non pas en cas de delictes qu'agen estat cometudi

Com a pacte economic, es capítols auien de garantir en quines condicions s'establie eth foncionament dera casa en regular eth reajustament que se hège ena petita societat domestica.

Es juristes qu'an analizat el sistèma pirenenc, e er aranés en particular, an destacat tostemp qu'eth hèt qu'er auviatge familhar constituïsse ua proprietat collectiua ena quau eth cap de familha non ei eth proprietari, se non eth director e er administrador, e per aguest motiu se considère un auviatge inalienable. En aguest sentit, eth regim de bens matrimoniaus mès estienut ena Val d'Aran ère eth dera convinença o mieja guadanheria, legislat ja entre es privilètges dera Querimònia (1313). Aguest regim consistís en qu'es consòrts paguen per parts iguales es deutes procedentes dera casa (excèpte es que provien de delictes) e se partissen es guanhs e es increments patrimoniaus quan non i a hilhs, en morir un des dus. Era convenença podie pactar-se tanben entre pairs e hilhs e tot damb autes persones, acordant qu'es bens guanhats e es que se guanharàn quedaràn en comunautat pendent se mantengue era associacion. Aguest sistèma, abans majoritari, siguec substituït graduaument per d'auti regims matrimoniaus inspiradi en regim economic catalan o en còdi francés.

Es darrères clausules des capítols indicauen er ordre de preferéncia respècte ara succession, nomentament des successors e tractauen de garantir ath viatge eth manteniment deth veude o dera veuda dera casa. Aguest manteniment ère eth prumèr problèma que se plantejaue respècte ara succession entà equilibrar es besonhs deth consòrts sobreviuent e es drets des hilhs. Es futurs òme e hemna s'anomentauen mutuament usufructuaris des bens d'aqueth que morisse abans, o ben s'estipulaue era obligacion des ereus de mantier eth consòrt sobreviuent.

Amassa tamb açò, es capítols prevenguien com serie practicada era succession. Atau, deuant deth risc que damb un segon matrimòni era eréncia poguesse anar en ua auta direccion, se prescriuie qu'aguesta serie entàs hilhs d'aqueth matrimòni.

Entà esvitar era division des bens se se produsie era mòrt sense testament, s'establie ua clausula a on s'indicauen es preferéncies entà nomentar er ereu o ben podie capacitar-se eth consòrt sobreviuent entà nomentar-lo d'entre es hilhs. Aguesta capacitacion, coneishuda com a eretatge fiducidari, ei pròpria des comarques pirenenques, tant en Catalonha coma en Aragon, Navarra e País Basc.

Per descompdat, era referéncia as guanhs qu'era paraula guadanheria ditz en si madeisha, limitaue as drets o expectatiues d'igualacion des consòrts as increments patrimoniaus que per adquisicions o mielhores oneroses se produsissen pendent eth matrimòni ena economia deth madeish; e non a ua comunicacion des patrimònis privatius d'aqueri. Çò qu'a estat polemic ena doctrina ei s'eth refús qu'era convinença o mieja guadanheria semblaue hèr dera separacion de bens que regie ena màger part de Catalunya, implicaue o non en un oposat sistèma economico-matrimoniau de comunautat entre es consòrts sus es bens aqueridi constant matrimòni a títol onerós, com es regims navarrés e aragonés, e era societat de gananciaus castelhana.

En definitiua non auent-i convinença o mieja guadanheria eth modèu ère de pura separacion de bens, lucres o responsabilitats, lheuat des que derivèssen des cargues familhars. E auent-la, existie en cambi ua associacion sense comunautat actuau, mès si diferida quant as guanhs resultants dera liquidacion posteriora ara dissolucion des matrimònis per mòrt d'un des consòrts, e que mentretant, com a contrapartida, comportaue eth compromís d'enfrontar es deutes non sonque domestiques, se non en generau contrèti en interés comun.

Un exemple deth dret de Mieja Guadanheria la poiríem trapar en testament transcrit numerò 2 quan era testadora ditz: "Item voll y mane la dita testadora que per "inperpetuum" li sie dit un aniversari cantat per lo dia que morirà, per los señors de reverens de Villamòs que vuy son y per "inperpetuum" seran y de caritat per dita misa dexe quatre rals de pensió y de principal vuit lliures de moneda corrent y asó obligat sobre son adot, aquesta és sa voluntad". Ei a díder qu'eth dòt, que li dec ara sua familha quan se maridèc damb eth sòn òme Blasi Monge, ac a utilizat entà pagar er aniversari e es misses que li haràn dempús dera sua mòrt.

Casa deth Gai de Vilamòs, ena actualitat a cambiat de nòm; casa Uishèra (testament 1).

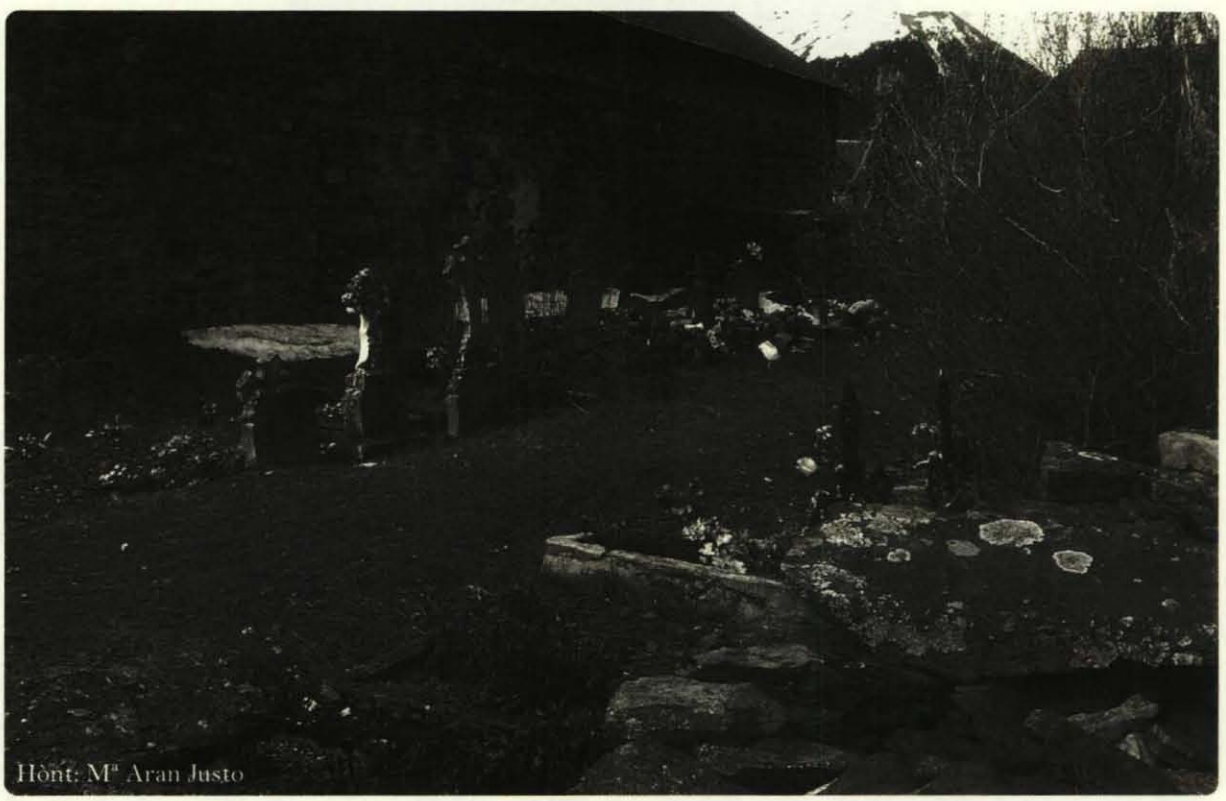

- Bòrda e casa Xelina de Vilamòs (testament 3) actuaument reformades.

Hònt: Mª Aran Justo

- Çò de Joanchiquet; era casa Joanchiquet de Vilamòs a estat ua des cases mès fòrtes, non sonque deth pòble de Vilamòs senon de tot eth terçon de Lairissa. Eth prumèr amo coneishut dera casa Joanchiquet siguèc Joan Aunòs de Vilamòs e ad aguest amo li seguiràn dètz generacions d'ereus dera madeisha familha, (testament 4).

Hònt: Mª Aran Justo

- Cementèri de Santa Maria de Vilamòs, anticament sigueren enterrades bères ues des persones que se nombren en aguesti testaments, com per exemple Pere Pau Viec dit de Fònt de Vilamòs (testament 1), Jaima Cuny (testament 2), Andreu Berdier (testament 3).

5- CONCLUSION:

Aguest trabalh m'a servit entà conéisher e aquerir naui coneishements sus es drets qu'auien es aranesi anticament, concrètament en sègle XVIIIau.

En aguest trabalh m'è centrat especiaument en dret aranés, en privilètge dera Querimònia, en concrèt enes articles VIIIau e Xau, que hèn referéncia ath dret de Torneria e Mieja Guadanheria respectiuament e tanben ena dòt.

Era vigéncia existent d'aguesti apartats ena actualitat ei era següent:

- Respècte ath dret de Torneria auem de díder qu'ei un dret que s'a conservat a part dera modernizacion qu'era rèsta de drets an patit, ei a díder, qu'era Torneria non ei pas ua institucion mòrta, encara qu'era gent non l'utilize. Eth dret de Torneria ei ua institucion que non ei mòrta, encara que pera especulacion immobiliària ena Val d'Aran ei dificil de meter-la en practica.

- Per çò que hè ara Mieja Guadanheria ei un dret que s'a perdut, encara qu'eth Conselh Generau d'Aran vò prepausar era inclusion deth dret civil aranés a toi es matrimònis que se formalizen ena Val (qu'en actualitat son reguladi peth còdi catalan). Era Mieja Guadanheria establís eth repartiment ath 50% des guanh qu'artenhien es parelhes dempús dera formalizacion deth matrimòni. Er objectiu deth Conselh Generau d'Aran ei arténher qu'era Mieja Guadanheria se convertisque en dret supletòri, hèt qu'ac convertirie dirèctament en regulador de toti es matrimònis que se formalizen ena Val d'Aran. Era prepausa d'aplicar era Mieja Guadanheria a gessut deth Departament de Cultura deth Conselh Generau d'Aran, tot e qu'encara s'an d'estudiar es formules entà hèr efectiua era demanda. Eth Conselh Generau d'Aran vò recuperar aguest dret adaptant-lo ara societat actuau, ei a díder, çò que vò ei recuperar aguesta figura juridica pròpria d'Aran dera Edat Mieja (sègle XIVau).

- Per çò que hè ara dòt, ena actualitat ja non s'utilize, ja que son causes as quaus non se les da guaire importància, com poirie èster ua culhèra, ues mantes... Ena actualitat es testaments ja non se hèn damb detalh se non que se centren mès en causes damb un naut grad economic.

En conclusion, aguest trabalh m'a ensenhat com actuaue eth dret aranés sus es familhes araneses. M'a agradat trabalhar sus aguest ahèr ja que formèc part dera istòria deth mèn país, des costums, des obligacions, des drets as qu'èren sotmetudi es auantpassats dera Val.

6- APENDIX DOCUMENTAU:

1

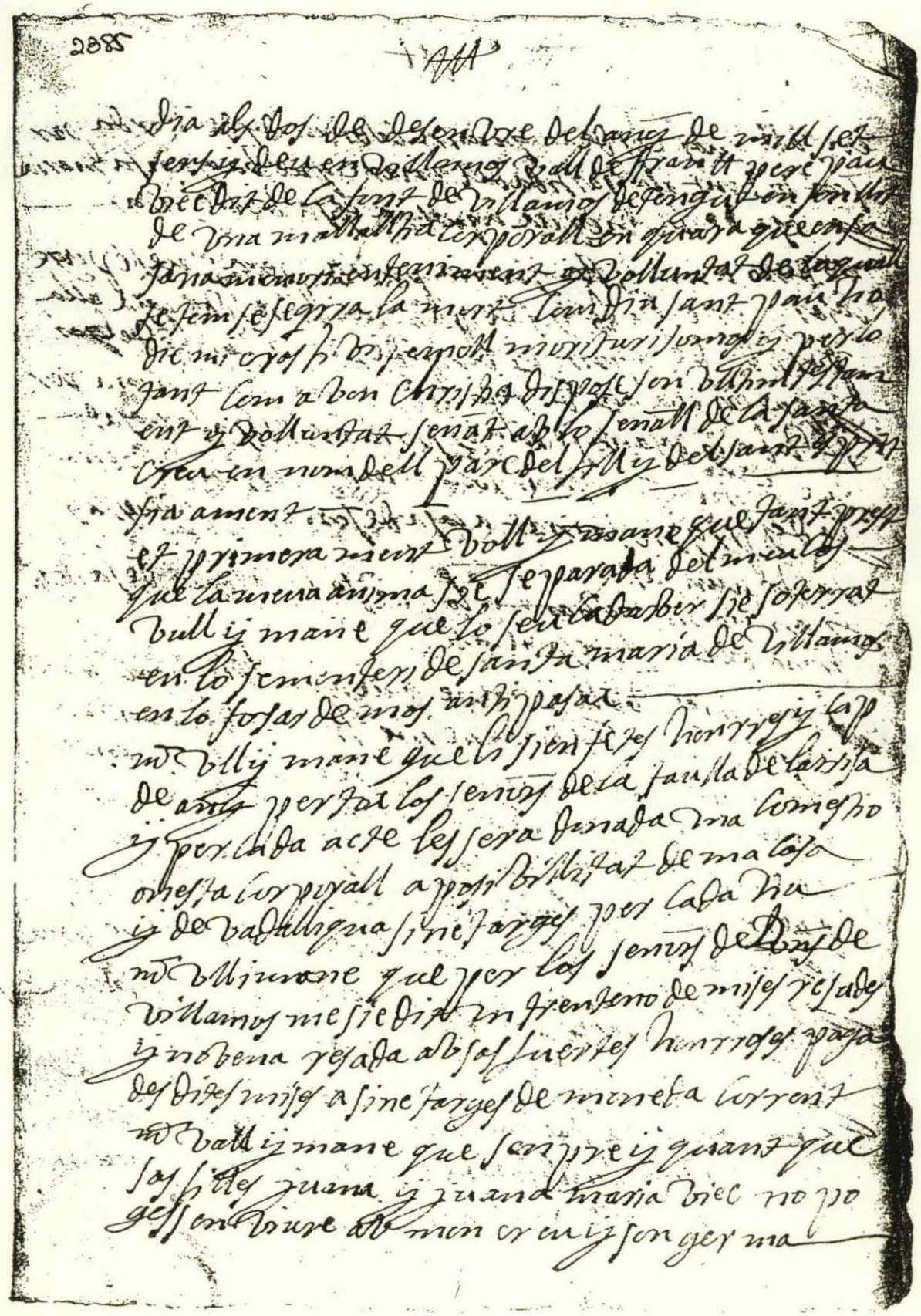
(Vilamòs) 1710, deseme, 2.

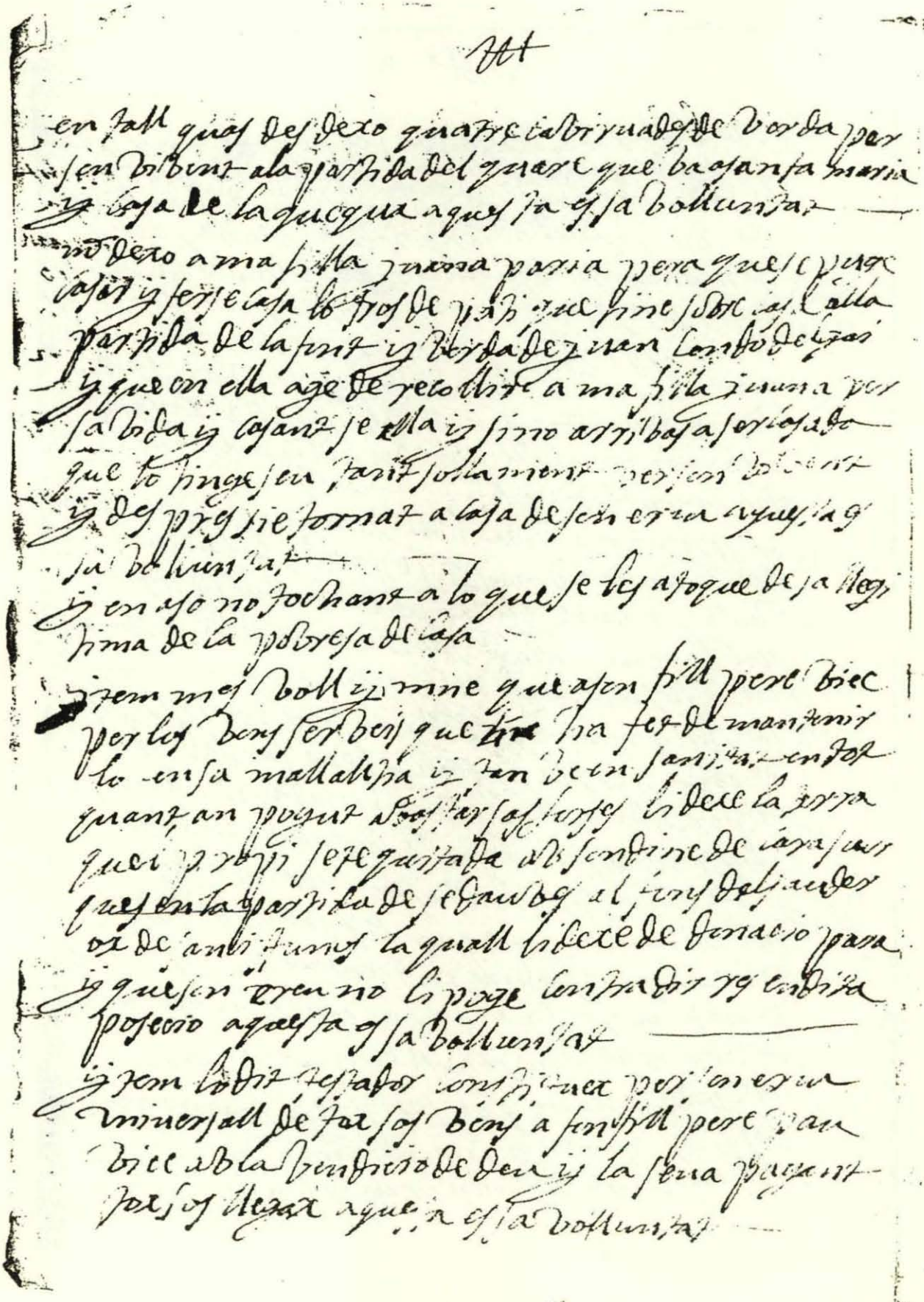
Testament de Pere Pau Viec, dit de la Fònt de Vilamòs.
AIGA. (Arròs), Hònts: Çò de Joanchiquet, numerò 2385.

Dia als dos de desembre del any de mil set sens y deu. En Vilamòs Vall de Aran. En Pere Pau Viec dit de la Font de Vilamòs detengut en mon llit de una malaltia corporal enquara que en sa sana memòria, enteniment y voluntat de la qual se tem se segirà la mort com diu Sant Pau: "ho die mi cros tibi serpel morituri sumus" y per lo tant com a bon christià dispose son últim testament y voluntat, señat ab lo señal de la Santa Creu, en el nom de Pare, del Fill, y del Sant Espirit sia amen. Et primerament vol y mane que tant prest que la meva ànima sia separada del meu cos, vull y mane que lo seu cadàber sia soterrat en lo seminteri de Santa Maria de Vilamòs en lo fosar de mos antipasats.
Item vull y mane que li sien fetes honres y cap de any per tots els señors de la Taula de Lairisa y per cada acte les serà donades una comestió onesta corpural a posibilitat de ma casa y de vadaliqua sinc targes per cada hu. Item vull y mane que per los señors de reverens de Villamós me sie dit un trenteno de mises resades y novena resada ab sas fuertes honroses pagades dites mises a sinc targes de moneda corrent.

Item vull y mane que sempre y quant que sas filles Juana y Juana Maria Viec no pogesen viure ab mon ereu y son germà en tal quas les deixo quatre cabiruades de borda per

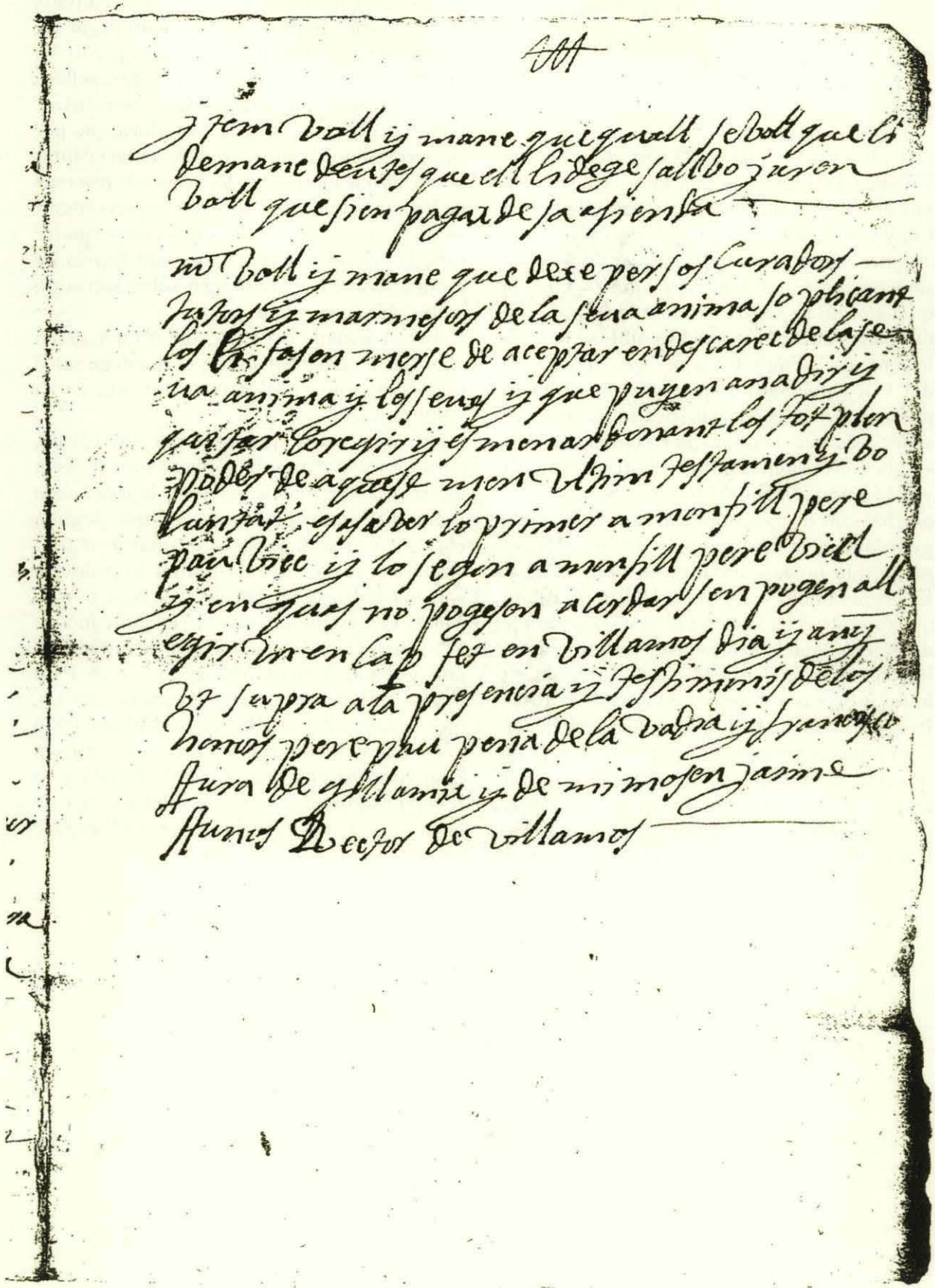
son vivent a la partida del Quare que va Santa Maria y casa de la Quequa, aquesta és sa voluntat.
Item dexo a ma filla Juana paria per a que se pugue casar y fer-se casa lo tros de pati que tinc sobre casa a la partida de la Font y borda de Juan Condò del Gai y que en ella age de recollir a ma filla Juana per sa vida y casant-se ella y si no arribas a ser casada que lo tingue seu tant solament per son vivent y després sie tornat a casa de son ereu, aquesta és sa voluntat. Y en asò no tochant a lo que se les atoque de sa legítima de la pobresa de casa.
Item més voll y mane que a son fill Pere Viec per los bons serveis que me ha fet de mantenir-lo en sa malaltia y també en sanitat en tot quant an pogut abastar sas forses li dexe la terra qu.el propi se te quitada ab son dine de casa Furques en la partida de Sedaubes al fons del Sauderor de Sanci Aunòs la qual li dexe de donació para y que son ereu no li poge contradir res en dita poseció, aquesta és sa voluntat.
Item lo dit testador constituex per son ereu universal de tots sos béns a son fill Pere Pau Viec ab la bendició de Déu y la seva pagant por sos legats, aquesta és sa voluntat.
Item vol y mane dit que qualsevol que li demane deutes que ell li dege salvo juren vall que sien pagats de sa asienda.
Item vol y mane que dexe per sos curadors, tutors y marmesors de la seva ànima soplicant-los li fasen mersé de aceptar en descàrrec de la seva ànima y les seves y que pugen añadir y quitar, corregir y esmenar donant-los tot plen poder de aquest mon últim testament y voluntat, és a saber lo primer a mon fill Pere Pau Viec y lo segon a mon fill Pere Viec y en cas no pogesen acordar-se.n pogen alegir un en cap.
Fet en Vilamòs dia y any "ut supra" a la preséncia y testimonis de los honorables Pere Pau Pena de la Badia y Francisco Aura de Guillamix y de mi mosen Jaime Aunòs rector de Vilamòs.

Att

en fall qual dey dexo quatre cabrivas de vorda per
ijen bibent ala parroquia del ginare que ba ajanta Maria
ij casa de la qual aquesta ossa bolluntat
no dexo a ma filla juana paria pera que si pugue
casar ij ferse casa lo ffos de ya ij que fine sobre la dita
parroquia de la font ij vorda de juan Cambo de ajas
ij que en ella age de recobrir a ma filla juana per
sa boda ij casant se ella ij sino arribas a ser casada
que lo pugue ser, sanf solament per ijen bibent
ij dey pugue ffermar a casa de ser era aquessa ossa
ja bolluntat
ij en aso no fochant a lo que se ley afoque de sa legi
tima de la pobresa de casa
ijem mey bolt ij mine que ajen fill pere biec
per los bens serbeis que ma fet de mantenir
lo en sa malaltia ij ten bem sanitat entot
quant an pogut ffer sa bida ij bede la terra
que i pobli se trobaba al fondine de casa juan
que es ta parroquia de sedaubs al cim del jauder
ol de sant Ramon la quall bida de donacio pana
ij que sen tren no li pugue contradir ny embida
posseir aquesta ossa bolluntat
ijem bolt testador confirma per ijen ere
mmersall de tot los bens a fon fill pere biec
abla condicio de den ij la sena pagant
per los dexat aquesta ossa bolluntat

44

Jtem volli mane que qualh sebolh que li demane deuesq que ell lidege salbo juren volh que sien pagat de sa despensa

Jtem volli mane que dexe per sos curadors Jutges e marmessors de la seua anima so ph.cant los Cofasen messe de acceptar endescarec de la seua anima e los seus e que puxen anadir e tanher corregir e esmenar bonant los fot plen poder de aquest meu vltim Testament e bolluntat, esaber lo primer a monsill pere pau bec e lo segon a monsill pere bielh e en cas no pogesen acerdar sen pugen alegir vn en cap fet en villamos dia e any Et sapera a la presencia e Testimonis deles hores per ell pus pensa de la vadia e fenestra dura de villamos e de mi mosen jaime Nunes Rector de villamos

2

(Vilamòs) 1711, junhsèga, 8.

Testament de Jaima Cuny.
AIGA. (Arròs), Hònts: Çò de Joanchiquet, numerò 2190.

Dia als vuit de juliol del any de 1711 en Vilamòs Vall de Aran etc. Jaima Cuny de la vila de Vilamòs filla legítima y natural de Juan Cuny y Sevil.la Ané, detenguda de una malaltia corporal estant en son lit enquara que en sa sana memòria, enteniment y volunta[t] de la qual se tem se segirà la mort corporal com diu Sant Pau: "hodie mi chrastibi" señada ab lo señal de la Santa Creu, en el nom del Pare del Fill i del Sant Esprit sia amen. Et lo primerament encomane la seva ànima a nostre señor Déu que de no res la ha chreada que la volgue colochar en la glòria celestial de paradís y a la humil Verge Maria y a Sant Jaume gloriós sant de meu nom y al sant àngel de la guarda que moderen entersedit al supremo jutge que no la condanne a mort eterna. Et primerament vol y mane la dita testadora que tant prest que la seva ànima sie separada del seu cos que lo seu cadaver sie soterrat en lo sementeri de Santa Maria de Villamòs en lo fosar de sos antesesors de casa de la Riba. Item voll y mane la dita testadora que li sien fetes honrres y cap dany per tos los señors de reverens de la T[a]ula de Lairisa y de caritat les serà donat per cada acte lo acostumant y de vadaliqua sinc targes per cada hu. Item voll y mane la dita testadora que per los señors de reverens de Vilamòs li sie dit un trenteno de mises resades y novena cantada ab sos fuertes honrroses y asò serà pagat tot al acostumat y tres mises cantades per lo dia que mora selebrades per los señors de capellans de Villamòs aquesta, és sa voluntat. Item voll y mane la dita testadora que per "inperpetuum" li sie dit un aniversari cantat per lo dia que morirà, per los señors de reverens de Villamòs que vuy son y per "inperpetuum" seran y de caritat per dita misa dexe quatre rals de pensió y de principal vuit lliures de moneda corrent y asó obligat sobre son adot, aquesta és sa voluntat.
Item vol y mane la dita testadora que si hai algú que li demane deutes que ella dege salvo juren vol que sien pagats, aquesta és sa volunta[t].
Item vol y mane que dexe per sos tutors, curadors y marmesors soplicant-los li fasen mersé de aceptar en descàrrec de la seva ànima y donant-los tot plen poder de què puguen corregir y esmenar, añadir y quitar de aquest son últim testament y voluntat lo primer a son marit Blasi Monge, al reuerent mosen Martí Cuny subdiàcono, al reverent mosen Pere Juan Condò, a Juan Cuny de la Quequa son germà, a Juan Monge de Juan Pau. Fet en Villamòs dia y any "ut supra" per mi, mosen Jaime Aunòs Rector de Villamòs a la presència y testimonis de los reverens mosen Fransisco Aunòs prevere de Villamòs y lo reverent mosen Martí Cuny subdiàcono, y de mi mosen Jaime Aunòs rector de Vilamòs.

2190

Dia als vuit de juliol del any de 1716 en Villamos Vall de Aran St Jaime Lunes de la riba de Villamos filla legitima y naturall de Juan Lunes y de Bilha ara de Jesu da de vna malaltia corporall estant en son bon enquara que en la sana memoria enteniment y voluntat de la qual Jesum Jo elegira la mort corporall Sen diu sant juan bodiem Ara Jhi jenat dabo lo senall de la santa creu en nom del pare del fili y del sant esprit, ja amen. Primerament encomane la sua anima a nostre senyor deu que deno per la sua santa pasio la volge colocar en lo regna celestial de parady y ala benuida Verge maria y a sant jaume apostol del meu nom y al sant angell de la guarda que moderen en ser vici al supremo juge que no la condamne a mort eterna — — — — —

Et primerament vol y mane la dita testadora que sant pere pregue per la sua anima y de la parada del seu cos que lo sia dat en lo cementeri de santa maria de Villamos en la sepultura de sos antecessors de la riba — — — — —

Mes vol y mane la dita testadora que li sien fets quatre y catorse vestidets entre de reuerens de la sglia de Clarmia y de santa Jhs ena fenar per la dita acte lo acostumat y de vestidets sinc pobres per casa nu — — — — —

Mes vol y mane la dita testadora que y sien dits entre reuerens de Villamos vn trentena de misses rsades y no bena cantada ala altar bens rosy y ab ega plaga fos al acostumat y fet mi cantades per lo dia que mora se celebrades per los senors de capellans de Villamos aquestades y ab ballanat — — —

Iij Item vull ij mane la dita Jessadora que per ij per pegua
lisie dit un aniuersari cantat per tota dia qu morra
per los seruey de reuerens de villamos que vuisonti per ij per
pens seran ij de caridat per dita missa dere quand ho al de
penssio ij de principall vuit liurs de monedalorrens
ij ajo Soligat sobre sos bens aguesta essa vollunsat
Iij Item vull ij mane la dita Jessadora que si hauia algu
que li demane deuti gue ella dege sallbo juren vollque
sien pagas aquesta essa vollunsa
Iij Item vull ij mane que dere per os seus curadors
ij marmesors soplicant los dits sos mersè de acceptar
en descarec de la seua anima ij donant los tot plen po
der de que puguen corregir ij esmenar anadir ij gastos
de aquest son vltim testament ij vollunsat lo primer
a son marit Blasi monge al Reuerent mosen mort
Cuni subdiacono al Reuerent mosen pere juan conde
a juan Cuni de la queuna sen germa al juan monge de
juan pau fet en villamos dia ij auni dt supra per
mi mtre jaime sunyer Rector de villamos alla
presencia ij testimoni de los Reuerens mosen franci
co sunyer preuere de villamos ij lo dit mosen mar
ti Cuni subdiacono ij dem mosen jaime sunyer Rot
de villamos

3

(Arres de Sus) 1712, abriu, 18.

Testament de Andrèu Berdier.
AIGA. (Arròs), Hònts: Çò de Joanchiquet, numerò 2369.

És ver com vuy que contam en lo lloc de Arres de Sus en casa de Bernat Espic dia als 18 del mes de Abril del any 1712. Trobant-se en dita casa lo honorable Andreu Berdier natural de la vila de Vilamòs, i lo dit Berdier sent fill llegitim y natural de los quondams Juan Berdier y Esperança Morell quondam conjugues de la vila de Vilamòs, y estant lo dit Andreu Berdier malalt [en] la dita casa, en son llit de ona malaltia corporal, de la qual se tem se seguirà la mort com diu lo apòstol: "hodie michi, cras tibi". Y estant en sana memòria, enteniment y volluntat com a von christià per temor que se seguirà la mort dispose son testament y última voluntat "ut sequitur" senyat ab lo senyal de la Santa Creu en nombre del Pare del Fill y del Sant Esperit sia amen.
En tot primerament encomane la seva ànima a nostre senyor Déu que de no res l.a creada y a la mare de misericordia Maria Santísima la vulgue rebre en los braços al àngel de sa guarda y al sant del seu nom la vulguen collocar en la glòria celestial del paradis. Et primo vol y mana dit testador, que tant prest, que la seva ànima sia separada del seu cos vol que lo seu cadaver sie soterrat en lo cementeri de Santa Maria de Vilamòs en lo fossar de los pares eo de sos antipasats, aquesta es sa voluntat.
Item vol i mana lo dit testador que li sien fetes honres y cap de any per tots los sacerdots reverends de la Taula de Layrisa y per cada acte les serà donada una colació honesta corporal y de la vadalica sinc targes per cada hu, aquesta és sa voluntat.
3 Item vol y mana lo dit testador que per los senyors de sacerdot reverends Vilamòs li sien celebrades dos trentenos de 30 mises cada hu novena cantada ab sas ofertes honroses pagat tot al acostumat en moneda corrent aquesta és sa voluntat.
4 Item més vol y mana lo dit testador que li sie dit un aniversari cantat tots los anys per lo dia que morirà per "imperpetuum", per los sacerdots capellans que vuy son, y per "imperpetuum" seran de Vilamòs y per caritat de lo dit aniversari deixe sinc rals de pensió tots los anys y de principal 10 lliures [de] moneda corrent en la pressent vall contant per lliura 10 rals i per ral 20 ardits, tot asò deixe en descàrrec de la seva ànima y si la seva ànima no ha menester, les ànimes de sos pares o per aquelles que estan més detingudes en les penes de purgatori de sos maiors obbligassions com a Déu nostre senyor li pleurà apceptat aquelles, y dites 10 lliures deixe y obligue espressament en la borda que vuy posseheix en la vila de Vilamòs ab totes sos confrontacions nomenada de la Borda Xelina franca y quitia tant frut que principal y sos tutors aguen de laudar carta en favor de la reverenta Comuna de Vilamòs, aquesta és sa voluntat.
5 Item més vol y mane lo dit testador que sempre y quant que y aurà algú o alguns que demanen deutes que ell les degué en tal cas salvo juren vol que sien pagats de sos béns en descàrrec de la seva ànima a coneguda de sos tutors, aquesta és sa voluntat.

6 Item vol y mane dit testador que finits sien sos dies, y pagats sien tots sos legats en descàrrec de la seva ànima crie y cride y deixe a la bendició de Déu y la seva per sa herència universal de tots sos béns tant mobbles que sedents y perminències de la seva casa tant de sos béns paternals com maternals a sa neboda Juana Maria Morell filla legítima y natural de Juam Juseph Morell y Clara Aunòs conjugues de Vilamòs dits de la casa Costansa y en cas que la dita Juana Maria morís abans de pendre lo estat del matrimoni y casada si en sa casa pròpria en tal cas vol y mana lo dit testador que los demés fills y filles del dit Morell y Aunòs sien hereters universals de tots sos béns y que la dita sa neboda no sie enquietada ni perturbada en sa legítima possesió per ningun parent ni amic, que tot lo que li podrien demanar de pertenyenses de consa[n]guinitat, affinidat, o dono per nulle y de ningun valor y que també la dita sa (ma) neboda y heretera de mos béns o els altros mos nebots presens morisen abans de arribar als anys de discreció y "ab intestatu", en tal cas o deixe tot per la sava ànima y que li.n fassen descàrrec los sacerdots capellans de Vilamòs i lo present capítol vol que sie vàlido en tot tribunal de justicia, aquesta és sa voluntat.
Vol y mane lo dit testador que lo dia que more li sie dita un missa per los capellans de Vilamòs y de Caritat les serà donada una migera de vi

Paragraf hijut segontes era letra . 7 Vol y mana dit testador que en cas de que los pares de la dita sa hereua no volguesin pagar totes les dites funeralles, excèquies y deutes en tal cas dono plen poder a los senyors reverents de la Taula de Layrisa que se puyguen enpenyar en la borda o en casa, y també los de Vilamòs per tot lo que faran constar, auran fet descàrrec per la seva ànima, on en qualsevol tros de hazienda que millor les plaurà, aquesta és sa voluntat.

Item vol y mana dit testador que alleses per sos tutors, curadors y marmessors de la seua ànima donant-los tot plen poder de corregir, esmenar, anyadir y quitar de aquest son últim testament y voluntat és a saber, a son cosí Jaume Pau Morell, a sos nebots Juan Juseph Morell y Juan Morell de Peydo y en cas que tinguen alguna duda per aconsellar-se se.n puguen elligir un en cap, sie llay o sie capellà, aquesta és sa voluntat. Dits tutors an elegit al reverent mosen Juan Pena dit de Piteu de Arres. **Frasa hijuda segontes era letra** Fet en Arres dia als 18 de abril del any de 1712 per my davall signat, demanat expressament per lo dit testador etc. A la presència de testimonis de los honorables Bernat Espic y sa muller Margalida Pena de Arres, y de mi il.lustríssim Jaume Aunòs rector de Vilamòs de lo qual tinc guardada nota en fe de lo qual me firmo ab la firma "quo utor". Escrit de mà aliena, etc.

De Aunòs rector [.sss.]

2363

Es Dex com suy, que estant en la Vila de Arres dens en Casa de Bernat Espic dia a 18 del mes de Abril del Any 1712. Estant en dita Casa lo honor Andreu Beidies natural della Vila de Villamos, y lo dit Beidies sent fill Legitim, y Natural delos quondams Juan Beidies y Esperança Morell quondam conjugues della Vila de Villamos, y estant lo dit Andreu Beidies malalt ladita Casa en son lit de una malaltia corporal de la qual se tem se seguira la Mort com diu lo Apostol, Hodie mihi, Cras tibi. Y estant en sana memoria entendiment, y Voluntat com a bon Christia ya temor, que se seguira la mort dispose son testament, y ultima Voluntat, ut sequitur, senyat ab lo le nyal della Santa Creu en nom del Pare, y del Fill, y del sant Esperit sia Amen;

Et sot pinenament encomane la seua Anima a N. S. Du, que de nous la Cuedo, y a la mare de Misericordia Maria Santissima La Vulgue rebre en los bracos del Angel de sa guarda, y al Int del seu nom la Vulguen collocar en la gloria Celestial de Paradis.

Et primo vol y mana dit Testador, que tant prest, que la seua Anima sie separada del seu cos vol, que lo seu Cadauer sie soterrat en lo Cementeri de Sta Maria de Vilamos en los sas destos Pares ho desos antipassats aquesta es sa Voluntat.

2 Item vol, y mana lo dit Testador, que li-

sien

sien fetes honres, y Cap de Any pea tots los Srs de
Rnts dela taulla de Layrija, y pea cada acte les sera
donada una Cotacio honesta corporal, y de la Vada
lica sine tangres pea cada hu aquesta es sa volun
tat

3 Item vol, y mana lodit testador que pea los Srs de Rgs
de villamos li sien Celebrades dos trenteros de 30 miss
cada hu Nobena cantada ab sas ofertes honores pa
gat tot al acostumat en moneda corsent aquesta es
sa voluntat

4 Item mes vol, y mana lo dit testador, que li sie dit
un Aniuersari Cantat tots los Anys pea lo dia, que
morira pea imperpetuum, y pea los Srs de Capellany
que Vuy son, y pea imperpetuum, seran de Vila
mos, y pea Caritat de lodit Aniuersari deixe
sine zals de pensio tots los Anys, y de principal lo tt
moneda corsent en la pnt Vall contant pea hun
pa 10 zals, y pea zal 20 Asdits tot aso deixe en
descarrec de la sena Anima y si la sena Anima nou
ha menester les Anime de sos Pare, o pea aquelles, q;
estan mes detingudes en les pene de Purgatori de sos
maios obligacions com aDeu N. Sr li plauza apcp
tar aquelles, y dites 10 tt deixe, y obligue espressament
en la bonda, q; vui possehei x la Vila de villamos
ab totes sos confrontacions nomenada la Bonda de Ti
na franca y quina tant sant, que principal, y
sos tutors agaen de laudar Carta en favor de la
Rnt Comuna de Villamos aquesta es sa voluntat

7 Item mes vol, y mane lo dit testador, que sempre, y
quant que y aura algu, o algus que demanen

deutes, que elh les deguè en tal cas al
ve Juan vol, q. sien pagats detz bens
en descarrec de la seua Anima a conegude
de sos Iutors aquesta es sa voluntat

6 Item vol, y mana dit Testador que finits sien sos
dies, y pagats tots sos legats en descarrec de la
seua Anima dite, y caide, y deixe alla vendicio, de
Deu, y la seua pea sa hereua vniuersal de tots
sos bens tant mobbles, que sedents, y pertanen-
cies de la seua Casa tant de sos bens paren-
nals com maternals ara nebodа Juana Maria
morell filla legitima, y natural de Juan Jo-
seph Morell, y Clara Nunos Conjuges de Vi-
lamos dits de la casa de Castanesa, y en cas, que
la dita Juana Maria mories abans de perue le to
stat del Matrimoni, y casada sie en sa Casa
propria en tal cas vol, y mana lo dit Testador
que los demes fills, y filles del dit Morell, y Nunos
sien hereters vniuersals de tots los bens, y que la
dita nebodа no sie enquietada ni pertorbada
en sa legitima posesio per ningun parent ni a-
mic. que tot lo que li pogosen fer hauria de perteneyer
ses de consanguinitat, o Afinitat o dono per nulle, y de
ningun valor y que dambe la dita nebodа
y hereua de tots bens o elh Altres nos Nebots-
poseens, morissen abans de arriuar als Anys de
discrecio, y ab intestatu, en tal cas o deixe tots
per la seua Anima y que sien pagats de carrec
Cos Sr. Dr Capellany de Vilamos, y lo pnt ca-
pitol vol que sie valido en tot Tribunal de
Justicia aquesta es sa voluntat

Vol y mana dit Testador que lo dia que morc li sie dita
una missa pes los Capellans de Vilamos, y de Caritat les
una Testador una missa de los

Item Vol y mana dit Testador, que en cas de que
los Paes dela dita sa hereua no Volguessen pa
gar totes les dites funeralles exequies, y dutes en
tal Cas done plen poder alos Srs Rors de la
Taulla de Ldyssa que se puguen empenyar en
La Borda, d'en Clua, y tambe los de Vilamos
per tot lo que faran comprar aurangent de bey carrec
per la seua Anima, o en qual seual Sro de hazi
enda, que millor les plagua. aquesta es sa Voluntat

Item Vol y mana dit Testador que uiuen per los tutors
Curadors, y Maamessors de la seua Anima donant
los tot plen poder de corregir umenar anyadir y
quitar de aquest son vltim testament y Voluntat
es a Saber a son Cosi Jaume Pau Morell, a sos
Nebots Juan Joseph Morell y Juan Morell de Rey
do; y en cas que tinguen alguna duda per a acor
dellarse sen puguen elligir un en cap sic Hay, o sie
Capella aquesta es sa Voluntat fet en Arres
Dits testors nan elegit als Rnt Mre Juan Pena Pbre de Arres.
dia als 18. de Abril del Any de 1712 per my
Real Signat Jemanat exercysament per lo
dit Testador Vn alta presencia de testimonis de los
honors Bernat Esoic, y sa muller Magdalena
Pena de Arres, y de mi Nt Jaume Aunos
Ator de Vilamos Dels quals tinc guardada nota en
se dels quals me fizmo als Ya fitma, que ut supra

Escrit de ma Natena &c.

de Aunos Rector

4

(Vilamòs) 1716, junhsèga, 14.

Testament de Mossen Jaume Aunòs de Miquel, rector de Vilamòs, dera casa Joanchiquet.
AIGA. (Arròs), Hònts: Çò de Joanchiquet, numerò 34.

" Sit Nomen Domini beneditum". Dia als catorze de juliol a la vila de Vilamòs del any mil set sents y sexe. Jo Mn Jaume Aunòs rector de Vilamos fill legítim y natural de Jaume Aunòs y na Jayna de Miquel avuy difunts quondam conjugues de Santa Maria de Vilamòs encara que indigne de les grans mercés que me ha fet Nostre Senyor, trobantme agrabat y posat ab alguns achaques de mon cos de los quals temo seguirà la mort corporal, encara que estant en mon bon judiciy, entenimemt, memòria y voluntat. Senyat ab lo senyal de la Santa Creu en nom de Pare y del Fill y del Sant Esprit y de tota la cort celestial sia amen. Resintnam-me ab la voluntat de Déu omnipotent y al amparo de Maria santísima del gloriós San Jusep, sant de ma devoció y el sant àngel de ma guarda y al gloriós Sant Jaume apòstol sant del meu nom desitjo morir en la fe de la santa Iglésia cathòlica i romana y profeso de viure y morir en la santa fe cathòlica principalment lo qu.es conté en lo Credo y en los catorse artiggles de la fe: "Credo in unum Deum, Patrem omnipotentem" y per lo tant disposo mon últim testament y voluntat "ut sequitur"

Et primerament encomano la mia ànima y lo meu cos a Nostre Senyor Déu, que de no res la ha creada, tant prest que la meva ànima serà separada del meu cos .

Vull y mano que lo meu cadaber sia enterrat en la de Migaran tres misses resades, pagades totes a rahó de buit targes correntes. Item vull y mano que a la Santa Consòrcia deixo sinquanta y dos rals: los vint y sinc per los capellans de Vilamòs y demés de Layrisa també, y los demés per a profit de la Santa Consorcia per a fer-me las honras del òbit (deixo) sinc rals per a tots los comunitaris del òbit.

Item vull y mano en descàrrec de la meua ànima que sien donades vuit lliures a la Isglésia de moneda corrent y altres vuit per a los pobres, pagar la talla a san Miquel pera que me encomanen a Déu y si acas jo no tenia béns deixo tots mos alatjes y béns vestits, llibres, una tassa de plata y un morté de coure. Item vull y mano, que si en cas en ningun temps ningú demanàs ningun deute meu sia pagat (S.I) y que em comptes y menos comptes si y ha algú que sia defraudat tant de béns meus com de la isglésia sia pagat encara que jo per la misericòrdia de Déu no y se rés. Item vull y mano que la missa que tinc fundada lo dimecres en lo altar de San Juan que és sent lliures de principal y sinc de pensió, vull que la continuen de dir los capellans de Vilamòs fins a tant y age capellà en casa y en habent capellà en casa que sia de capellà de casa y si ere cas que la Comuna no pugue acudir a dita missa en tal cas lo hereu de casa serà obbligat a fer dir sinquanta misses "quiscun" any allà hont be ly pareixerà y plegar la dita pensió que los papers estan estacats tots sols en lo Argiu dels Capellans en la Isglésia y aquelles misses las ofresch per ma devoció, obbligació e (impretació).

Item deixo una carta de trenta y sinc lliures moneda corrent que de pensió és diset rals y mix que me fa la casa de Jaume Saforcada de Arrieto de Vilamòs. Més una altra carta de trenta y sinc lliures pensió, altres tants sous que me fa la casa de Pere Juan Navarro de Begos. Més un altra carta de trenta lliures de moneda corrent, pensió altres tants sous com consta per los instruments de cada una que totes elles monten cent lliures de moneda corrent, aquestes deixo per "imperpetuum" al hereu de casa de mos pares de Juanchiquet fins a tant y age estudiant per a dir los set psams penitencials cada dia, y per a estudiar se pugue valer de aquellas sinc lliures de pensió y en sent de missa pugue cubrar las deu lliuras juntes ab obbligació de dir les dites sinquanta misses en lo altar ya expressat y si en cas al temps de dir missa estaba ocupat dit altar la dirà a hont bé li parexerà y assò per "imperpetuum" com està ja dit y en cas que faltas capellà en casa la Comuna tan solament cubrarà las sinc lliuras com està axpresat en lo capítol nové, y les altres sinc lliures que daran per a casa y assò serà a títol de beneficy, aquesta es ma voluntat, perqué si és menester se pugue ordenar també lo estudiant a las

1. Paragraf hijut segontes era letra .
2. Frasa hijuda segontes era letra

preditas deu lliuras y si per cas y agués alguna duda en aquest mon últim testament quedo a la correcció de nostra santa mare la Isglésia cathòlica romana y donant tot mon plen poder a mos tutors los quals nombro al que serà rector de Vilamòs y al hereu de ma casa perpètuament que puguen esmenar, corregir, anyadir y quitar y per que tot lo sobre dit tíngue tot son degut effecte deixo per mon hereu unibersal de mos pobres bens pagats sian tots mos legats al que és y serà hereu de la casa de Juanchiquet.
Escrit de mà aliena y firmat de la mia pròpria. Teste Tomàs Monge acolit .sss. Dia y any "ut supra".

Y vull que se done del dit insturment una copia al archiu dels capellans y un altra en cas que se lloís alguna carta se tornarà a fundar (a fundar) y assò serà per "imperpetuum", aquesta és ma voluntat.
Mosen Jaime Aunòs rector de Vilamòs firmo .sss.
Y las missas de la Santa Consòrcia y de altres confraries també les aplico per ma devoció, obbligació e impretació y també que los tutors sian obbligats a pendre-me bulla de difunts en lo any que mora.

In Nomen Domini Benedictum. Dia de
als catorze de Juliol en la vila de Vilame. de Any-
de mil set cents e sexe. Jo Mre Jaume Nunos Rector
de Vilamos filh legitim, y natural de Juan Nunos, y Via
Jayma de Ninguet a tuy difunts ojam conjuges de dit
la Vilaria de Vilamos entera de cos de tele grany
meres, que me nagen N.S. Dios me agrabat, y po-
sat ab algun achaques de mon Co, de los quals temo
de seguida ga Nost Cosenat encara sus crant en
mes bon juhy, Entendiment, Memoria, y Voluntat
tengat ab lo cuyat dita Santa Cath en nom
del Pare, y del Fill, y del Sant Spirit y de tota la
Cort celestial dita Amen. Reconeixem ab la obsun-
dat de Deu Omnipotent y al amparo de Maria
Santissima sen Concio, San Seus dit de ma
devocio y al Sant Angel de ma guarda, y al Sto
dit. Sant Jaume Apostol Sant de ma per-
que deuhy morir en la fe de la Sa Mre
Catholica, y Romana, y protesto de viure, y morir en
la dita fe Catholica principalment lo que Co
en lo Credo, y en los Catorze Articles de la fe
Credo in unum Deum Patrem Omnipotentem. Y per
lo tant dispose mon Testament, y Voluntat, ut se
guitur.

Jot primerament encomano la mia Anima, y lo meu
Cos a N. Sr Deu, que de no ey la ni dieda tan prest
que la meua Anima sera separada del meu Cos
vull e mano que lo meu Cadaber sia enterrat en la

de Migaran tres missas resadas pagadas totas à uiho de
buit sazges Corrents.

Vull y mano que ala Santa Confrayria deixo sinquanta y dos sals los vint y sinc per los Capellans de Vilamos y demes de Layrisa pera fezme las honras, y los demes pera profit de la Santa Confraria. Itambe pera fezme las honras del obit de sinc sals pera tots los Comunitaris del Obit.

Vull y mano en descarrec de la meua anima que sien donades vuit sliuras ala Iglesia de moneda corrent y altres buit pera los Pobres pagar la talla à San Miquel pera que me encomanen à Deu y si acas jo no tenia bens deixo tots mos alaljes, bens, vestits, llibres, una tassa de plata, y un mortè de coure, &.

Vull, y mano, que si en cas en ningun temps sigue demanat ningun deute meu sia pagat S. I. y que en comptes y menos comptes si y ha algu que sia defraudat tant de bens meus com dela Iglesia sia pagat encara que jo per la misericordia de Deu no y se res.

Vull y mano que la Missa que sine fundada lo dimecres en lo Altar de San Sebastia que es cent sliuras de Patrimoni y sinc de pensio vull que la continuen de dir los Capellans de Vilamos fins à hont y aga Capella en Chiay en haben Capella in Casa que sia Capella de Casa, y si ere cas que la Confraria no

puguè audir a dita Missa en tall Cas lo Hereu de Casa
sera obligat a fer diz Sinquanta Misses quiscun Any
allahont be hy pareixera y plegar la dita pensio, que
los papers estan estacats tots soli en lo Argue dels
Capellans en la Iglesia, y aquelles misses las ofresch per
ma devocio, obligacio, e intencio.

Deixo una Carta de trenta, y sinc lliures moneda
Corrent que de pensio es dites cals y mix que one
fa la Casa de Jaume Saforcada de Arlito de
Villamos. Mes unaltra Carta de trenta y sinc lliures
pensio altres tants Sous que me fa la Casa de Pere
Juan Navarro de Vergos. Mes unaltra Carta de trenta
lliures de moneda Corrent pensio altres tants Sous
com consta per los instruments de Cada Una que
dites ells monten Cent lliures de moneda Corrent
aquestes deixo per imperpetuum al Hereu de Casa
de mos Pares de Juanchiquet sino a tant y age Es-
tudiant pera diz los set psams penitencials cadal
dia, y pera estudiar se puguen Valer de aquellas
sinc lliuras de pensio, y en sent de Missa puguen
cubrar las sen lliuras Juntes ab obligacio de diz
las ditas Sinquanta Misas, en lo Altar la ex
prestat, y si encas al temps de diz Missa estaba
ocupat dit Altar la dita ahont be hy pareixera
y ajso per imperpetuum com esta ja dit, y en cas
que faltas Capella en Casa la Comuna tan lo
lament Cubrira las sinc lliuras convesta ex pre
sat en lo Capitol nove, y ses altres sinc lliures que
daran pera Casa y ajso sera a titol de Benefici, aqui
ja es ma voluntat.

Perque si es menester se puguie Ordenar tambe lo
estudiant al las prebitas Deu Ilurzas, y si per cas
y aques alguna duda en aquest mon vltim Testa
ment, quedo a la Coracio de Nostra Sta Mare
La Yglesia Catholica Romana — y donant tot
mon plen poder à mos tutors los quals nombro
al que será Rector de Vilamos, y al Hereu de
ma Casa perpetuament que puguen esmenar
Corregir, anyadir, y quitar, y perque tot lo so
bre dit tinque tot son degut effecte deixo per
mon Hereu Vniberssal de mos Pobres bens pagats
sian tots mos Legats all que es, y será Hereu de
La Casa de Juan chiquet. Escrit de ma aliena
y firmat de la mia propria. Jesta Thomas Mon
ge Sicolyt. &. Dra y Any ut supra.
Y vull que se done del dit instrument una Copia
al archiu dels Capellans, y un altra en Casa, y en
cas que se perdes alguna Carta se tornara a fun
dar à fundar, y aysso sera per imperpetuum
aquesta es ma Voluntat.
Moser Jaime Thomas Rector de
Vilamos firmo

Y las Missas dela Santa Oracio y de altres con
fraries tambe les aplico per ma devocio, obligacio
e interpretacio. y tambe que los tutors sian obligats
a prendreme una Bulla de Difunts en lo Any que
mora.

5

(Vilamòs) 1728, junh, 30.

Testament de Mossen Jaime Aunòs, rector de Vilamòs, dera casa Joanchiquet.
AIGA. (Arròs), Hònts: Çò de Joanchiquet, numerò 831.

En nombre de la santisima trinitat Padre e Hiyo y Espiritu Santo sia amen. Jo Jaime Aunòs rector de Vilamòs postrado a los pies de mi señor Jesucristo Crusificado, dia a los trenta de junio de mil siete sientos y vente y ocho y que estando en mi juicio, memòria, entendimiento y volluntat y temeroso se sirá la muerte corporal y como buen cristiano y teniendome y doy por bueno el testamento que tengo hecho y que esta entre mis papelles quiero que sea vallido y hago codicill del tenor siguiente.

Et primo ordeno y es mi volluntat que en dia de mi muerte se me diga un aniversario todos los años i por "imperpetuum" i de caridad dejo por fundación seis reales corrientes cada año y de principal doxe llibras corrientes y si ere caso de jo no poderllas fundar en tall caso dejo una tasa de pllata que me qüesta onse llibras y un rall de pllata y si no ai bastante que mis tutores y heredero vendan una cochara de pllata para (para) aser dicha fundación, esta es mi volluntat.

Item mas quiero y mando que mi heredero y tutores me tomen una vulla de difuntos por mi allma y eso tan presto que sepan que an sallido los vullas.

Item és mi volluntat que a les dos filles de ma neboda Doroteal les dexo sinc lliures a cada una, mes a les filles de ma neboda Jusepa Aunòs de Begos les deixo deu lliuras més, dexio alla filla de ma neboda de Juan de Arro sinc lliures que en tot son vint y sinc lliure de moneda corrent ya aquelles obbligo en la terra Correga Llunga de les Corregues, més a la fillola de Sapllan sinc lliures de moneda corrent[3] que yo me tinc quitada ab mon diner, mes a ma neboda Juana Maria Aunòs moller de Jaime Juan Condò voll que li sien donades sinc lliure[s] de moneda corrent pagades de mos béns.

Item per a la cera de mon enterro dexio trenta rals correns per a que me done candellins la isglésia y per lo que tinc treballat en ella.

Item és ma volluntat que dexio tots mos llibes a vinqullar en ma casa de Juan de Chichet si quede romanent de refer y si acas fos pròdic en tall caso quiero que se venda al encanto públlicho y se me digan misas por mi alma y si mi alma no les tiene menester las aplicho por las animas de mis maiores obligationes.

Item todas las misas que se me an de desir de la santa Consòrsia y otras confrarias digo que se digan por mi allma y si mi allma no las ha menester las aplicho por las maiores obligationes que Diós sabe que las debo.

Item a los sacerdotes que me asista y me den la absollutión en el artichullo de la muerte les deyo un reall de quatro para refrescar con oblligation que me digan dos misas tan presto que mi allma se a separado de mi cuerpo esta es ma volluntat.

Item es mi volluntat que todo lo que estará ser mio lo agrego como en el beneficio y testamento de mi ermano mosen Francisco Aunòs y todo con las propias cláusullas de su testamento y todo ser aporado de mis bienes y asienda de mis padres y que no se misque nada de nuestros bienes en los de mi[s] padres en ningún tiempo presente mi porvenir sinó para mantener los estudiantes que vendran en mi casa, para ser mantenidos en sus estudios y si no hai estudiantes sea la pención para casar a la donsellas que vengan en mi casa.

Item es mi volluntat que deyo por mis tutores y curadores y marmesores de mi allma a mi sobrino Miquell Aunòs y a su hijo Francisco Aunòs al reverendo señor que será ellegido por rector de Villamòs por imperpetuo y a mis amigos el señor doctor Miquell Saforchada y a sus ermanos Tomás Saforchada y a mosen Jaime Juan Saforchada y a mi sobrino Antonio Cau del Munge de Arròs y a mi sobrino Jaime Juan Condò del Ros sopllichandoles me hagan favor de acceptar esta mi úlltima volluntat en descargo de mi allma y les doy todo lleno poder de corregir, añadir y corregir y quitar todo lo que no estubiere bién all servicio de nuestro Señor y todo lo deyo a la corrección de sus buenos juhicios.

Item es mi volluntat que de mis bienes quiero que sean dados sinquenta y dos realles a mi sobrino Blas Aunòs de la Roata, ya és pagat per lo enterro de sa mare Adriana[4].

3. Frase afegida entre: mes a fillola...correns.
4. Frasa hijuda entre: ya és...Adriana

Item es mi volluntat que quall quiera que me pia deudas que jo dega sallvo juren quiero sean pagados de mis bienes.
Item es mi volluntat que pagadas sean todos mis oblligationes elligo por mis erederos a mis sobrinos Miquell Aunòs y a sus hijos Francisco Aunòs y a Marcellí Aunòs en oblligation que me digan cada dia los siete salmos penitenciales y una parte de rosario y como tengo mantenido la casa después que e sido saserdote que amas de asistir alla casa tengo pagados muchos entierros con mi sudor y trabayo.
Postrado allos pies de Jesichristo y de la humille Virgen Maria su siervo Jaime Aunòs indigno sacerdote doctor de Villamòs.

ett

En nombre de la santissima trinitat padre hyo y espiritu
santo sia amen. Jo Jaime Juanos Decor de Vilamps posra
do a los pies de mi señor Jesuchristo crucifichado dia ano fronta
de junio de mill siet sientos y bente y vuho y que estando
en mi juicio memoria entendimiento y voluntat y feme
rosa scsira la muerte corporall y como buen cristeno y
temiendome y dor per cuenol el testamento que tengo hecho
y que esta entre mis papeles y quiero que sea valido y ha
ga Codicill del tenor siguiente — — —

Et primo ordeno y es mi voluntat que en dia de mi muerte
se me diga un anniversario todos los anos y per imperpetuo
y de caridad dexo per fundacion sis reales y cortichet cada
ano y de principall dote libras corrientes y siere caso de
que no podrias fundar en tall cap dexo una tasa de pitara
nte que questa en sellibre y un tall de pitara y sino la basa
para para aserdicha fundacion esta es mi voluntat —
y mas quiero y mando que mi heredero y futore y tomen una
vila de destrez por mi alma y cofanaresto que se para
que an salit de las bulas — — — —

Y tem es mi voluntat que a los fills de ma neboda dona
Jeanes dexo sinc liures a cada hun mes dels fills dema
neboda Juepa a uenos de dexo les dexo deu liures mes
dexio a la filla de ma neboda de juan de arro sinc liures
que en jot sun vint y sinc liures de moneda corrent ya
que es obligen la terra de la Correga hunga de les corregs
que no a la filla de sapillan sinc liures de mes
y tem jo me fonc quesada ab mon primer — mes a ma neboda
y dana maria auenos moller de jaime juan Curto vuit
sisen fonades sinc liures de moneda corrent pagades de mes
bens — — —

Y tem per la cera de mon enterro dexo trenta rals corrents
per cera que me fonc cansellada la jglesia y per lo que fonc
trebalat en ella —

VIII

Jtem es ma Voluntat que dexo los mios libros a un qui biua en
ma casa de juan Shidrer si qui de remanent de ester y biuia
los prodic en tall caso quiero que se benda al encanto publicho
y se me digan misas por mi alma y si mi alma no las tiene menes-
ter las aplicho por las almas de mis maiors y obligados ——
Jtem todas las misas que se me han de dir de la santa cofradia
y otras contrarias digo que se digan por mi alma y si mi alm
ma no los ha menester los aplicho por las maiors y obligados
que dios sabe que los debo —
Jtem al os sacerdotes que me asista y mueran la abolucion en el
articulo de la muerte les dexo un real de quatro para ayudar
con obligacion que me digan dos misas tan presto que mi
alma sea separada de mi cuerpo esta es mi Voluntat
Jtem es mi Voluntat que todo lo que sea ser mio le agre
go como en el benefizio y testamento de mi ermano Mtro Fran.co
auons y todo con las propias clausulas de su testamento
y todo sea aprouechado de las dichas y asienda de mi padre
y que no se mi gue nada de nuestros bienes en los de mi pa
dre en ningun tiempo presente ni por benir sino para
mantener los estudiantes que bendran en mi casa para ser
mantenidos en sus estudios y si no mantubiantes sea la pen
cion para ayudar a costar la fonsella que bengan en mi casa —
Jtem es mi Voluntat que dexo por mis testa.res y Cura
dores y marmesores de mi alma a mi sobrino miguell
fuentes y a su hijo francisco fuentes y al reuerendo señor
que sera elegido por Rector de Vilamos por jnterpretes
y amis amigos el señor Doctor miguell Jaureguiada
y a su ermano tomas Jaureguiada y a mi jaime juan
Jaureguiada y a mi sobrino antonio Cayuela mingueza
y a mi sobrino Jaime juan con todos los dichos todos
les mi hagan favor de aceptar esta mi ultima Voluntat
en descargo de mi alma y les doi todo lleno poder
de corregir anadir y corregir y quitar todo lo que no sea
biere bien al seruicio de nuestro señor ——

Bll

Y todo lo dexo alla correccion de Sy Buenos Jubicios
Yten es mi Boluntat que de mis Bienes que yo tengo que sean
dadas sinquenta Libras reales a mi sobrino Blas ausens
de la Roata + Yes pagar por lo entierro de Samare adriano
Yten es mi Boluntat que qualt quiera que me pida
deudas que yo dega salbo juren quiero sean pagados de
mis Bienes — — — — — — — —
Yten es mi Boluntat que pagadas sean todas mis
Obligaciones elligo por mis erederos a mis sobrinos
miquell fuentes y a sus hijos francisco fuentes y amue
a fuentes en Obligacion que me digan cada dia
lo siete salmos penitenciales y una parte de rosario
y como tengo mantenido la Casa de sus que he sido
Caserote que ha mas de asistir alla casa tengo pagados
muchos entierros con mi sudor y trabajo
postrado alles pies de jesuchristo y de la Reyna de
Virgen maria Su Siervo Jaime fuentes yndigno
Caserote Doctor de Villamoya

7- BIBLIOGRAFIA:

- AADD. VERGÉS I BARTAU, Frederic. Gran geografia comarcal de Catalunya / Volum 16: L'alt Urgell, la Vall d' Aran, Andorra. Ed. Fundació Enciclopedia catalana (Barcelona).

- BERTRÁN MUSITU, José. El derecho especial del Valle de Aran. Ed. Tipografía de José Espasa, Barcelona 1901.

- ESTRADA, Ferran; ROIGÉ, Xavier; BELTRAN, Oriol. Entre l'amor i l'interès. El procés matrimonial a la Vall d'Aran. Garsineu Edicions 1993.

- ESTRADA, Ferran; ROIGÉ, Xavier; BELTRAN, Oriol. Era casa aranesa. Antropologia d'era arquitectura ena Val d'Aran. Garsineu Edicions, Tremp 1997.

- Era Querimònia. Amb la col.laboració de Mª Pau Gómez i Ferrer i l'Archiu Istòric Generau d'Aran. Ed Conselh Generau d'Aran 2000.

- MEZQUITA DEL CACHO, Jose Luís; SIMÒ SEVILLA, Vicent. Era mieja Guadanheria, Era Torneria. Conselh Generau d' Aran 2001.

- ROY I SANTOS, María Antonia; SIRAT I SANGLADA, Ester; UROZ I DEO; Raquel. Bausen, un lòc ena frontèra. Conselh Generau d' Aran 1988.

- SABIRON I HERRERO, Benjamí. Atles comarcau de Catalunha, Val d'Aran. Generalitat de Catalunya, Departament de Política Territorial i Obrer Pùbliques, Institut Carogràfic de Catalunya 1994. (edició en català i aranès).

- VIDAL I PILA, Josefina. El règim especial de la Vall d' Aran (Normativa jurídica). Generalitat de Catalunya 2003 (edició en català i aranès).
Ed. Fundació Enciclopedia Catalana (Barcelona 1984).

8- ENSENHADOR MATERIES:

Ab intestatu: persona que morís e non hè un testament vàlid.(3)
Absollution: absolucion; accion d'absòlver; absòlver: perdonar, especiaument es pecats.(5)
Acòlit: ajudant deth clèrgue.(4)
Alatjes: alatges; jòies.(4)
Altar: lòc disposat a aufrir sacrificis a Diu, especiaument taula a on se celèbre era missa. (4)
Aniversari de difunts: dia en qué se complís er an o es ans de bèth un, ei ua celebracion liturgica. (3)
Argiu dels capellans (Vilamòs): archiu; lòc dera glèsia de Vilamòs a on se sauven es documents. (4)
Asienda; hisenda: es bens qu'a era casa. (1)
Béns: vestits, libres, tassa de plata, morter de coire.(4)
Bòrda: cabana ramadera.(1)
Bulla de difunts: butlla de difunts; document pontifici relatiu a matèria de fe o a qüestions generaus expedit pera cancelheria apostolica e autoritzat damb eth sagèth deth sòn nòm, entà arténher eth perdon des pecats. (4)
Cabiruades: cabirons; bigues de husta gròsses que servissen entà tier era bòrda, de seccion rectangular.(1)
Candellins: candelèr; sinonim de llànties (cera).(5)
Capellà en casa: mossen dera casa.(4)
Caritat: pagament as capelhans pes sòns servicis qu'acostumaue a consistir en un minjar.(2,5)
Casa pròpia: casa pairau.(3)
Clàusullas: clausula; condicions en un document jurídic.(5)
Cochara: culhèra.(5)
Colació: col·acion; caritat, un lliurament, ua entrega, un ben.(3)
Comestió: minjar que s'aufrie as assistents quan se celebraue eth funerau e es aniversaris.(1)
Comuna, la: taula, conjunt de clèrgues de Vilamòs.(4)
Comunitaris: relatiu ara comunautat de clèrgues de Vilamòs, que compartien er ofici religiós.(4)

Confraria: associacion de persones unidesentà un fin de pietat, etc., (4)
Conjugues: consòrt; er òme o era hemna, un respècte ar aute.(3)
Curadors: persona encargada de hèr complir era volontat deth testador.(1)
Deutes: obligacion qu'a o contrè ua persona de pagar, generaument en sòs, o reintegrar bèra causa a un aute.(3)
Diner: era moneda corrent, liures, targes, vid.(5)
Doctor: persona qu'a recebut eth mès naut grad acadèmic ena facultat.(5)
Donsellas: donzella; hemna joena, non maridada.(5)
Dot: dòt; aportacion volontària de bens que hèr era hemna ar òme orientada ath sosteniment des cargues deth matrimòni. (2)
Ellegir un en cap: elegir un dirigent en un grop de persones, ei parion que sigue laic o caperan.(3)
Encanto públicho: enquant publica.(5)
Enterro: enterrament; dar sepultura a un cadàver.(5)
Església de Mijaran: santuari principau dera Val d'Aran, convent der orde des Agustins a on s'amassauen es conselhèrs dera Val, a on se hègen es jures des governadors... (4)
Estudiantes: estudiant; eth qu'estúdie en ua universitat, etc.(4,5)
Excèquies: exèquies; ceremònies funèbres en aunor d'un difunt.(3)
Fill natural: ei eth hilh neishut dehòra deth matrimòni, un hilh que non ei reconeishut.(3)
Filla llegítima: ei era hilha reconeishuda, concebuda per uns pairs units en un ligason matrimoniau.(2)
Fossar: cementèri, lòc damb fòsses.(1)
Funeralle: funerau; relatiu as pompes funèbres.(3)
Hereters universals: son es ereus qu'an dret a tota era eréncia dera persona que morís.(3)
Hereu de casa: ei er ereu primogènit que se quede damb era casa pairau.(4)
Hereu: ei qui erede ua causa d'un aute; especiaument eth hilh primogènit.(1)
Instruments: documents.(4)
Legats: ei ua disposicion hèta en testament o codicil en benefici d'una o varies persones.(1,4)
Legítima: part des bens d'ua eréncia des quaus eth testador non pòt disposar perqué corresponen as ereus forçosi.(1)
Lliures: antica moneda de compte, que representaue eth valor d'ua liura d'òr o de plata. (2,4)
Lloís: liurar; méter fin a un préstec.(4)
Marmessors: marmessor; persona encargada de hèr complir era volontat deth testador.(1)
Mosen: mossen; tractament des clèrgues.(1)
Òbit: defuncion, mòrt. (4)
Paria: dòt o paga; quantitat de sòs o bens entà que se pogue maridar era donzella.(1)
Pensió: interès motivat per un préstec que se pague cada an enquia que s'amortitze.(2,4)
Pobres: persona mancada de çò de besonh entà viure.(4)
Poseció: possessió; posseir: auer, èster er amo de bèra causa.(1)
Principal, de: quantitat de sòs que fonamente un préstec.(2)
Pròdic: pròdig; restant important.(5)
Psams penitencials: salms penitenciaus; ua part dera litúrgia.(4)
Quitade: pret de lluir-quitar.(1)
Quondams: avantpassats mòrts, difunts.(3)
Rals: ral; moneda antica deth sègle XVIII que costaue vint-e-cinc cèntims.(2)
Rector: mossen que govèrne una parròquia; que regís.(1)
Reverens: reverend; tractament des eclesiastics.(1)
Salvo Juren: estant en dret.(2)
Santa Consòrcia: ère ua confraria de clèrgues e laics de Lairissa damb centre en Vilamòs. (4)
Sous: moneda deth sègle XVIII qu'equivalia a vint parts dera liura.(4)
Subdiàcono: menor qu'eth diaca; es sues principaus foncions èren es de cantar era epístola e ajudar ath diacon en autar.(2)
Talla: talha de Sant Miquèu; òbra escultorica de husta.(4)
Targes: moneda corrent deth sègle XVIII.(1)
Tassa: tassa de plata; vas petit damb nansa.(4)
Taula de Lairisa: agropacion de toti es capelhans deth terçon de Lairissa: Vilamòs, Arres de Sus, Arres de Jos, Arró, Benós, Begós e Es Bòrdes .(1)

Testador/a: persona que hèr eth testament.(2)
Testamento: testament; declaracion qu'un hèr dera sua darrèra volontat, especiaument dauant deth notari.(5)
Testimoni: persona que'avale eth testament e que da fe.(1)
Títol de beneficy: títol de benefici; quantitat establèrta de sòs entà ua renda eclesiastica.(4)
Trenteno: aniversari de trenta misses.(1)
Tribunal de justícia: lòc destinat as jutges.(3)
Tutors: persona encargada dera tutela de bèth un.(4,1)
Vadaliqua: vadalica; caritat entà pagar ua missa.(1)
Vinqullar: ligar damb un ligason legau o morau.(5)

9- ENSENHADOR ONOMASTIC E TOPONIMIA

Ané, Sevil.la (mair de Jaima Cuny), **(2)**.
Arres de Sus (Val d'Aran): pòble, **(3)**.
Aunòs, Jaime: (rector e notari de Vilamòs), **(1)**.
Aunòs, Clara (hemna de Juana Jusèp Morell), **(3)**.
Aunòs, Francisco (mossen), **(2)**.
Aunòs, Jaume (pair de Mn. Jaume Aunòs), **(4)**.
Aunòs, Jaume (testador e rector de Vilamòs), **(4)**.
Aura, Francisco (de Guillamix): testimònis, **(1)**.
Berdier, Andrèu: (testador), **(3)**.
Berdier, Joan: (pair d' Andrèu Berdier), **(3)**.
Condò del Gai, Joan: bòrda de, **(1)**.
Condò, Pere Joan, (mossen), **(2)**.
Costansa, de la: (casa de Vilamòs), **(1)**.
Cuny, Jaima (dera Vila de Vilamòs): testadora, **(2)**.
Cuny, Martí (reverent), **(2)**.
Espiec, Berdier: (Arres de Sus), **(3)**.
Font, la (casa de Vilamòs): vid Viec, **(1)**.
Font, la (partida de Vilamòs): **(1)**.
Furques, les (casa de Vilamòs): **(1)**.
Gai, el (casa de Vilamòs): vid J.Condò, **(1)**.
Joanchiquet (casa des pairs de Jaime Aunòs), **(4)**.
Lairissa (terçon dera Val d'Aran), Taula de: senhors, **(1)**.
Miquel de, Jayma (mair de Mn. Jaime Aunòs), **(4)**.
Monge, Blasi (òme de Jaima Aunòs), **(2)**.
Monge, Tomàs (testimòni), **(4)**.
Morell, Esperanza: (mair d' Andrèu Berdier), **(3)**.
Morell, Jaime Pau: (cosin de Juan Jusèph Morell), **(3)**.
Morell, Joan Jusep (pair de Juana Maria Morell), **(3)**.
Morell, Joana Maria: (hilha de Juan Jusèph Morell), **(3)**.
Morell, Juan Joseph: (nebot de Bernat Espiec), **(3)**.
Morell, Juan: (nebot de Bernat Espiec), **(3)**.
Navarro, Pere Juan (de Begòs), **(4)**.
Peido (casa d'Arres), **(3)**.
Pena, Joan: (de Piteu d'Arres), **(3)**.
Pena, Margalida (d'Arres): hemna de B. Espic, **(3)**.
Pena, Pere (de la Badia): testimòni, **(1)**.
Quare (Vilamòs), partida deth, **(1)**.

Era fira darrèra de Vielha

Pepita Caubet

Transcrita per Angelina Cases

(Trabalh qu'auec eth prumèr prèmi en I Concors Literari Aranés celebrat en Vilac eth 7 de noveme de 1976)

Introduccion:

Eth dia 8 d'octobre se celèbre era Fira darrèra de Vielha. Quin berugadís per toti es camins que pòrten tà Vielha! Ei ua clara e fresqueta maitiada, er aire finet, eth cèu blu de tardoada. De Pujòlo, Marcatosa, era Irissa e Quate Lòcs banduïssen esqueres e esclafons.

Es òmes mudats, era bòina naua, de costat. Un bon garròt entà tocar eth bestiar, es mainatges ben pientats, dauant de papa, amiant era ègua peth ramau. Es hemnes ben limpietes, ath darrèr. Quina flaireta! Era pelha dera hèsta e eth paraigües dejós deth braç. Per s'un cas! Bestiar e gent, toti tà Vielha; es uns tà crompar, es auti tà véner, mès d'un tà badar e bèth aute entà pagar deutes. Quan crompen a fiar s'acostume a prométer: Entara fira pagaram! Es joeni entà barar e dilhèu trobar fradina o fradin. Qui ath sap?

En Vielha semble qu'encara dure era patz dera net fresqueta d'octobre. Es linçòs ja se comencen a empegar! Mès aué, ja d'oreta tot comence a berugar. Ja se daurissen es cotravents. Ja s'entenen es caceròles. Cau méter d'ora era ola entà hèr un bon bolhon tàs convidats. E es fondes ja no'n cau parlar. Se i cau méter lèu entà apraiar eth dinar. Cau desempovassar es gresilhes perqué calerà hèr a rostir molta carn. Eth plat deth dia : Carn rostida, un bon enciam e un vagonet d'arradims. Vam a escotar un shinhau a veir que diden aguesta gent, era nòsta gent, era gent dera Val d' Aran.

Pare, qué me cromparàs?

-Pare, a on son es botigues?

- Non sigues pressat qu'en Vielha se lhèuen tard. Encara ei tot barrat. E pensi qu'aué non t'as lauat. Guarda quini uelhs plens de cresp! Quin lordòt!

-Si pare que m'è lauat. Aquerò ei d'ager, qu'anèrem tàs aurassi; grati e non se me'n va. Qué me cromparà pare?

-Te cromparè mochets.

-Jo volia un fieulet.

-Tà qué? Tà holar-mos eth cap?

-Non! Que la voi entà cridar a Moret. Pare, a on ei eth firau?

-Ei mès enlà. Enguan deu d'èster en Anglada de Naut, perqué estant passat ère en Arnals. E toti tata firau

Guarda mare que requinquilhadeta!

-Guarda mare que requinquilhadeta que se manten! Com te va hemna, com te va?

-Ben e tu Tonet? Ja pòs parlar, ja, te veigui ben frescàs.....

-Que vòs cau tier eth còp! Pas tà hèr com tu, mès anem non mos cau pas queishar.

-Quin Tonet! Tu tostemp shamós....Ja hège quauque temps que non mos auíem vist.

-Òc guarda, des d'estant passat, tal dia com aué, d'an en an, e de podec condar, que deth nòste temps n'i a bèth ramat que ja an partit.

E Cisco, ei fòrt?

-Ja va campanejant. E aqueres cames que non lo vòlen carrejar.

-Eth, qu'aurie de deishar hèr as joeni.

-Non òme! Com vòs que dèishe hèr s'auem tanta faenassa, tant de bestiar. Ena tardor ei per demès....entre cuélher es truhes, hèr era huelha, eth redalh que venguec tard. Tot ath còp. E enguan era ireua que non a podut anar bric dehòra.

-Non ei pas malauta?

-Non pas, non. Ac sabies qu'auérem un tardanet?

-Òsca! Despús eth temps!

-Òc. E ben polit qu'ei. Escarrabelhat. Non te penses pas, que mos venguec còsta ensús e, ara que non te lo darien per arren.

-E que si hemna, que te creigui! Es cases non se pèrden jamès per massa mainatges. Aqueri nòsti no'n vòlen borra, sa mair que les a viciat massa, tostemp sentes era madeisha cançon: praubet, vene tamb mama....E non pòs díder arren. En saben tantes de causes ara! Portant tàs nòstes cases que les cau criar mès raspi, non cau cap gormands.

-Òc praube Tonet, non se cau cap tentar per aqueres causes, es tempsi an cambiat tant. Jo non m'ac posqui acabar! Quan i pensi! Ja de ben joeneta que n'auia hèt de ruscades... e be'n seguí d'erosa quan hérem eth lauader, damb aigua cauda e tot.

-Era nòsta que non se te n'a cap pas predat, que li a calut crompar ua maishina a lauar.

-E qué me'n dideràs tu? E tostemp les cau causes naues.

-E ben, non te shagrines cap per aquerò.

-E non, non, ei un parlar.

-Te brembes Marí....d'auti còps en plegar eth firau, quin balh que i auie...N'auíem hèt de torns, e jamès cansats. Cau estar joeni tad aqueres causes.

-Òc, e ara as joeni ja non les hè plaser arren. Quin diantre de joenessa!

-Ben, deishè-m'ac estar que tanpòc ac apraiaram.

-E mo'n cau anar, mos aproparam tath firau a veir se hèm quauquarren.

-Ja ac veiram!

Sense tracte

-Nen! Tie compde! Qu'era mula ei guita. Vene aciu. Quin ropit de mainatge! Non pòt jàder. Fot-li un lampit. Guarda que te la i secodirè.

-Jo voi anar tamb pairin.

- Fot eth camp. Ten compde! Quin bordegòt, non a pòur d'arren. E parlant de tot... ager que veiguí as gasolans ena bòrda. Guaire te'n dèren deth Soberan?

-Arren. Ua misèria. Que me lo'n tornarè tà casa. Eth mau ei que non auem es palhèrs massa plens. Aguesti valencians mos i an fotut, ac vòlen per arren. Mala annada se mos presente.

-Non te tracasses òme, enguan vive e entar er an que vie entath pochacó.

-Òc, tu b'ac dides plan, que i cau arribar ar an que vie.

-E si òme, que si, non ves que tostemp ne quede?

-Ben, m'auanci. Enquia despús.

-Òc, adiu....

Coishin-coishan

-Qué as Pauet? Te veigui tot esdariat.

-Òc guarda, jo coishin-coishan. Des de Sant Ròc qu'ac carregi. Deu èster reumatisme.
-E a on l'as?

-Me comence en garron e me respon en cauilhar. I a còps semble que i é un can amussat. Hemna, hemna! Se que cau patí...e caler trabalhar....

-E perqué non te i as metut un pegat d'ampura?

-Vòs díder?

-Ja ac creigui, ja. Qui sap de ben que va. Cisco nòste, un còp non podie méter eth pè en tèrra, que li metí boni pegats e tanplan que se n'apraièc.

-Òc, dilhèu si. Tamb eth bestiar b'ac hèm plan atau.

-E que si òme, ja ven a èster lo madeish.

-Se tu ac dides...Me'n cau anar. Da-li memòries a Pilar. Adiu.

-Vosati tanben portatz-vos ben . Adiu Pauet.

Pastères crespèths o pescajons?

-Hètz lèu mainades! Non vos entretengatz, non arribaram d'aué.

-Guarda, mama, guarda oncle Jipet, pòrte era cabala e un polhin.

-E ja n'ei ja. Moria Jipet! Com vos va per Pujòlo?

-Ben ben, e vosati? Òc, ja se ve, tu tostemp guapassa, non deues trabalhar cap massa, deues hèr a trabalhar ar òme, e tu ena ombra.

-Òc, e guarda-lo quina mina de malaut qu'a?

-E si hemna, si, qu'auem boni aires per aquiu naut. Non voletz cap pujar? Tostemp ac dides e non ac hètz mai.

-Ei luenh.

-E non ei cap luenh, pujatz mentre eth dia ei long e auratz temps tà tot. Se demoratz guaire que baisharà era nhèu e as de baish non vos agrade chaupicar-la.

-Òc eth darrèr còp, tamb nhèu que i anèrem. Encara m'embrembi que Treseta mos hèc pastères.

-Qué dides, pastères? Deues voler díder pescajons, lo qu'en Vielha en diden crespèths. Mare mè! E quina deu èster era bona? Aquerò que mos ac cau deishar córrer, non mos arribaríem a enténer pas....

-Non n'i auetz portat bric de bestiar?

-Non. Enguan mo'n cau crompar, non pas véner. I é Tonet?

-Òc eth ja ei deuant. E donc mos trobaram en firau. Nosates vam a hèr comissions. Qu'ei mala causa de hèr-se vielh!

-Bon dia Manèl.

-Bon dia senhor Pau. Com li va?

-E pas tant ben com tu, tu qu'as era mielhor riquesa, qu'és joen.

-E vosté que non n'ei tant e que se consèrve ben fresc, e aquerò que n'a quauqu'un de mès que jo, encara m'artenherie a córrer.

-Òc, jo per dehòra bona mina mès non sò bon entad arren d'ara enlà. Cercar eth solei. Qué vòs que te diga, qu'ei mala causa d'estar vielhs, tant de dia coma de net. Abantes quan me n'anaua tath lhet, dormia de còp, e somiaua quaquarren de polit....gojates coma ròses, prats florits, balhs, hèstes! Quini sòmis èren aqueri! Ara Manuel, arren de bon, o m'acacen e non pogui córrer, o sauti malhs... e bèn òme bèn, non parles d'estar vielhs. Non se'n calerie hèr jamès. Ara que, se se calguesse morir de joeni, alavetz plan que mos güejarie d'anar-mo'n. Sabes qué? Mos cau conformar e passar dies. Qu'as vengut a véner o a crompar?

-Dilhèu tot, dilhèu arren.

-Ben òme ben, crompa barat e ven car.

-Ja ac veiram.

-Andocien senhor Pau.

-Adiu Manèl.

Paishiu si, paishiu tanben

-Au Ramon, acabaràs de relotejar, non mo'n gesseram des camins. Arribaram?

-Hemna, com ac vòs hèr? Non tròbes que coneishuts, be te les cau saludar. Ara è trobat a Joanet de Tishinèr que portaue eth mainatge tath mètge. Non les vau arren. Ei mès rejoït eth nòste.

-Que deu anar mau cuedadòt. Aquera gojatòta que se n'encuede deu hèr com li hègen ath petit des d'Arnauet. Non ac sabes cap?

-Aqueth arrai que neishec en bones laves.

-Òc, pensa, era mossa que s'i metec ben ludenta. Sa mair, tostemp es ueus mèsròis tath mainatge, e tostemp lo vedies tamb es potets plens de mijò. Un dia , sa mairia que se lo guardaue en tot hèr ua grimaça, te li ditz: " Praubet de mare e que rolhadòt qu'ès, te tornes com un heriton. Sabi pas toti aqueri còcos tà a on se te'n van, non te luden pas guaire". Eth mainatge que li ditz: " Jo còcos non mare, jo non, tata, tata..." E qué non te les da tata? Eth mainatge que respon: "Tata passe eth dit untat de ueu peth pòt de nau e peth pòt de baish, e aclarís: pashiu si, pashiu tanben, mès laguens bric". Atau ei que l'untaue ben untadet e es còcos que se les chucaue tata. Bèth aquiu que s'i hec ben bèra.

-Aguest non ei cap eth cas. Joanet que ditz que non hè que romar tot eth vesinat e toti te li dan quauquarren: er un un traguet de vin, er aute bèra gormandissa e ara ora deth repàs ja non te'n vò.

-A prepaus, e Paquito. A on pare?

-Ja harà cap. Auie d'anar a pagar aqueri compdets e i a gent per tot e cau demorar. Tè eth ramau donc, aguesta cavala non pare tamb tanta moscaria e eth solei que cahue.

-E aqueri mainatges se'n haràn un tip de gandiar. Aué plan que se'n hèn ua hèsta!

-Deisha-les hèr hemna, qu'ei era fira, que n'aprofiten.

-Òc, toti que n'aprofitatz, sonque jo, jo tostemp eth sac des patacs.

-Diable de hemna, non poder carar.....

Cau dinar Milio!

-E alavetz Milio, va?

-E ja va. Eth bestiar que non se pague guaire. Aguesti valencians t'ac vòlen per arren. Portant non se n'ac auràn pas, que me lo'n tornarè entà casa. Tant que cau hèr tà hè'c a vier òme, e despús da-les-ac per quate sòs. Jo ja l'ac è dit ath hilh: Ne alhoishes, ja sabes ce que mos còste.

-E Pilar non a cap vengut?

-Òc pensa, era que i anaue a faltar. Ara ei en cubèrt anar a campar as marshands, que n'i a ta diable.

-Òc, ben, no'n falte pas, dilhèu mès que crompaires. Sai pas se se tocarà guaire sòs en aguesta fira. Jo lèu aurè hèt, vau a crompar quate arradims, dues còques de torroms tàs mainatges e a plegar.

-Non vos i dinatz?

-Aquerò plan que si, mos cau fóter un tip de costelhes e un porro de vin.

-A on i vatz? As de Basteret?

-Nosati tanben.

-E donc entà despús.

Treseta e Joaquim que son enamorats!

Treseta e Joaquim se tròben en balh. Joaquim ja l'auie vist en firau e Treseta semblaue que s'escorrie e lo cercaue de reuelh. Era sabie que seguirie e....
-Vòs barar Treseta?

-Barem (responec tota secòta). Sabes qu'auia ganes de tornar-te a veir.

-Ebé ja me ves.

-Tanlèu que t'è percebut te m'a pres quauquarren, com se me sarrèsse eth nut dera corbata.

-Guarda que i a ua passa de mau de vrente.

-Non, non ei cap mau de vrente, ei com ues gatalheues mès ensús, com un nut ena gòrja.

-Deu èster ben dolent aquerò.

-Non, non ei cap dolent. Se me vòs escotar t'ac condarè.

-Òc, ja t'escoti ja, parlar ja parles pro e parlar e barar ei hèr dus ahèrs en un còp.

-Ja as arrason, ja. Se te platz ané-mo'n a dar un torn per dehòra e te vau a condar era mia malautia.

-Non pensi pas que te la posca curar.

-Se mès non, aliviar-me hemna, non sigues atau. A prumèr còp de vista sembles ua floreta e tanplan que hès punchetes.

-Òc, qu'es cardets tanben florissen.

-Bensè non ès pas un cardet, mès lèu ua flor de gardauèr.

-E que tanben a bones espies.

-E...òc, mès es floretes que hè ja hèn bona flaireta...com tu.

-As vengut ben enventit. Ja te veiguí ja com t'estofaues.

-Prauba, quan è gessut de casa qu'èra ben tranquil, tanlèu veder-te a tu ja m'an pres toti aqueri maus, tu que me les as dat, que te calerà veir de treir-me-les o senon mala fira aurè hèt.

-Qué non as venut eth somèr?

-Deishar-te estar de véner, aquerò ja ei un aute ahèr. Te m'ac calerà díder mès clar. Sabes Treseta que m'as agradat?

-E badines? Jo que non me n'auia encuedat.....

Treseta e Joaquim tanplan que tanquèren eth tracte e estaquèren es caps.

Que n'i a que se venen es tèrres!

-Guarda Quimet tè que ròi.

-Òc e tu non as cap mau color.

-E non vas cap mau. E que ben nipat, sembles un senhor.

-Senhor, òc, tip de trabalhar que sò.

-Aquerò b'ac hèm plan toti.

-Èts pècs. Guarda en Vielha qu'espavilats, se venen es prats e es tèrres tà hè-i cases...e ja non i quede bestiar....

-Sai pas, mès d'un s'aurà de méter es dents en cremalh.

-Òc pensa, ara tot s'encare de cara ath toriste, òme.

-E durarà?

-E que si hemna, per toti es costats que caten. No'n calerà cap guaires bòrdes, non.

-Es nòsti vesins, es de Molièr, tanben se n'i an baishat.

-E se i defensaràn?

-E que si òme, si. Eth jornau ja l'an seguit. E nosati quin espuar?

-Com ua ròca quan tombe.

-Non t'ac prengues atau hemna, per tot que i a de bon e de dolent. Açò deth torisme tanben pòt anar a mens e es pagesi per mau que vage tath *"gasto"* tostemp n'auram.

Jo que veigui que me foti un hart de malhar e per pòc que me vage mau eth bestiar, aquiu qu'ac as tot.

-Hemna, hemna. Tostemp non va pas mau. Qué non ei polit de poder véner tres o quate caps ath prètz que paguen? Que te'n pòrtes un bon sarpat de bilhets verdi. Ara ja vau era pena de cuedar eth bestiar.

-E òc, valer ja vau, mès cau auer sòrt.

-Òc. Era sòrt que la cau tà tot. Cau auer fe enes causes, e ath mau temps bona cara.

-Me'n cau anar senon er òme se harà mala sang.

-Ben òc, jo tanben que sò pressat. Enquia despús. Adiu.

Eth Ticò de Metdia

-Quina ora ei Jaime?

-Guarda tath Ticò de Metdia e veiràs eth solei a on passe.

-Òc aquerò quan non i auie relòtges, ara non cau cap guardar tath cèu. E senon com podia presumir d'ua chèna tant bèra?

-Ora de dinar qu'ei.

-Ja auetz dinat vosati?

-Òc, prumèr es uns e despús es auti.

Per toti es costats s'entenen tapatges de culhères e forquilhes, còps de sèties e de gresilhes. Toti un shinhau mès vermelhòts e satisfèts. Es tractes ja lèu son acabats. Ara es hemnes entara plaça, es uns a crompar es auti a shomar. Es òmes, es uns a crubar, es auti a pagar, mès d'un a hèr-se convidar.

.....

-Ara plan enquiàs animaus van ben! Guarda òme, coma les carguen entath camion e a passar eth tunèl. D'auti còps anar e vier per naut, peth pòrt, e cames ajudar-me. Encara que voletz díder! Maria com a cambiat tot!
E j'ac calie.....

Que mo'n cau anar!

-E donc Laurenç, qué cau hèr? Non ei cap ora d'anar-mo'n?

-Non sigues terlenga Roseta, ja mo'n anaram

-Mès òme, non ves que se hè tard e mos cau anar beurar.

-Auança-te ben....

-Òc nani. Ja te podaria demorar tota era net e me calerie hèr tota era faena. Tu qu'as de filar prumèr.

-Au Cisco ane-mo'n.

-Tiò. Au da-te aire.

-Tiò hemna, tiò non sigues pesada.

-Òc, jo arai, tu que pensi qu'ès un shinhau ahlamat.

-Qu'è d'èster ahlamat! Li'n cau mès ar òme tà hèr-lo a tramblar. Que vòs que sigue quauque lampit de vin.

-Sai cap! Que pensi que se te n'an anat tàs cames.

-Ara tàs cames! Non ves que me'n mau es sabates. Non i a com es esclòps guarda.

-Serien ben pesats aué....

-Non te shagrines que ja ei era fira darrèra e non te penses....N'i aurie d'auer ua cada setmana, com en Sant Gaudenç.

-Òc mès aquiu non i a cap tauèrnes. Aciu qu'ac caleri atau.

-Non me parles de sequèra....Au, ane-mo'n! Arringaram d'aué?

-Tió, hemna, tió. Gésser d'ora e arribaram a boca de net....

Que cau maridar eth gojat!

-Tè, guarda Adèla, non pensaua cap que i vieríetz.

-E qué vos hèr? Aguest òme non n'auie cap massa ganes e tanplan que s'a animat. Va massa cansat.

-Vosati que vos calerie maridar eth gojat.

-E ja mos ac calerie ja. Com ac cau hèr? Aguesti gojats que ja non n'an massa ganes s'acaben d'acobardir. N'i a mès d'un que s'a escalabrat. Aguestes gojates que non te'n vòlen cap de pagès e tà troba un rampòi... Portant en casa nòsta non i falte cap arren.
Èm sobrèrs. En nòste cerèr i a de tot: pòts de confitat, tanti coma en volgues!, choriçós e pernilhs d'un an tà un aute. Eth vin igual, tostemp i a un bot entà aumplir era barrica. Un pìleret de poralha, es bòrdes plies de bestiar.

-E si hemna, si qu'ètz sobrèrs. E dilhèu massa que'n i ven, qu'ac cau hèr vier.

-S'estimen mès un cavalèr, tà pr'amor de non auer de sauvar es lauanuts.

-Òc e despús ja pòden guardar tath cèu. Non les cau cap de penjader entà penjar langoïsses.

-Eth vòste Josè plan que trobèc ben.

-Òc, non podie cap trobar mielhor. Capaça, entà laguens e entà dehòra. Un shinhau de genegòt qu'a, mès l'a tot tath trabalh. Ei qui sap d'escarrabilhada!

-Òc, ja ja n'i a de bona en Palhars...e raspes. En aguestes cases non cau cap "fifis". Hemnes de casa.

-E càmbien de convèrsa, com vos a anat era fira?

-Atau, atau. Non s'a cap pagat eth bestiar. Enguan mala annada serà, a on va a parar, tantes ploges. Era èrba l'auem miei poirida, huelha non n'auem podut hèr bric, es truhes, era mitat poirides, eth redalh tanpòc s'a lheuat bric ben. Sai pas.

-Bèth un d'aqueri que non saben sauvar era pera dera set s'a de veir era gana.

-E bensè hemna, ara ja non se passe mès gana com en d'auti tempsi e despús ben mos aurà d'ajudar Diu que sarre mès non estofe.

-E senon com d'auti còps, ua cassoleta de sopes e ua sètia de hariat.

-Òc hariat que te vòlen ara! Ja an tirat es cafalhs.

-A jo me hè mau de còr, aqueres tèrres de gran e ara ja non i ves cap de garbèra. Tot baret!

-S'a acabat aquerò.

-Òc tiò. Calerà parlar d'anar-mo'n.

-Òc, e cau demorar as òmes.

-Sai pas se n'atarniràn cap d'aué. Se comencen a escahuar...!

-E qué vòs? Un còp ar an les hè plaser.

-Alavetz nosati mos auançam. Memòries tàs de casa.

-Non faltarè. Adishatz.

Moria quini mainatges!!!

-Miquèu, qué bades? Guarda aquera cavala com s'a endrabat tamb eth ramau.

-Jo è gana mama.

-Ara gana, s'encara deues auer eth dinar ena gòrja.

-Jo voi pan e boder.

-Òc aquiu que l'è eth boder. Guarda en morralet que i trobaràs un mosset de pan e hormatge e senon ven a veir se tròbes a ta pair as de Pèsa o as de Basteret e ditz-li que crompe quauquarren. Da-te aire!

-Moria quini mainatges! As vist quini michons que pòrtes plei de corrospís. E a on t'as anat a calar? Guarda qu'ès pipau! Cor e ditz-li que mo'n cau anar, que non ven cap eth solei per arrés.
Hè lèu! Quin chauput!

Eth sanganhàs des òmes!

-N'auetz venut ben Tonet?

-Òc, jo que me n'a quedat. Era hemna ac a venut tot, portaue ua porcerada plan bèra.

-Òc, era qu'ei escarrabilhada.

-Encara qu'ac digues. Senon siguesse tant cridaira ja serie massa bona, ei ua malautia de hemnes.

-Òc, as òmes que vos cau punchar. Se vos deishèssen hèr.... Auetz bon sanganhàs.

-Tè ua auta que predique. Me'n vau. Entà mès veir.

-Òc. Adiu.

Eth sartre de Montcorbau

-Doardo, e que penses hèr? Mo'n calerie anar! Qué arromes?

-Obe, romar.

-Per tot t'empuntes, quini relòtges! Portant non i a cap arrominguèra. O mielhor senon aué non sai cap se series bon tà des·heir-te'n.

-Mès, caratz hemna de Diu. Jo non haria cap com eth sartre de Montcorbau.

-Deuie èster eth dia dera Mare de Diu des Dessemparats....

-Obe, non auia cap begut, s'ei aquerò ce que vòs díder. Ja t'ac vau a condar....Baishaue de nets, enventit peth carrèr de Mont. Tot d'un còp l'agarren pera giqueta ar òme, mòrt de pour que non gosèc en mòir-se en virar-se entà veir que i auie ath darrèr. Aquiu estèc tota era net. Ena maitiada ara trincada deth dia se vire tot doçament e veiguec que s'auie agarrat en ua arrominguèra. Tot decidit se trè es estalhants dera pòcha e talhe era branca e ditz: Autant que n'auria hèt s'auesse estat un òme!

-Aqueth plan que n'ère de valent!

-Tu dilhèu encara i series....

-Cara-te aumens, non desparles. Aué les as cap a jo. Ben ane-mo'n, ane-mo'n, me'n vòs deth peu.

-Òc, da-te aire.

Senhora non "remeni" tant!

-Roseta se hè tard, mo'n calerà anar. Aqueri nòsti se haràn mala sang.

-Òc, pòs-te un peishic, qu'è vist un cuponet de tèla a un marshand, dèisha-me campar s'encara l'a.

-E non lo podies préner adès?

-E qué me sabi, mès l'è vist primòt com un telh de ceba e è pensat: se tròbi ua satineta tostemp que hè mès còs.

-Mès hemna, tot ère de colòris e ara nòsta edat quauquarren de mès tristet.

-Tu plan! Ce ditz que tristet. Que se cau rejoenir! Lissa qu'un sap mès que tu. L'auesses vist a hèr. T'a odegat tot e t'a anat a desnishar un copon ben abarat e polit e benalegret. Aquera ei ua garça. Semble as garies, t'ac vire tot de naut baish. Ja ditz que l'an escridassat: "Senyor no remeni tant" Non me shòrdes!

-Que li a dit e guarda se l'a trobat. Damb quate sòs ben nipada.

-Tu non t'as crompat arren?

-Òc, jo que me calerie passar tamb ce que è. Domatge! Aué qu'ère eth dia.

-Òc. Non me tenti cap per aquerò, sò de bon conformar, se non n'è, me'n passi. Enguan vam justòts, en apraiar era casa e losar era bòrda de nau, qu'auem arribat ath hons e ara que mos calerà estauviar bèth shinhau.

-E bensè!

-Pas passar-la mau, comprenes? Mès d'aquerò que mos pogam passar, passe-mo'n. Hèr patir eth vrente tanpòc!

-Auem de remassar aqueres mainades e anar-mo'n de còp.

-Au donc! Anem a guinhar en balh e ja mos les en portaram.

-Òc, que les va hèr de mau arringar.

-Portant, ja m'ac a dit sa pair. Non deishèsses es mainades ath darrèr.

-E òc, ara non ei cap com en nòste temps que toti èrem deth país; ara que te'n tròbes un ramat que non sabes pas d'a on an gessut. Aguestes òbres mos an portat molta gent de dehòra e ven a saber que son. Vau mès tier en compde.

-Au anem-i e sauts tà casa que lèu va èster boca de nets.

-Au enquia mès veir, portatz-vos-i ben.

Eth dia comence a declinar e gent e bestiar tanben se comencen a esbarricar. Ja se tornen a enténer es esqueres ençà e enlà, camin de casa. Es mès vielhs ja s'an començat d'auançar. I a agut boni e non tant boni tractes mès ara fin toti contenti. Es uns an venut es auti an crompat, mès toti s'an ben dinat, tanben an begut bèth traguet de mès e tanplan qu'an bona veu. Es joeni tath balh e toti que se t'an vengut a esplaiar.

-Tanplan qu'auem passat un bon dia , eh Fina?

-Que si hemna que hè plaser de gésser. Ves a tanti coneishuts e parles...e qué vòs que te diga... de tot que cau entà víuer.

-Ja ei pro d'an en an.

-Òc e que i pogam tornar. Diu ac volgue! Adishatz as de Vielha!

E Vielha de cada an se quede un shinhau mès heireda perqué se li daurissen d'auti camins e lèu non va a saber a on méter eth firau. Ja non li queden ath torn ne tèrres ne prats entà meter-i eth bestiar. I possaràn es cases d'apartaments! Quines cases tan granasses! Semble que vòlen tocar eth cèu. *"Atrevides"*! Tà on vatz?